

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1880

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՀԱՆԳ Ս. ԵՐՈՍՍԵՂԻՄԱՅ ՊԱՐՏՈՒՑ ԲԱՐՁՄԱՆ ՑԱՆՁՆԱԺՈ-
ՂՈՎՈՑ
ԱՐԻԻ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ
ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՅՏԵԼՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ՋՄԻԻՌՆԻՈՑ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ ՋՄԻԻՌՆԻՈՑ
ՀՐԱՔԵՐԱԿԱՆ ԱՌ ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՍ
ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՋՄԻԻՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՅ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1880

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱՀԱՆԳ Ս. ԵՐՈՒՍԱԶԻՄԱՅ ՊԱՐՏՈՒՑ ԲԱՐՁՄԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՑ

ԱՐԴԻ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ՋՄԻՒՌՆԻՈՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ ԶՄԻՒՌՆԻՈՑ

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԱՌ ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՍ

ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԻԸ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻՈՒ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

Ժ. ՏԱՐԻ

1880

ՆՈՅՆԵՄԲԵՐ

ՀՐԱՀԱՆԳ

Ս. ԵՐՈՒՍԱԼԻՄԱՅ ՊԱՐՏՈՒՑ ԲԱՐՉՄԱՆ ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ՀԱՆԳԱՆՍԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՕԴՈՒԱԾ 1. Ինչպէս որ Բարձրաշնորհ Տ. Տ. Ներսէս Սրբազան
Պատրիարք Հայրը կը յիշատակէ իւր շնորհադիմ Ասնդակին մէջ,
ամեն Հայ անհատ, առանց վիճակի, սեռի և հասակի Խորհրդան, հրա-
ւիրեալ է յօժարակամ մասնակցելու Ս. Երուսաղիմայ պարտույ
բարձման, երեք տարի՝ տարեկան 3 արծաթ դահեկան նուէր տա-
լով, սկսեալ 1880 տարիէն:

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ՅԱՆԿԵՐՈՒ

ՅՕԻ. 2. Թաղական Խորհուրդները՝ հազանավումեան գործողութիւնը սկսելէ առաջ, երկու տեսակ ցանկ պատրաստելու են (յատուկ տետրակի մէջ) :

Այս մասին իրենց առաջին գործն է՝ կանչել Թաղին Մշխարհ, կամ Քէհէան, կամ Քըլէրը, կամ Րէսը (ըստ տեղւոյն), և անոնց իբր օրինակ յանձնելով Հրահանգին քովի երեսը տպուած ցանկը, պահանջել՝ որ ճիշդ այնպէս պատրաստեն զանոնք :

Ասոնց առաջինն է՝ իրենց Թաղին մէջ գտնուած բոլոր ազգային ընտանեաց մէկ ընդհանուր ցանկը, ամեն մէկ սողին սկիզբը, «Թիւ ընտանեաց» սիւնակին մէջ կարգաթիւ (սըրա նօմէրօսու) դնելով, և զայն հետզհետէ մինչև վերջը շարունակելով, ինչպէս նաև յատուկ սիւնակներուն մէջ նշանակելու են ընտանեաց գլխաւորին անունը, մականունը, տան փողոցին անունը և տան թիւը (եթէ կայ) :

Երկրորդ՝ օտարազգի ընտանեաց ծառայող անհատից, ինչպէս նաև պանդուխտ կամ տեղացի մանակեաց ազգայնոց մէկ հասանար ցանկը, ամեն մէկ սողին սկիզբը, «Թիւ անհատից» սիւնակին մէջ կարգաթիւ դնելով, ինչպէս նաև անհատին անունը, մականունը, բնակութեան տեղը, տան կամ սենեկին թիւը :

Պանդուխտ և տեղացի մանակեաց ազգայինք Պօլսոյ մէջ կը գտնուին բայց չատ գաւառներու մէջ չ'կան :

ՅՕԻ. 3. Յիշեալ երկու ցանկերը պատրաստելէն ետքը, ընդհանուր ցանկէն մեր խրկած հասնելի ցանկերուն վրայ օրինակելու է հասնական ընտանիք (այսինքն 1 էն մինչև 10՝ մէկ տանեկի ցանկին վրայ, 11 էն մինչև 20՝ երկրորդի մը վրայ, և այսպէս շարունակելով), որոշեալ սիւնակներուն մէջ ընտանեաց թիւը, գլխաւորին անունը, մականունը, տան փողոցին անունը և տան թիւը նշանակելով :

Եթէ 10 էն նուազ ընտանիք մնայ՝ նոյն մնացորդը որքան որ է, 9, 8, 7 և այլն, անոնք ալ զատ տանեկի ցանկի մը վրայ դրուելու են :

ՅՕԻ. 4. Թաղական Խորհուրդներն ընդհանուր ցանկերը պատրաստելու առանձն «Թիւ անհատից Արու Էդ» սիւնակին մէջ բան մը գրել տալու չեն : Սակայն Առաջին հաւաքիչները դրամ հա-

աքելու ատեն, ընտանեաց արու և էղերը տասնեկի ցանկին յատուկ սինակին մէջ նշանակելու են:

607. 5. Քաջանայք պարտին նախ՝ 24 յօդուածի մէջ նշանակեալ մասնաւոր ցանկին պատրաստութեան օգնել, եթէ թաղական Խորհուրդներն այս մասին հրահանգ մի տան իրենց: Երկրորդ՝ իրենց ծուխերն եղող ընտանեաց ամեն մէկ անհատներուն՝ այր թէ կին, թուովը, անուններովը և մականուններովը միատեղ, մի ցանկը պատրաստել և ներկայացնել թաղական Խորհրդոց:

Քաջանայք իրենց ծուխերու ցանկերը մասնաւոր ցանկին նման դժուած թղթի մը վրայ պատրաստելու են:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՒԱՔԶԱՅ

607. 6. Իւրաքանչիւր թաղական Խորհուրդ, ընդհանուր և տասնեկի ցանկերը պատրաստել տալէն ետքը, թաղին մէջ դրտնուող ընտանեաց անհատներու նուէրները պիտի կարենայ հաւաքել տալ միայն եւեւ տեսակ հաւաքելէրէ՝ ձեռօք, որոնք պիտի կոչուին Առաջին, երկրորդ և երրորդ հաւաքելի:

Առաջին կ'ըսուի այն հաւաքելներուն, որոնց 1էն մինչև 10 ընտանիք կը յանձնուին. ասոնք են բուն նուէր հաւաքողները:

Երկրորդ կ'ըսուի այն հաւաքելներուն, որոնց՝ մինչև 100 ընտանիք կը յանձնուին. ասոնք կ'ընտրեն իրենց ստորակարգեալ Առաջին հաւաքելները:

Երրորդ կ'ըսուի այն հաւաքելներուն, որոնց մինչև 1000 ընտանիք կը յանձնուին. ասոնք կ'ընտրեն իրենց ստորակարգեալ երկրորդ հաւաքելները:

607. 7. Եթէ թաղի մը մէջ 1էն մինչև 10 ընտանիք դրտնուին, թաղական Խորհուրդը միայն Առաջին հաւաքել մը կ'ընտրէ, և անոր կը յանձնէ նոյն ընտանեաց տասնեկի ցանկը և պէտք եղածին չափ տոմսակներ:

607. 8. Առաջին հաւաքելին՝ իրեն յանձնուած ընտանեաց ամեն մէկ անհատէն յիշեալ 3 արծաթ դահեկան նուէրը տարին մի անգամ հաւաքելով, կը յանձնէ թաղական Խորհուրդին:

607. 9. Առաջին հաւաքելին՝ ամեն մէկ ընդունած 3 արծաթ դահեկանի փոխարէն Ս. Երուսաղիմայ Աթոռոյ և Յանձնաժողովոյս կնիքներով վաւերացեալ Դոմասի մը պէտք յանձնէ վճարողին, թէ տոմսակին և թէ բունին (քօչան) վրայ դրելով նուիրատուին անունը,

մականունը, գաւառին, զիւղին և թաղին անունը և անոր տակը տարւոյն թուականը :

ՅՕԴ. 10. Եթէ թաղի մը մէջ մինչև 100 ընտանիք գտնուին՝ Թաղական Խորհուրդը միայն Երբեք հաստիք մը կ'ընտրէ, և անոր կը յանձնէ բոլոր ընտանեաց տաննեկի ցանկերը, և պէտք եղածին չափ տոմսակներ և տոմսակի ստացագիրներ :

ՅՕԴ. 11. Երկրորդ հաւաքին՝ իրեն յանձնուած ամեն մէկ տաննեկի ցանկի, այսինքն 10 ընտանեաց մէջէն, մէկ մէկ Առաջին հաստիք կ'ընտրէ և ամեն մէկուն կը յանձնէ տաննեկի ցանկ մը և պէտք եղածին չափ տոմսակներ :

ՅՕԴ. 12. Այս պարագայիս մէջ ընտրուած Առաջին հաւաքիչը՝ հաւաքած նուէրը կը յանձնէ զինքն ընտրող Երկրորդ հաւաքիչին, և սա ալ՝ Թաղական Խորհուրդին :

ՅՕԴ. 13. Եթէ թաղի մը մէջ մինչև 1000 ընտանիք գտնուին, Թաղական Խորհուրդը Երբեք հաստիք մը կ'ընտրէ և անոր կը յանձնէ բոլոր ընտանեաց տաննեկի ցանկերը, և պէտք եղածին չափ տոմսակներ ու տոմսակի ստացագիրներ :

ՅՕԴ. 14. Երրորդ հաւաքին՝ իրեն յանձնուած տաննեկի ցանկերը տանն առ տանն բաժնելով, ամեն մէկ բաժնի, այսինքն 100 ընտանեաց մէջէն, մէկ մէկ Երբեք հաստիք կ'ընտրէ և ամեն մէկուն կը յանձնէ 100 ընտանեաց տաննեկի ցանկեր, և պէտք եղածին չափ տոմսակներ ու տոմսակի ստացագիրներ :

ՅՕԴ. 15. Երրորդ հաւաքէն ընտրուած Երկրորդ հաւաքիչ մը, ըստ 11-րդ յօդուածի, կ'ընտրէ իրեն ստորակարգեալ Առաջին հաւաքիչները :

ՅՕԴ. 16. Երկրորդ հաւաքէն ընտրուած Առաջին հաւաքիչներուն ամեն մէկը, իրեն յանձնուած 10 ընտանեաց նուէրներն, ըստ 9-րդ յօդուածի հաւաքելով պիտի յանձնէ զինքն ընտրող Երկրորդ հաւաքիչին, Երկրորդ հաւաքիչն ալ՝ զինքն ընտրող Երրորդ հաւաքիչին, և սա ալ՝ Թաղական Խորհուրդին :

ՅՕԴ. 17. Եթէ թաղի մը մէջ 1001-էն մինչև 1010 ընտանիք գտնուին, այն աստի Թաղական Խորհուրդը մէկ Երբեք և մէկ Առաջին հաստիք կ'ընտրէ :

ՅՕԴ. 18. Եթէ՝ մինչև 1100 ընտանիք գտնուին, մէկ Երբեք և մէկ Երբեք հաստիք կ'ընտրէ :

ՅՕԴ. 19. Եթէ՝ մինչև 2000 ընտանիք գտնուին, երկու Երբեք հաստիք կ'ընտրէ :

ՅՕԴ. 20. Իսկ 2000-էն աւելի ընտանիք գտնուող տեղւոյ մը Թաղական Խորհուրդը՝ սոյն Հրահանգին տրամադրութեանց հետեւողութեամբ, կրնայ դանել ընելիք գործողութիւնը :

ՅՕԴ. 21. Եթէ Երկրորդ հաւաքչի մը յանձնուած ընտանեաց թիւը ճիշդ տասնի չբաժնուի, օրինակի համար 68 ընտանիք ըլլայ, եօթը Առաջին հաւաքիչ ընտրելով, վեցին 10 ական, և միոյն մնացորդ 8ը կը յանձնէ :

ՅՕԴ. 22. Նոյնպէս եթէ Երրորդ հաւաքչի մը յանձնուած ընտանեաց թիւը՝ ճիշդ 100-ի չբաժնուի, օրինակի համար 376 ընտանիք ըլլայ, չորս Երկրորդ հաւաքիչք ընտրելով, երեքին 100-ական և միոյն 76ը կը յանձնէ :

ՅՕԴ. 23. Թաղական Խորհուրդները ընդհանուր և մասնաւոր ցանկերը որու ձեռքով որ պատրաստել տան, օտարազգի ընտանեաց ծառայող (Հայ) անհատներու, ինչպէս նաև թաղին մէջ գտնուող պանդուխտ և մենակեաց ազգայնոց նուէրներն ալ անոր հաւաքել պիտի տան :

ՏՈՐՄԱԿ

ՅՕԴ. 24. Յանձնաժողովս՝ իւրաքանչիւր ընտանիքը 10ական անգամ ենթադրած և ըստ այնմ տոմսակներ խրկած է. ուստի եթէ խրկուած տոմսակները պակաս դան, պէտք է որ Յանձնաժողովէս անմիջապէս խնդրուի. իսկ եթէ աւելի դան, պահուելով, Յանձնաժողովոյս ծանուցուի :

Թաղական Խորհուրդներն՝ իրենց թաղին ընտանեաց անհատներուն ենթադրական թիւէն աւելի տոմսակներ յանձնելու են հաւաքիչներուն, ինչպէս նաև Երրորդ հաւաքիչներն ալ՝ Երկրորդ հաւաքիչներուն, և Երկրորդ հաւաքիչներն ալ՝ Առաջին հաւաքիչներուն, որպէս զի տոմսակները պակսելով՝ իրարմէ նորէն ուզելու հարկ չ'մնայ :

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ՅԵՏ ՀԱՒԱՐՄԱՆ

ՅՕԴ. 25. Թաղական Խորհուրդները, հաւաքման գործողութիւնը աւարտելէ ետքը, Առաջին հաւաքիչներուն ատենակի ցանկերուն թիւ անհատից Արու Էդ՝ սիւնակին թիւերը շարահանդէս զանկէ որոշեալ սիւնակին մէջ փոխադրելով, Յանձնաժողովոյս հաշիւ տուած ժամանակ, ընդհանուր և մասնաւոր ցանկերուն մէկ մէկ օրինակները խրկելու են, բնադիրներն ինչպէս նաև տոմսակներուն բունները իրենց քովը պահելով :

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՅՕԴ. 26. Առաջնորդները, ֆարոգիչները կամ Աստուծոյնցները
Վոնդակը կարգալու ատեն և հանդանակութեան միջոցին քանի քա-
նի անդամներ Եկեղեցւոյ ատենանէն բնականաբար այս մասին յորդոր
պիտի կարգան ժողովուրդին :

Այս յորդորներն ընելու ատեն՝ յիշելու են նաև թէ ամեն մէկ
անհատ իրեն տոմսակ ներկայացնող Առաջին հաւաքչին վճարելու
է իւր նուէրը :

ՅՕԴ. 27. Նուիրատուները իրենց առած տոմսակները պահելու
են, որ հարկ եղած ատեն հաւաքիչներուն ցուցնեն :

ՅՕԴ. 28. Ինչպէս Թաղական Խորհուրդները, նոյնպէս և Եր-
րորդ և Երկրորդ հաւաքիչները՝ իրենց ընտրած հաւաքիչներուն տոմ-
սակ յանձնած են, պարտին տոմսակի ստացադիր առնել, ընդունո-
ղին «Դրամագրութեամբ», որուն մէջ նշանակուած պիտի ըլլան յանձ-
նուած տոմսակին քանակութիւնը, արժեքինը և բրուան լուսանքը :

Հետևաբար ամեն կարգի հաւաքիչ զինքն ընտրողին թէ՛ ստակ
և թէ՛ աւելցած տոմսակներն ու սպառեալ տոմսակաց բունները
յանձնած ատեն, պարտի տուած ստացադիրն Երաւել, և կամ
անոր ետեի կողմը յանձնած ստակին կամ տոմսակին որչափ ըլ-
լալը նշանակել :

ՅՕԴ. 29. Առաջին հաւաքիչները՝ ազգային ընտանեաց ծառայող
(Հայ) սպասաւորները և սպասուհիները նոյն ընտանեաց անհատներ-
րու թուոյն վրայ աւելցնելով, ընտանեաց գլխաւորին միջոցաւ ի-
րենցմէ պիտի առնուն, և Զանգեզուրի մէջ պիտի նշա-
նակեն անոնց քանի՞ արու և էդ ըլլալը :

ՅՕԴ. 30. Տեղափոխութիւն ընող կամ առժամանակեայ կերպով
ուրիշ տեղ մը բնակութիւն հաստատող ամբողջ ընտանիք մը, կամ
ընտանեաց մէկ մասը, իրեն զտնուած տեղը ներկայացած Առաջին
հաւաքչին վճարելու է իրեն նուէրները :

ՅՕԴ. 31. Թաղի մը մէջ հանդանակեալ ընդհանուր դումարին
հարիւրին Երեւոթեալ ըստ 24 յօդուածի ցանկերը պատրաստող
անձին, հարիւրին Հինգը ըստ 32 յօդուածի ծուխերու ցանկերը
պատրաստող քահանայից վճարուելէն ետքը, հարիւրին Դրամ ալ
նոյն թաղի թաղային սնտուկին պիտի մնայ :

Հետեալար թաղի մը մէջ հանդանակեալ ընդհանուր զումարին հարիւրին հաւասար էրիւր հաւասար Ս. Երուսաղիմայ պարտուց բարձման Յանձնաժողովոյ տրամադրութեան ներքե պիտի զրուի :

Թաղական Խորհուրդները թէ ընդհանուր և մասնաւոր ցանկերը պատրաստող անձին և թէ քահանայից դրամ վճարած ատեն, ստացազիր առնելու են :

ՅՕԴ. 32. Եթէ որոշեալ 3 արծաթ դահեկան նուէրի փոխարէն ժողովուրդին կողմանէ դրամի տեղ ուրիշ բան տրուի, Թաղական Խորհուրդք ազատ են տրուածն առնելու, և վաճառելով՝ արդիւնքը Յանձնաժողովոյս ուղարկելու :

ՅՕԴ. 33. Թաղական Խորհուրդները՝ Ս. Երուսաղիմայ անուան տրուած ո՛ր և է մասնաւոր նուէր պարտին ընդունիլ և նուիրատուն ստացազիր մը տալ, և ապա Յանձնաժողովոյս տեղեկագրելով՝ հաղորդելի որոշմանն սպասել :

Կ. Պօլիս, 11 յունվար 1880

Ի դիմաց

Ս. Երուսաղիմայ պարտուց բարձման Յանձնաժողովոյ

Վ. ԱՏԵՆԱԴՐԻ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ՍԵՆԵԼԵՐԻՍ Մանուէլեան

Յովնանէ՝ Կիւմէան

ԱՐԴԻ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ*

Գրականութիւն. — Յունաց կրթութեան վիճակը նկարագրելէն ետե՛ Պ. Մօրաիդիինս կ'անցնի զրականութեան, զոր չորս ճիւղի կ'բաժնէ : Երկարօրէն կ'իստի մանաւանդ Նորհելլենական (Néohellénique) զրականութեան վրայ և՛ հին դասակարգութիւն մը մերժելով՝ անոր թուական կ'դնէ Քրիստոսի մեծ յեղափոխութեան

* Տե՛ս Կիւմէի վերաբերեալ, Երեւ. 254 :

Ժամանակը : « Նորհեղինական դրականութեան շրջանին մէջ կ'ամ-
փոփենք , կ'ըսէ , այն դրական գործերն որ մեր քաղաքական վե-
րածնունդէն քիչ մ'առաջ երևան ելան , երկու զլիսաւոր պատ-
ճառաւ : 'Նախ՝ այս գործերը մեր գարուն սկիզբը կամ նախորդին
վերջերը լոյս տեսնելով՝ եթէ ներելի է ըսել , մօտալուտ անկա-
խութեան զգացումէ , աւետարեր սարսուռէ մը ներշնչուած էին ,
անոր ոգին առին և յառաջ բերին . այս բաւական չէ , մեծ մա-
սամբ մեր վերածնունդը պատրաստեցին : Հետևապէս ասոնց յա-
րակցութիւնը վերածնեալ Յունաստանի հետ իրական է : Երկրորդ
պատճառն այս է , որ 1800էն մինչև 1824՝ դրող հեղինակներն
այն բարեբաղդ անձերուն կարգէն են որ իրենց հայրենեաց աղա-
սութիւնն ողջունեցին : Շատեր իրենց գրաւոր աշխատանքը շարու-
նակեցին իրենց հայրենի արևուն ներքէ , ամեն լուծէ աղատ և ան-
կախութեան շնչով վառ . . . : Նոր դրականութեան թուականը
կ'զուգադիպի Փրանսական յեղափոխութեան հետ : Արդ՝ անուրա-
նալի է որ Քրանսայի ժողովրդեան 89ին հրատարակած մեծ սկըզ-
բունքներն ընդհանրապէս նոր դրականութեան և մանաւանդ նոր-
հեղինական մատենադրութեան վրայ ներգործեցին : Անոնց կեն-
սատու շնչովն է որ Ռիւկաս Բէրէօսի անդիմադրելի քերթուած-
ներն և հռչակաւոր Քօրէյի հայրենասիրական աւիւնը ծնան : »

Եւ հեղինակը կ'յիշատակէ այն երկերն ու հեղինակներն որ հե-
լենական նոր դարութեան հարստութիւն ու փայլ տուին : Թէեւ
մեր նպատակէն դուրս է անոր հետեիլ այս ճիւղին մէջ՝ բայց՝ ըստ
որում յունական և հայկական նոր դրականութեան յեղափոխութեան
մէջ նմանութեան այնպիսի կէտեր կան որ մեր դաս մը հին գաղա-
փարներու ծառայող զբաղէտներու կրնան օդտակար լինիլ , աւե-
լորդ չենք համարիլ նոր դրականութեան և լեզուին վրայ մի քա-
նի յոյն և օտար հեղինակներու նկատողութիւնները համառօտիւ
մէջ բերել : Պ . Մօրաիդինիս նոր լեզուի և դրականութեան կող-
մնակից է : Սակայն ինչպէս մեր՝ նոյնպէս Յունաց մէջ նոր գրա-
կանութիւնն արհամարհողներ կ'գտնուին : Անոնց մէջ ալ զրաբառի ,
հին հեղինական լեզուի , և աշխարհաբառի՝ նորհեղինականին՝ կու-
սակիցներ կ'գտնուին : Այս մասին Բէօ տը Սէնդ-Հիւէր հեղե-
նաբան մաքբիզը կ'զրէ .

« Արդի յոյն դրականութեան ամենէ մեծ արհամարհողներն (և
այս է իր դժբաղդութիւնը) նոյն իսկ հեղինաբաններն են , քաջա-

հմուտ զիտուններն են, յունական հին գրականութեան եռանդուն զարմացողներն են. ի հարկէ՝ ամենքը չեն. մեր ընկերակցութեան մէջ կ'դառնան շատեր, և ամենէն երեւելիներն, որ ընաւ այս նախապաշարումը չունին, և որ հին գրականութեան վրայ զմայլելով հանդերձ, զիտեն նորին արժէքը գնահատել։ Բայց կան նաեւ շատեր որ՝ երբ նոր Յունաստանի վրայ խօսք բացուի, կարծես թէ կ'զարմանան այն մեծ ազատութեան, այն յանդգնութեան վրայ որով ժամանակակից Յոյները կ'համարձակին յունարէն գրել, քերթուածներ և ճառեր յօրինել Հոմերի, Սոփոկլի Պլատոնի և Դեմոսթենէսի նուիրական լեզուաւ։ Այս բանս սրբապաշտութիւն մը կ'թուի անոնց, երբ անոնց Սուղցօսի կամ Ռանկապէի բանաստեղծութեանց վրայ խօսուի, կ'հարցընեն. քեզի թէ արդօք կ'ատեն եղիականը. եթէ անոնց ըսուի թէ Ռիզօս ներուլօս, Ալ Սուղցօս, Ա. Վլախօս չքնաղ կատակերդներ յօրինած են, առջևդ կ'նետեն Արիստոփանի անունը. եթէ Պ. Տ. Պէրնարդաքիի ողբերգներուն վրայ խօսք բացուի, քեզի յանուն Սոփոկլի և Էսքիլոսի կ'պատասխանեն։ Քեզի ծանրօրէն կ'հարցընեն թէ Վիլլարասի առակներն Եզդրոսի առակներուն չափ արժէք ունին։ Շատ շատ բացառութիւն մը կ'հաստատեն Աթանաս Քրիստոբուլոսի համար, զոր Անակրէօսի հետ բաղդատելու կ'հաճին։ Իրաւի՝ խիստ պարզ խնդրոյ մը համար խոշոր բառեր մէջ կ'բերեն այդ մարդիկ, և թերեւ կարծուի թէ Յոյներն՝ որ ստեպ մեղադրուած են անոր համար որ Մարաթոնի փոշին չափէն աւելի կ'չարժեն, միւս ազգերը կուրցուցած են։ Ստուգի՝ նոր Յունաստանն ո՛չ նոր Հոմեր մը, ոչ նոր Դեմոսթենէս մը յառաջ բերաւ. բայց Բող Քէլէ ջոյց ասն ուրիշ Հոմերներն, Պլատոններն, Արիստոփոսներն, Դեմոսթենէսներն Բուլց Եւրոպայի արդէ գրականութեանց մէջ, մնալ իսկ մեր մէջ (Փրանսա)։ Ուստի պէտք չէ այսպէս երկու իրարմէ տարբեր ժամանակներ իրարու հետ շփոթել և նոր յունական գրականութիւնն իր փառաւոր անցելոյններէն ճզմել։ Ժամանակակից յոյն գրականութիւնը նոր գրականութիւն մ'է՝ որ այժման զաղափարներու և զղացումներու կ'համապատասխանէ, որ մեր օրուան Յունաստանի քաղաքական կացութենէ ծնաւ . . . : Ուստի ինչ որ է, այնպէս պէտք է նկատել արդի յոյն գրականութիւնն, այսինքն իբրեւ նոր մը, և այն ժամանակ ազատ պիտի լինինք փնտռել և դառնել թէ ինչ կ'պարտաւորի իր հաշակաւոր նախորդին։ Այս ընդունելէն ետեւ՝ կարող

ենք յայտարարել, որ Եւրոպայի մէջ թերեւ չկայ աշխարհ մ'որ, համեմատութիւն պահելով, այնքան առաւել ճարտիկ, այնքան երկէլի բանաստեղծներ, այնքան աշխարհագրագէտներ յառաջ բերած լինի, այնքան մեծ դործունէութիւն և առնական եռանդ ցոյց տուած լինի որքան Յունաստան։ Ա'երևի թէ այս փոքրիկ ժողովուրդը, ժիր և ուշիմ, կենսականութեամբ և եռանդով ին՝ միտքը դրած է անմիջապէս Եւրոպայի գրական շարժման համաձայնիլ և ցոյց տալ որ արժանի է անոր մէջ պատուաւոր տեղ մը բռնել։»

Եւ Պ. Մօրաիդիսիս կ'սկսի աչքէ անցընել նշանաւոր յոյն հեղինակներ, որոցմէ ոմանք եւրոպական համբաւ ստացած են, ինչպէս Բօցէ, որ ծնաւ 1833ին, Բարիդ մեռած է, և զիտունն Առաջին Հնդկաստանի խորերը։ Անուանի են նաև Իսիփ Փօսիլօ իբրև բանահիւս, Էփօսիս իբրև հմուտ գրադէտ (1837), Ա. Մարտիս (1860) իբրև բանասէր, Եւրոպայի ծանօթ, Ն. Տարս, որ 70 հատոր գործ յօրինած է, վեհանաձ, հայրենասէր, և հարիւր հազար Քրանք նուիրած է դասադրեանց հրատարակութեան համար, զոր ձրիապէս կ'բաշխէր իր հայրենեաց դպրոցներուն։ Ռ. Ներսիս, հեղինակ Յունական յեղափոխութեան (1850)։ Ն. Ամարտ, այլ և այլ գրեանց հեղինակ և յունական վարժարաններու վերակազմիչ։ Գ. Կեննադիոս (Gennadios), որ անխոնջ կ'աշխատէր յոյն մանկաւոյն կրթութեան համար, Ս. Բիւզանդիոս, որ իր հայրենիքի օժտեց ահագին դործով, այս է Յոյն լեզուի բարձրագոյն մը, ամենէ կատարեալն Յունաց համար։ Ուրիշ մանաւոր ճիւղերու մէջ անուանի են Ա. Ռանկապէ, որ Յունական հնութեանց վրայ գրած է, Պրայլս Արիֆիս, բանասիրական այլ և այլ դործոց հեղինակ, ինչպէս նաև Ռանկապէի հետ՝ անուամիտ զիւսանդէտ։ Յոյներն բանաստեղծութեան մէջ շատ անուանի հեղինակներ ունին, ինչպէս Ռիֆիս, որու մարտական եռանդուն երգերը Յունաց աւիւնը կ'զրդուեն, Սոլոն, որու գեղօնները մեծ հռչակ ունին, Տիբուլլիս, Վիլիս և այլն. Պատմութեան մէջ, Տրիպլի, որ զրեց Հելլենական յեղափոխութեան պատմութիւնը, Ժ. Ֆիլիս, Բաբարիլիս, որ Յունաստանի հին ու նոր պատմութիւնը, Չափէլիս, Բիւզանդիոնի պատմութիւնը գրած են, և այլն։

Լեզու. — Ժամանակն ու քաղաքական փոթորիկներ հին հելլենական լեզուն կ'այլալեն։ Թէպէտ հնասէր մատենագիրներ կը ջանան զայն զուտ ու անարատ պահել, սակայն հետզհետէ հռո-

մայեցի, վենետկեցի, ֆրանկ, օսմանցի տիրապետներ Յունաց վերայ իշխելով՝ անոնց լեզուին օտար գոյն մը կ'տան։ Պ. Մօրաի-դինիս այս լեզուական փոփոխութեանց մէջ անդամ՝ իրաւամբ կը պնդէ թէ՝ յոյն ռամիկ բարբառն անցեալ հին դարերու մէջ իր հետքն ունի և կրնայ պարծիլ իր հնութեան վրայ։ Եւ ապա կը հարցնէ հեղինակը թէ՝ մինչդեռ ժողովուրդն աշխարհիկ կամ ռամիկ բարբառը փոթորիկին դէմ կ'պաշտպանէր, ինչ վիճակի մէջ էր զրական լեզուն։ Ճիշտ մեր զրաբառին ունեցած վիճակը։ Այս երկու հին լեզուներու պահպանութեան համար մի և նոյն երեւոյթը կ'տեսնուի, այս տարբերութեամբ որ Յունաց մէջ այս լեզուի խնդիրը լուծուած է, մեր մէջ դեռ ևս կ'յուզուի։ Ինչպէս որ դաս մը Հայեր կ'յուսային և ցարդ կ'յուսան զրաբառ լեզուին կենդանութիւն տալ, նոյնպէս յոյն զրադէտներու խումբ մը՝ հելլեն լեզուին կրած յարձակումները վանելով՝ կ'ճղնէին զայն վերականգնել, բայց բոլոր այս ճղանց հակառակ՝ թէ՛ հելլենական և թէ՛ զրաբառ լեզուները չկրցան պահել իրենց նախկին յստակութիւնը, թող վերածննելու անկալութիւնը։

Ահա այն ժամանակ զրադէտներու մէջ կուր կ'սկսի. ոմանք դասական լեզուին կուսակից, կ'ուզէին որ արդի Յունաստան Բոսնիոնի լեզուն խօսի, և այս դասէն էին Տոկաս, Իսմէմ, ոմանք, ինչպէս Բէլլաքոֆուլ և Նէրուլա՝ նոր լեզուին ախոյեան կանգնելով՝ կ'ըսէին. «Յոյն աշխարհիկ լեզուն շատ գեղեցիկ ու ներդաշնակ է, պահենք այդ լեզուն»։ Երբ այսպէս պայքարը կ'շարունակուէր հին ու նոր լեզուի մասին՝ երևելին Բօրէյ կ'խօսի. «Ինչո՞ւ համար, կ'ըսէ, միշտ ծայրայեղութեանց դիմել։ Միջին շաւիղը բռնենք. լեզու մ'ունինք, զայն դործածենք և քանի զրենք ջանանք կոկելու զայն. օտարամուտ բառ մ'եթէ գտնենք կ'հանենք և տեղը բնիկ բառը կ'դնենք, բայց առանց բռնաբարութեան, առանց շտապի, առանց հիմնական յեղաշրջում մ'ընելու։ Մենք յոյն ժողովուրդեան համար կ'զրենք, ուրեմն պէտք է որ յոյն ժողովուրդը մեզ հասկընայ»։ Բօրէյ իրաւունք ունէր։

Եւ հեղինակը կ'յարէ. «Կենդանի, ներդաշնակ և հարուստ լեզու մ'ունինք, ինչո՞ւ համար թողունք զայն և հինին վերագառնանք։ Միթէ Գրանսայիք և Իտալայիք պարտաւոր են Կիլիկոնի լեզուին դիմել։ Բայց մեզի կ'ըսեն. Տարբերութիւնը մեծ է. Փրանսական ու իտալական լեզուները Սուէտոնի լեզուին դուստրներն են, մինչ-

դեռ յոյն ռամիկ լեզուն քսենոփոնի լեզունն զուտորը չէ . ժամանակը զայն այլակերպած է : Հակառակ ըսելիք մը չունինք առաւելաբար , բայց այդ ալ նոր պատճառ մ'է զայն ինչպէս որ է պահել : միայն իր ժամանակին զարգերով զայն պեղեցկացընենք առանց անոր հին պաճուճանքը տալու զոր նետած է , թէև իրենց ժամանակին աղւոր կ'երևէին : Դարերն ամեն բան կ'փոփոխեն այս աշխարհին մէջ : Ինչո՞ւ պարսպ տեղն յոգնիլ անոնց ներդրութեան դէմ , որ իրօք անողոքելի և անպարտելի է : Միթէ բանաւոր , միթէ արամբանական ընթացք մ'է մի միայն բանասիրական մտափառութեամբ մ'ամեն ընկերական նկատումներ առ ոչինչ զրել և հոսանքին դէմ դնել վաղուց մեռած քերականութիւն մը վերահաստատելու համար : »

Հեղինակը կ'առաջարկէ միայն հետզհետէ լեզուն մաքրել , առանց հին ոճին և նախադասութեան ձևին հետեւելու : Հնասէրները մեծապէս կ'սխալին եթէ կ'յուսան հին խօսքի ձևը վերահաստատել . վերլուծական ոճին համաբարդական ոճը դնել ոչ միայն անօգուտ այլ անխորհուրդ բան մ'է . արդի սկզբանց հիմն իսկ վերլուծական է . ընկերական դաղափարներն , ապագայի քաղաքական դաղափարներն էապէս հակառակ են համաբարդութեան , և լեզուն՝ որ անոնց բացատրութեան գործին է , նոյն ընթացքը պարտի ունենալ :

Այս պայմանաւ միայն , կ'յարէ հեղինակը , ազգային և անմահ երկասիրութիւններ կարող ենք ունենալ , վասն զի՝ այս պայմանաւ միայն մեր հեղինակներն ու բանաստեղծները կարող են առաւել մեզի իրենց կենդանի գործերը , քննելու ո՞ր հրաշք էն , և չէ թէ հաշմած , տձև , անդամատած քերականութեան մ'անաչառ կանոններու համեմատ , որ կենդանութենէ զուրկ՝ պաղ պատանքով մը կ'պատեն զանոնք : Իրաւի տխուր տեսարան մ'է արդի յոյն գրականութեան համար այս հակառակութիւնը մեռած լեզուի մը՝ որ իբրեւ հմուտութեան փորձաքար կ'յարդուի , և կենդանի լեզուի մը մէջ որ իբրեւ ռամկական կ'արհամարհուի : Ինչ տխուր բան է խօսուել լեզուով չգրելու մտահոգութիւնն՝ առ ահի որ իբրեւ անդրադէտ չամբաստանուի հեղինակ մը : Տանգէ ուղիղ դատողութիւն և արիւնքութիւն ունեցաւ ժողովրդային ոճով զրել իր գլխաւոր քերթածը , ոճ մը զոր իր ժամանակը , դեռ ևս բոլորովին լատինասէր , իբրեւ դոկտրինայի կ'նկատէր ու կ'ատէր , և այս արիւնքութեան շնորհիւ , իր

Յերմային Կապիւթէն կ'յօրինէր : Եթէ այդ հրաշակերտը , խառն-
բէն մոտածուած , լատիններէն զրուէր՝ ապաղայ սերունդը պիտի
զըկուէր այդ նշանաւոր երկէն :

« Ինչո՞ւ համար բիւզանդեան դատէտներն իրենց զործերով կեն-
դանութիւն չտուին իրենց՝ դարերուն , վասն զի իրենց ակնարկը դէպի
անցեալը կ'դարձնէին , կ'զրէին դեռ . և ս Բնիքսի քաղաքացիներուն
համար , երբ այդ քաղաքացիները չկային , փոխանակ ժողովրդեան
համար զրեւու , որ իրենց բոլորաբը կ'խլըտէր ու կ'խօսէր կենդա-
նի լեզու մը : »

Եւ հեղինակն այլ և այլ հրահանգներ կ'ներկայէ նոր լեզուն
մաքրելու և ճոխացնելու համար : Ա' փափաքի որ լեզուն կոկուի ,
անոր բառարանը շինուի , այնպէս որ ոչ միայն հին բառեր , ար-
մատներ և այլն պարունակէ այլ և այն գաւառական բառերն որ
դեռ ևս բառգիրքներու մէջ՝ անցած չեն : Ա' խոստովանի որ այս մա-
սին Յոյն ազգն մեծ քայլեր առած է , թէ դրպէսները կ'աշխա-
տին նոր դրականութեան նոր նոր դանձեր տալ : Ա. Մօրաիզինիս
լեզուի վրայ տեսութիւնը կ'աւարտէ՝ յայտնելով որ Յոյն ազգն ու-
րիշ մեծ առաւելութիւն մ'ունի ուրիշ մի շատ ժողովրդոց վրայ ,
այսինքն , գաւառական բարբառներով բաժնուած չէ : Այս մզի
բոլորովին ճիշտ չերևիր : Հեղինակը կ'կարծէ թէ 6 միլիոն Հել-
լենք յոյն ռաւիկ կամ աշխարհիկ լեզուն կ'խօսին , միայն շեշտի և
նշանակութեանց մասին մի քանի տարբերութիւններ ունենալով :
« Ուրիշ հետաքրքրական երևոյթ մ'է , կ'ըսէ հեղինակը , որ յոյն
լեզուն չորս գլխաւոր մասի բաժնուելէն ետե՛ , իրրե մէկ լեզու ձու-
լեցաւ . ալգային՝ Կարբէն փոքրիկնը հուլիսէնը համար : » Այս ևս , կ'զրէ
խտալացի գիտուն մը , այս ևս արբանաբէս ժողովրդեան մը նոր
մէկ արբանաբէսն է :

Համախափ . — Մեր հեղինակն երկար կ'խօսի նաև այն ընկերա-
կցութեանց վրայ որ յունարէն ընդհանուր բառով *syllogue** կը

* Այն նորաբառ բառն համակումը լարգմանէցնէ , լարգմանը լարգմ-
նէ : Սոքրատիան ընկերութիւնն Կոմ ընկերացութիւնն չէ , և ինչին յառա-
բէն օժէ ևս որոշ նպատակը չորացնէր՝ ելէ անոր մօր Բացայայտիչ մի-
գիւր մը լարգմնէ : Ուստի կ'ըսեն դրական համակումը , քաղաքական
համակումը , մարդասիրական համակումը և այլն , որ կ'կազմուի նուի-
րատութեամբ և մտաւորական հասոյթով , բարոյական և օգտակար
նպատակի համար , որմէ անձնական շահ մը չունին անդամներն ,
հետևապէս գլխովին կ'արբէրէի *syllogue*ը սոքրատիան ընկերութեանց կաղ-
մարարութիւնն է :

կոչուին, բառ՝ որ համանունը չունի ուրիշ լեզուներու մէջ: Յունաստանի մէջ և այլուր բազմաթիւ համակումբներ կան, որ աղփին հարստական շարժման ջերմապէս են, կ'ըսէ Պ. Մօրաիդինիս, և որ յատուկ են միայն Յունաց:

Համակումբներուն հաստատութեան պատճառներն են, բարերարութիւն, մարդասիրութիւն, ուսումնասիրութիւն և քաղաքականութիւն:

«Եւ հարկէ այս ընկերութեանց կազմութեան առաջին շարժառիթը բարեգործութիւնն եղած է, կ'ըսէ հեղինակը. սիրտն՝ որ կ'իշխէ Յունաց մէջ, կ'դրդէ զանոնք անդուլ գործունէութեամբ ամեն աղփօգուտ և բարեգործական ձեռնարկութեանց աջակից դանուիլ, իրենց մտաւորական և նիւթական միջոցներով սատարել, այս փափաքն ամեն առթիւ երևան կ'երևէ մեր մէջ թագուն աշխատասիրութեամբ մը, բայց այս վեհանձն զգացմունքին ուրիշ շարժառիթներ միացան որ՝ թէ և շահախնդրական, նոյնպէս ընտիր են, քանի որ այնքան բազմադիմի օգուտներ կ'արտադրեն: Ասոնք են, հասարակայնի կենաց կէտը զոր Յոյնը դո՛հ ընելու մեծ պէտք կ'զգայ, հասարակութեան փառասիրութիւնը կամ հեռախօսութիւնն իրական կամ ենթադրական, տաղանդ մը փայլեցընելու, և թերևս մանաւանդ՝ Տէրութեան տկարութեան զգացումը: Յոյնը գիտէ թէ իր հայրենիքը տկար է, և կ'ուզէ որ զօրաւոր լինի. այդ զօրութիւնը քաղաքական կարգին մէջ չկրնալով ստանալ, կ'ջանայ բարոյական կարգին մէջ ձեռք ձգել. Տէրութեան տկարութիւնն անհատներու ոյժը զարգացուց: Ահա այս բոլոր պատճառներն, երբեմն միասին և երբեմն առանձին գրգռեցին և գեռ ևս կ'զրգոեն Յոյներն ընկերակցութիւններ կազմելու, և երբ անգամ մը կազմուին, աղփայն շարժման մը կ'դառնան, վասն զի կարող են անկախ բնաւորութեամբ միլիօնաւոր մարդիկն իրրեւ մէկ մարմին դաժմարել:»

Ամեն քաղաք՝ ուր միայն հարիւրի չափ տուն կ'դառնուի, (թող Հայերը լաւ նկատեն այս կէտը) Թուրքիոյ, Փոքր Ասիոյ, Եգիպտոսի, Ռուսաստանի, Արեւմտեան Խորոպա, Ամերիկա, Հնդկաստան, Աւստրալիա, մէկ խօսքով Յոյն դառնուած տեղերն՝ այս փափակ ընկերակցութիւններ կ'հաստատուին: Ո՞վ կրնայ տարակուսիլ այսուհետեւ Հելլենաց միաբանութեան վրայ մեծ դատերու համար: Իրաւ՝ իրենց մէջ վաւարուն և բուռն վիճաբանութիւններ կ'ծագին, բայց ի՞նչ փոյթ. երբոր եղբակցութեան մը դալու ժամը հասնի, ամենքը միաբան կ'զանուին:

Տեսակ տեսակ համակումբներ կան, բոլորը նոյն հիմնական կազմակերպութիւնն ունենալով. քաղաքական համակումբներ, որ փութորկալի կ'լինին, զրական համակումբներ, որ աւելի հանդարտ են: Ասոնց գլխաւոր նպատակն է ամեն միջոցներով կրթութիւնն ու գրականութիւնը ծաւալել: Դպրոցներ կ'բանան ու կ'կազմեն, գիրքեր տպել կ'տան, ուսմանց ճաշակը կ'զրգուեն, և այսպէս Տէրութեան անբաւականութեան հասնելով՝ ամեն օր նոր յառաջդիմութեան քայլ մը կ'ընեն:

Եւ հեղինակը մի առ մի կ'թուէ թէ բարեգործական և թէ զրական համակումբներն որոց մեծ մասը բարերարներու սատարութեամբ հիմնուած են: Բարեգործական ընկերութեանց կարգին մէջ՝ յիշենք 1855ին Մարիամ Իպսիլանդի իշխանուհւոյն հիմնարկածը, Մարգարէթ Տէրֆայ ընկերուհին, նոյնպէս Տէրֆայ համակումբը, Տիկին Հելէն Բարարիկօբուլօի նախադաշութեամբ, այն աւուանի հայրենասիրին որբւարին, որու անունը յեղափոխութեան պատմութեան մէջ կ'փայլի. ի վերջէ Կ. Պօլսոյ համակումբը՝ Տիկին Զօհրաֆօսի նախադաշութեամբը կազմուած: Անդու եռանդով կ'աշխատին այդ ընկերութեանց անդամակից կանայք. պարզ ու համեստութեամբ հազուած՝ ամենէ աղքատիկ թաղերը կ'ըջնին, ամենէ թշուառ ընտանեաց կ'այցելեն և բարոյապէս ու նիւթապէս անոնց կ'օգնեն:

Գրական և բանասիրական ընկերութեանց մէջ՝ նշանաւոր է այն համակումբն որ 1869ին հաստատուելով նպատակ ունի երկսեռ վարժարաններ բանալ, նախնական կրթութիւնը տարածել և այս նպատակաւ դասական գիրքեր հրատարակել: Նոյնպէս Գերմանիա աշակերտներ զրկելով՝ անոնց ծախքը կ'հոգայ, որպէս զի մանկավարժներ լինին և Յունաց վարժապետանոցներու մէջ դասախօսեն: Այս համակումբը 22 թաղական դպրոցներու ծախուց մասնակցելէ զատ՝ տաս քաղաքներու դասատուներու ամսականները կ'վճարէ. գիրքեր կ'բաշխէ, զրքատուներ կ'հաստատէ. զանազան ուսուցչական գործերու համար մրցանակներ կ'առաջարկէ: Այս համակումբին հասոյթը չորս տարուան մէջ 400,000 Ֆրանքի հասաւ և օրէ օր իր միջոցները կ'աւելցրնէ. Բանասիրական համակումբը Պայքն 1868ին, որու նպատակն է իր անդամներուն և այլոց բարոյական զարգացումն ուսմամբ և զրական աշխատութեամբ: Հանդանակութեամբ մահարձան մը կանդնեց Պայքնի՝ Միսօլունիի մէջ. հաս-

տատեց ժողովրդային մատենադարան մ'որ մի քանի հազար գիրք կը պարունակէ, նոյնպէս ընթերցատուն մը, գիշերային ձրի դասախօսութիւններ ամեն կարգի անձերու համար, և բանասիրական թերթ մը կ'հրատարակէ, որ Արեւմուտքի հելլենասէրներու ծանօթ է. Ընկերացոյցիւնն ուսման քարէի մէջ (Hetairie) որ բաղմադիմի ուսումնական նպատակներ ունի, Թաղուհայն պահպանութեան ներքեւ, 1875ին ունեցած գրամագլուխն, որ մեծ մասամբ նուիրատուութեանց արդիւնք է, 1,500,000 Փրանքի կ'հասնէր: Այս հիմնարկութեան ղլխաւոր նուիրատուն եղած է Աբուլ Բարադէ, որ իր ծակցով փառաւոր դպրոցներ և անոր յարակից եկեղեցի մը հիմնեց և անոնց մատակարարութեան համար 275,000 Փր. նուիրեց: Ուրիշ հայրենասէր կիւն մը Հէլէն Դասիցա նոր գեղեցիկ վարժատուն մ'աւելցուց այդ ընդարձակ շէնքին՝ նախնական կրթութեան համար, և Տիկին Սիւս անոր մատակարարութեան ծախքը կ'հոգայ:

Այս ընկերակցութեան դպրոցներու աշակերտներն 2000ի կ'հասնին, իսկ վարժապետներու և վարժուհեաց թիւն 83ի. Բանասիրական համալսմէ, Պաշան, 1866ին հիմնուած, ունի 400 անդամակից, մատենադարան մ'որ 5000 հատոր գիրք կ'պարունակէ, քաղաքացւոց կրթութեան համար բանախօսութիւններ, ընթերցատուն մ'որ 60 լրագիր և հանգէսներ կան, հրատարակութիւն մը, դպրոց մը, աղքատիկ մանկանց համար, որոց տարին երկու անգամ հանդերձեղէն և մուճակներ կ'բաշխէ, անկեղանոց մը, նոյնպէս այդ համակումըր ձրի դպրոցներ հաստատած է Քօրֆու, Գալամատա և Սիրա. Մարգարէր կանանց համալսմէ, կամ Նորարդիւղ Ջիանց Երբանոց, որու գրամագլուխն՝ 1875ին զանազան նուէրներէ զոյնանալով հասաւ 1,618,704 Փրանքի. կիներէ բաղկացած մասնակումբի ձեռօք կ'մատակարարուի, որու նախագահն է Տիկին Ջօէ Սուցցօ, և վերատեսուչն Պ. Ջաիմիս. Կանանց համալսմէ, իգական սեռի կրթութեան համար, որու նպատակն է բարոյական դրեանք հրատարակել, հիւանդապահներ, սպասուհիներ և դերձակուհիներ և այլն պատրաստել. Որբանոց, Պիտրէ և Կարէրէնէ հաճի Բուրազ որ 1856ին հիմնուած է Բոստայի կտակով, և հետզհետէ ուրիշ մասնաւորներու նուիրատուութեամբ գրամագլուխը 1,650,000 Փրանքի հասած է. 400 գիշերօթիկ որբ կան այդ դպրոցն, որ ուսմունք և արուեստ կ'սորվին:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ Գ.

ԱՐԴԻ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

1500—1700

ՓԼՈՒԽ Թ.

ՓԶ ԴԱՐՈՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Արդի գրգռութեան ծագումը — Միջին դարու վարդապետութեան ազդեցութիւնը երեւոյ լուսաւորման հարցով առաջնայինը — պարսկական —
Աղայեանի կեանքը պետութեան ճիւղերաց — Աղայեանի կ'ընդհանուրաց — Արեւ-
դարեան դրոշմեան — Իր գործը հրապարակելու կ'ընդհանրաց — Ինչ կենաց
վերջը — Աղայեանի գործն անդամաւորութեան վրայ — Ինչ ցոյց կ'որոշ
որ Աղայեան շատ սխալներ ըրաւ Սարգստէան կազմածը նկարագրելու արեւ
— Իր առարկան ու մահը — Գիտութեան համար էր գործին արժէքը —
Փալատիոս և Եւդոքիոս անդամաւորներ — Աղայեանի կենդանիներ ու պոռն-
կեր կ'ընէ — Աղայեանաբանական լուսնարան և բնութագրական պարտէզ յիշ
կ'ընէ — Իր «Բնական պարտէզներ» կենդանեաց վրայ — Իր ըրած դա-
սակարգութեանը պոռնկերու մասին՝ երեւոյ սերտերուն համեմատ — Իր գործն
հանգամանաւորութեան վրայ — Աղայեանի պոռնկերուն առաջին դրոշմեանը
կ'հաղթէ Աղայեանի յարակազմին վրայ — Արեւդարեանի նա երկրորդ բնութիւնը
— Պարսկէտոսի և Աղայեանի շէնքերի պարսկականութեանը :

Ահա հասանք արդի գիտութեան սկիզբն՝ երբ մեր պոռնիկան ու-
նեցած ծանօթութեանց հիմքը գրուեցան : Արաբացոյց ձեռք ե-
ղած մի քանի նախնական դիտերէ զատ՝ նշանաւոր բան մը չտես-
նուիր այն խաւարին գարերն ուր ուսեալ մարդիկ իրենց բոլոր ժա-
մանակն անցուցին զրեթէ թարգմանելով և կրկնելով ինչ որ ար-

դէն Յոյները գրած էին : Եկաւ ժամանակ մ'երբ այդ մարդիկ սկսան հաւտալ թէ Պաղոմէոս, Կալէն և Արիստոտէլ դիտական խնդիրները մեծ մասամբ լուծած են, և թէ ոչ ոք իրաւունք ունէր անոնց վճիռներուն վրայ կասկածիլ. բայց քանի Եւրոպա կ'աղաքաւ կրթութիւն և մարդիկ ուսմանց հետեւելու ժամանակ կ'դտնէին, նախ դիտող մը, ապա ուրիշ մը սկսան նկատել որ դեռ ևս մի շատ ճշմարտութիւններ անյայտ կ'մնան, և թէ, որչափ որ Յոյները բնութեան վրայ շատ բաներ ուսած էին, սակայն իրենց ամենէ մեծ դիտականները ծանօթ իրողութեանց վրայ միայն լաւագոյն տեսութիւններն ըրած էին, և թէ երբէք պնդած չէին թէ իրենց ուսուցած բաները կատարեալ կամ վերջնական են :

Եւ այսպէս մարդիկ սկսան քիչ քիչ իրական դիտողութիւններ և փորձեր ընել, քան թէ միայն դիւրբերէ ուսմունք քաղել, և մտաց այս փոփոխութեան վրայ՝ գիտութիւնն սկսաւ արագ քայլեր առնել — և այնքան արագ որ՝ այդ ժամանակէն ի վեր՝ գիտութեան ընդհանուր համբարն աւելցընող հարիւրաւոր գիտականներէն միայն անուանիները պիտի կարող լինիմ յիշատակել : Եթէ այլ և այլ գիտութեանց յաջորդական քայլերը մի առ մի նկարագրելու փորձ մ'ընեմ, մի շատ հատորներ կ'լեցունին, որ միայն կրնան շփոթել քեզ, եթէ արդէն այս նիւթին վրայ ընդարձակ տեղեկութիւն չունիս : Հետեւապէս այս գրքին մէջ միայն արագ ակնարկ մը պիտի նետեմ արդի գիտութեան վերջի չորս դարերուն վրայ, և պիտի ջանամ բացատրել այնպիսի նոր գիւտեր որոց պարտաւոր է ամեն բարեկիրթ մարդ տեղեակ լինիլ : Սակայն պէտք է ստէպ յիշել որ՝ երբ նոր օրէնքներ դնող կամ անոնց հիմը դնող մեծ մարդու մը վրայ կ'խօսիմ, միշտ նուազ ծանօթ գիտողներ եղած են որ իրողութիւններ և դադափարներ հաւաքած են, որոց վրայ դտակն իր եզրակացութիւնները հիմնած է. եթէ այս ամեն մարդիկն յիշուին անօգուտ անուններու շարք մը միտքդ պիտի շփոթեն :

Պարտաւոր եմ նաեւ բացատրել այս տեղ այս ծրագիրս թէ՛ ինչո՞ւ համար գիւտերն իրենց ժամանակագրական կարգովը կ'սկստմեմ : Անտարակցոս մէն մի գիտութիւն զմտ զատ աւելի լաւ պիտի հասկընայիր, եթէ անոր պատմութիւնն անընդհատ շարունակէի — եթէ՛ օրինակի համար, նախ Ատողաբաշխութեան վրայ խօսէի, ապա Տեոքրանութեան, ապա Ուտողութեան և այսպէս՝ ըստ կարգի : Բայց այս ընթացքով Հպիտի լուրճները թէ՛ ինչպէս մեր ծանօթու-

Թիւնները դարէ դար աստիճանաբար զարգացած են, թէ ինչպէս մէկ զիտութեան մէջ եղած զարգացմամբ ուրիշ զիտութիւն մը կարող եղած է նոր ճշմարտութիւններ երևան հանելու : Հետևապէս, թէև թուականներու կարգը պահելու համար պիտի սահպունիք երբեմն մէկ առարկայէ ուրիշ առարկայի մ'անցնիլ, բայց կարծեմ թէ՛ նոր զիտութեան «սլատմութիւնը» քեզ աւանդելու լաւագոյն եղանակն այս է :

ԿՈՊԵՆՀԱԿԵԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՏԻԵՋԵՐՍՅ, 1474—1543. — Արդէն ըսի (երես 258) որ Բրիտտոսի գրեթէ 100 թուականին Պտղոմէոս «Տիեզերաց գրութիւն մը» յօրինեց, որով կ'ենթադրէր թէ մեր փոքրիկ երկիրը բոլոր երկնային մարմիններու կեդրոնն էր, իսկ արեգակը, բոլոր աստղերով և մոլորակներով մեր բոլորաիւրէ կ'առնար : Մարդիկ այս գրութեան հաւտային և բոլոր պարօքներու մէջ ուսուցին գրեթէ հազար չորս հարիւր տարի, երբ տասնվեցերորդ դարուն սկիզբը մարդ մ'երևելով՝ այս գրութիւնը մէկդի թողուց, և երկնային մարմիններու շարժման վրայ աւելի լաւ բացատրութիւն մը տուաւ :

Վոլոմպոս Ամբրիկա նաւարկելէն մի քանի տարի առաջ՝ Նիկողոս Կոպեռնիկ, գիւղացի վերաբոյժի մ'որդին, Լեհաստանի Թորն քաղաքը ծնաւ 1473ին : Մանկութեան հասակին մէջ՝ գիտութեան համար շատ սէր ունէր, և՛ Արակովիա՝ դիւնականի վկայագիր ստանալէն ետեւ՝ իբրև մաթեմատիկական ուսմանց դասաւոր : Հոմ դնացիք ընիկ հայրենիքը վերադարձաւ 1500ին և Բրուսիոյ Ֆրոէնպէրկ քաղքին կանոնիկոս եղաւ : Այն տեղ սկսաւ երկինքը քննել իր վերնայարկին պատուհանէն, և շատ անգամ բոլոր գիշերը կ'անցընէր մայր եկեղեցւոյ զանգակատունը : Նոյն միջոցին ուշի ուշով կը կարգար Պտղոմէոսի և ուրիշ աստղաբաշխներու տուած բացատրութիւններն արևուն և մոլորակներուն շարժմանց վրայ : Բայց դոհացուցիչ չէր դաններ անոնց և ոչ մի տեսութիւնը, վասն զի իր զիտութեանց հետ համաձայն չէին : Աերջապէս՝ քան տարի աշխատելէն ետեւ՝ այս եղբակայութիւնը հանեց որ՝ Արիստարգոսի տուած բացատրութիւնն (երես 111) աւելի ճիշտ էր : այն կոչուեցաւ Պե-րաբրե-ան Դրո-նի-ն, այսինքն թէ արեգակն երկնային մարմիններու կեդրոնը կ'առնուի, և թէ երկիրն և միւս մոլորակներն անոր բոլորաիւրէ կ'առնան :

Այն ժամանակ Կոպեռնիկ բոլորակի քառորդ մը շինեց, այս է,

դործիք մը, արեղական և աստղերուն անկինաւոր բարձրութիւնը չափելու, և անով մի շատ զիտողութիւններ ըրաւ արեղական այլ և այլ տարեկան զրից վրայ, և այդ ամեն զիտողութիւնները կ'հաստատէին թէ ինչպէս զանազան մոլորակներու շարժումները կրնան բացատրուիլ եթէ արեղակը մոլորակային դրութեան կեդրոնը համարուի։ Այս տեսութիւնը զրեց իր մեծ դործին մէջ, որ կ'կոչուի «Լերկնային մարմիններու յեղափոխութիւնները»։ Այս գործին մէջ ցոյց տուաւ թէ երկիրը պէտք է որ կ'լսր լինի և ամեն տարի արեղական բոլորտիքը դառնայ։ Յայտնեց նաև այն պատճառներն որով Պաղոմէոս սխալած էր կարծելով թէ՝ երկիրը տիեզերաց կեդրոնը կ'դառնուի, և դժեց զծաձև մը բացատրելու համար արեղական բոլորտիքը մեր երկրին ու մոլորակներուն ըրած շրջանները։ Յետոյ իր գործը շարունակեց և այս ճշմարտութեան վրայ հիմնեց Աստղաբաշխութեան ամփոփ դրութիւն մը, որ շատ կնճառտ լինելուն աւելորդ կ'համարիմ այս տեղ մկնելու։ Բայց Վոպեռնիկ չհրապարակեց այդ գործը, վասն զի հասարակաց կարծիքէն կ'վախնար, և ժողովուրդը չէր ուզեր հատալ որ մեր աշխարհը բոլոր տիեզերաց կեդրոնը չէ։ Ի վերջէ բարեկամները յորդորեցին որ զիրքը սպել սայ, և կատարեալ օրինակ մը հաւաւ ձեռքն իր մահուանէ մի քանի օր առաջ, որ 1543ին պատահեցաւ, երբ նա եօթնամասուն տարեկան էր։

Վոպեռնիկի այս գործը նոր աստղաբաշխութեան հիմն եղաւ, և այն դրութիւնը թէ երկիրն ու մոլորակներն արեղական բոլորտիքը կ'դառնան, այնուհետև Վոպեռնիկեան արեւմտեան կոչուեցաւ, քայց երբ հրապարակ ելաւ այդ նշանաւոր տեսութիւնը շատ քիչ մարդիկ հաւատային անոր, և Վոպեռնիկի մահուանէ վաթսուն տարիէ աւելի անցնելէն ետև միայն կալիլէի դիւտերը զայն ընդհանուր ուշադրութեան արժանի ըրին։

ՎԷԶԱԼԻՈՍԻ ԳՈՐԾԻՆ ԱՆԳԱՄԱՋՆՆՈՒԹԱՆՆ ՎՐԱՅ 1542. — Մինչդեռ Վոպեռնիկ կ'հաստատէր թէ Պաղոմէոսի տեսութիւնը ճշմարիտ չէր, Պէլժիգայի մը, Վէզալիոս անուն, սկսաւ տարակուսիլ որ կալէն, թէև լաւ բժիշկ մը, մարդկային մարմնոյն կազմութիւնը ճիշտ նկարագրած լինի, վասն զի նա միայն կենդանիներ անդամատելու արտօնութիւն ունեցած էր։

Անդրէաս Վէզալիոս Պրուսէլ քաղաքը ծնաւ 1514ին։ Երբ դեռ ևս փոքրիկ տղայ մ'էր, անդամագննութեան համար մեծ ե-

աւանդ ունէր, և որովհետեւ քիչ շատ ստակի տէր էր, իր բոլոր ժամանակն այս ուսման նուիրեց, և շատ անգամ մարմիններ զնելով անդամատելու համար մեծ վտանգներու կ'հանդիպէր. վասն զի այն ժամանակները տակաւին անօրէնութիւն կ'համարուէր զիակներ կտրատելը: Վէզալիոս 1540ին՝ Հիւսիսային Իտալիոյ Բատուա քաղքին համալսարանին Անդամազննութեան դասատու կարգեցաւ, և երկու տարի ետք, երբ տակաւին քսան ութ տարեկան էր, իր «Մեծ Անդամազննութիւն» գործը հրատարակեց, որու մէջ ճարտարական անդամազննութիւնն, կամ մարդու մարմնոյն կազմութիւնն ուշի ուշով քննած և նկարագրած էր, և անոր այլ և այլ մասերն, իտալացի ամենէ ընտիր զծագողներու ձեռօք փայտի վրայ փորագրուած զեղեցիկ ու ճշգրիտ պատկերներով ցոյց տրուած էր:

Այս գրքին մէջ Վէզալիոս կ'յայտնէր թէ Վալէն, իր անդամազննութիւնը կենդանիներու մարմիններէն ուսած լինելով ճշգրիտ չէր նկարագրած մարդու յատուկ եղող բոլոր ոսկրները: Օրինակի համար, կենդանիներն՝ վերին ծնօտին մէջ տեղի մասին մէջ, ուր կը բռնանին ակունքներն, ոսկր մ'ունին՝ ծնօտին կողմերէն անջատ, և մինչև անգամ կապիկներունն՝ երբ փոքր են, զատ կ'մնայ. բայց մարդուս ծնօտն՝ ի ծնէ մէկ հաստատ կտորէ միացած է: Արդ՝ Վալէն այնպէս նկարած է մարդուս վերին ծնօտն որպէս թէ զատ ոսկրներէ կազմուած է, և հետեւապէս յայտնի է թէ այդ նկարագիրը կենդանի մը դանկին վրայ ըրած պիտի լինէր: Այս և ուրիշ համանման պարագաներու մէջ, Վէզալիոս կ'յօդորէ մարդկային կմախքը քննել և միայն Վալէնի գրածին չվստահիլ:

Մեծ քայլ մ'էր այս զիտութեան մէջ, և սակայն մարդիկ այնքան վարժած էին կուրօրէն հին հեղինակութեան մը հետեւիլ, որ Վէզալիոս իրեն դէմ շատ թշնամիներ զրդոեց, վասն զի յանդիման էր Վալէնի ըսածը սխալ գտնել: Դժբաղդաբար այնպէս պատահեցաւ որ երբ օր մը նոր մեռնող սպանիացիի մը մարմինը կ'կտրատէր, իր քովը դանուողները կարծեցին թէ անոր սիրտը կ'զարնէ: Իր թշնամիներն այս պարագայէն օդուտ քաղելով ամբաստանեցին զինք որպէս թէ ողջ մարդ մը կ'կտրատէր: Այն ժամանակ Հաւատաքննութեան դատաւորները մահուան պիտի դատապարտէին զինք, եթէ Սպանիոյ Կարդուս Ե, որու բժիշկն եղած էր, չյորդորէր որ Վէզալիոսն Երուսաղէմ զրկուի ապաշխարելու համար: Այս ուխտագնացութենէ դարձին Ջանդա կղզոյն մօտ նաւը խորտակելով

Վէշալիոս անօթութենէ մեռաւ՝ երբ դեռ յիսուն տարեկան էր :

Ի հարկէ շատ թիւր նկարագիրներ կան իր երկասիրութեան մէջ, վասն զի անդամազննութեան ուսմունքը տակաւին նոր կ'սկսէր. բայց այս գիտնականն առաջին անգամ իրողութիւնէ քննելու փորձեց, փոխանակ ուրիշներուն ըսածը կրկնելու, և այսպէս նոր Անդամազննութեան Հիմնադիրը կոչուելու իրաւունքը ստացաւ :

Վէշալիոսի ժամանակակից էին ուրիշ երկու անուանի անդամազննիչներ, Սօտէնայի Գարբիէլ Փալլօպիս և Սան-Սէվերինօն, Նափօլի մօտ, Բարթօլոմէոս Եւտաքիոս, որ միասին անդամազննութիւնը յառաջ տարին : Եւտաքիոս նկարագրեց բերնին և ականջին մէջ դանուող խողովակը, որ ցարդ Եւտաքիոս խողովակը կոչուի, և ուրիշ շատ օգտաւէտ փորձեր ըրաւ, բայց միւս կողմէ շատ կծու լեզուա քննադատեց Վէշալիոսը, Վալէնի անդամազննութիւնը վէճի տակ ձեւելուն համար :

ԿԵՆՆԷՐԻ ԳՈՐԾԵՐԸ ԿԵՆՊԱՆԵՍՑ ՆԻ ՏՈՒՆԿԵՐՈՒ ՎՐԱՅ, 1551—1565. — Հիմակ պիտի խօսիմ 16-րդ դարու մէջ ապրող մարդու մը շահագրաւ կենաց վրայ : Մեզմէ շատերը զրեթէ անտեղեակ են աստղաբաշխութեան կամ անդամազննութեան, բայց որ և է տղայ մ'որ զիւղը ծաղիկներ հաւաքած կամ Կենդանաբանական պարտիզն մը մէջ վայրի կենդանիներու նայած է անշուշտ հետաքրքիր պիտի լինի իմանալու թէ ով էր Կենսէր, մարդ մ'որ՝ Արիստոտէլի ժամանակէն ի վեր՝ առաջին անգամ բնատիպ բան մը գրած է կենդանիներու և սունկերու վրայ :

Գոնրատ Կենսէր 1516ին Ջուրիս ծնաւ : Աղքատիկ ընտանիքի մ'որդին էր, և որը մնալով՝ հօրեղծօր մ'և ուրիշ բարեկամներու ողորմասիրութեամբ իր կրթութիւնն առաւ : Կենսէր այնքան կ'սիրէր ուսմունքն որ ամեն գծուարութեանց յաղթեց, և իբրեւ բժիշկ իր վկայագրին առնէն ետե՛ 1540ին, իր արհեստին շնորհիւ, և՛ Ջուրիի մէջ՝ իբրեւ Բնական Պատմութեան դասաւոր՝ բաւական ստակ շահելով, կարող եղաւ իր սիրական ուսմունքը շարունակել : Նա յունարէն, լատինարէն, ֆրանսերէն, իտալերէն, անգլիարէն, և մինչև անգամ մի քանի արեւելեան լեզուներ սորվեցաւ և այս լեզուներով գրուած բոլոր գիտական երկերը կարդաց : Կենսէր թէև շատ փափուկ կազմուածք ունէր, Ալպեան լեռներն, Ջուրիերէ, Հիւսիսային Իտալիա և Ֆրանսա ճամբորդութիւն ըրաւ, առնկեր փնտռելու, և Ադրիական ծովն ու Հոնոս գետը պարտե-

ցաւ որպէս զի աղի ու անուշ ջրերու ձկները քննէ. նա յատկապէս մարդ մը գործածեց որ կենդանիներու և տունկերու նկարները քաշէ, և կենդանաբանական թանգարան մը հիմնեց, որ իրենց կարգով շարուած կենդանիներու չոր մասերը կ'պարունակէր: Հասնական է որ առաջին անգամ հաստատուած կենդանաբանական թանգարանն այս էր: Նոյնպէս բուսաբանական պարտէզ մը հաստատեց ի Զուրիխ և ինք անոր ծախքը վճարեց: Շատ փոյթ տարաւ տունկերու բուժային գործածութիւնը քննելու, և սակայ իր առողջութիւնը վնասեց զանազան խոտերու արգիւնքն անձին վրայ փորձելով: Անգամ մ'իւր բարեկամները կարծեցին թէ ինքզինքը սպաննած է Տրուսկոմ անուն տունկէն մաս մ'ուտելով, բայց նա բոյժ գտաւ և իր վրայ աւետած երեւոյթները շատ հետաքրքրաշարժ կերպով անոնց պատմեց:

Վեանէր 1551 և 1563 տարիներուն մէջ հրատարակեց իր անունի գործը, «Անդանեաց Պատմութիւնը» հինգ մաս: Երկուքը չորքօտանիներու, մին թուշուններու, մին ձուկերու և մին օձերու վրայ: Այս գրքին մէջ իւր ժամանակին ծանօթ մէն մի կենդանի կը նկարադրէ, անոր բնական երկիրը, նոյնպէս թէ հին և թէ նոր լեզուներու մէջ ունեցած անունները կ'իշատակէ: Անոր կենաց միջին երկայնութիւնը կ'հաշուէ, անոր աճումն և ձկնած ձագուկներուն թիւը, և մը հիւանդութեան ենթակայ լինելը, կ'բացատրէ նաև անոր բնազդն և օգուտը, և այս ամեն բացատրութեանց կ'յաւելու կենդանիին կազմութեան ու նկարը: Իւր տեղեկութեանց մէկ մասը գիրքերէ և բարեկամներէ քաղեց, բայց մեծ մասն ինքն անձամբ հաւաքեց մեծ խնամօք, և անոր պարտաւոր ենք ներկայ ժամանակներս Անդանեաց Բնական Պատմութեան սկզբնաւորութիւնը:

Բուսաբանութեան մէջ ինքն առաջին փորձն ըրաւ ճշգրիտ դասակարգութիւն մը հաստատուելու, և յայտնեց թէ տունկերու իրարէ ըրու հետ ունեցած նմանութիւնն իմանալու լաւագոյն եղանակն է անոնց Զուլկէն ու «Էրբըր» քննել: Իւր ժամանակէն առաջ տունկերն իրենց ընդհանուր տեսքին համեմատ դասակարգուած էին, բայց նա ցոյց տուաւ որ այս դրութիւնը սխալ է, և թէ որչափ որ տունկերը տարբեր կ'երևին, սակայն եթէ իրենց ծաղիկներն ու սերմերը նոյն կերպով շինուած են, պէտք է որ նոյն խումբին մէջ գրուին: Մահը վրայ դալով՝ Վեանէր չկրցաւ տունկերու վրայ իւր մեծ գործը հրատարակել, բայց 1500 տեսակ տունկերու դժադիր

ներ թողուց, որ գտնուեցան իր մահուանէ ետք: Աեանէր դրեց նաեւ զիրք մը Հանքաբանութեան վրայ, որու մէջ զանազան հանքերու բխրեղներու ձեր գծեց, և երկրին կեղևին մէջ ծածկուած մի շատ բրածոյ խեցիներու պատկերները քաշեց: Այն տարին որ իր գործը լոյս տեսաւ՝ ժանտախտէ մեռաւ: Երբ իմացաւ որ մահը մօտալուտ է, աղաչեց որ զինք թանգարանը տանին, զոր այնքան սիրած էր, և այն տեղ մեռաւ իր կնոջ թևերուն մէջ:

Աեանէրի կենաց մէջ մեծ ու հրապուրելի բան մը կայ: Թէեւ աղքատ տղայ մ'էր, սակայն արիաբար ամեն ճիգը թափեց ուսմունք սորվելու, և երբ հարուստ եղաւ, իր հարստութիւնը մի միայն գիտութեան համար գործածեց: Ամեն մարդ զինք կ'սիրէր, ծանօթ էր ամենուն իր հաշտարար ոգւոյն համար, որով իր գրական և գիտական բարեկամներուն մէջ ծագած վէճերը կ'զադրեցընէր, և շատ անգամ իր յատուկ աշխատանքը մէկգի կ'թողուր և ուրիշներուն եռանդազին կ'օգնէր: Թէև իր ապրուստը ճարելու հոգն ունէր և քառասուն ինն տարեկան չեղած մեռաւ, իր դարուն առաջին բուսաբանն ու կենդանաբանն եղաւ և շատ նշանաւոր ու թանկազին գործեր թողուց: Նա սքանչելի օրինակ մը տուաւ թէ ինչ կարող է ընել մարդ մ'որ ուսմանց ճշմարիտ փափաքը կ'տածէ և խոնարհ, պարկեշտ ու սիրալիր բնաւորութիւն մ'ունի. վասն զի՝ երբ նա ուրիշներուն կ'օգնէր, ինքն ալ օգնականներ ունէր, և երբէք չսխալուի կարենար զլուխ հանել ինչ գործ որ կատարեց կենդանաբանութեան և բուսաբանութեան մէջ, եթէ բոլոր երկրիս վերայ բարեկամներ չունենար, որ պատրաստ էին իր խնդրած տեղեկութիւնները հաղորդել երբ և ուր որ կամէր:

ԿԷՋԱՆԱԳԻՆՈՍԻ ԶԵՌՕՐԵ ՏՈՒՆԿԵՐՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԴԱՌԹԻՒՆԸ, 1583. — Աեանէրի մահուանէ զրեթէ երեսուն տարի ետք, տոբթոր Ա. Աէզալպինոս, Բատուայի մէջ բուսաբանութեան դասատու և բժիշկ, առաջին անգամ փորձ փորձեց իր դրութիւնը հաստատել տունկերն իրենց սերմերուն համեմատ դասաւորելով: Նախ սկսաւ տունկերը բաժնել ծառերու և խոտերու, ինչպէս որ Թէփրաստոս ըրած էր (երես 109): Ապա ծառերն երկու կարգի բաժնեց, առաջին, անոնք որոց բողբոջը սերմին ծայրը՝ ցողունէն հեռու, կ'բուսնի, ինչպէս ընկոյզը. երկրորդ, անոնք որոց բողբոջը սերմին ծայրն, այլ ցողունին մօտ կ'բուսնի, ինչպէս խնձորը: Խոտերը տասն երեք կարգի բաժնեց, իրենց սերմերուն

թիւին համեմատ, ի նկատի առնելով այն կարգն որով պատեանին մէջ շարուած են: Օրինակի համար, կան տունկեր որ մէկ սերմանօթ կամ պատեան ունին, որու մէջ բաւական հունտեր կ'ըլանդին, ինչպէս մեր սովորական ոլուն, կան նաև տունկեր, մեկունին պէս, որ սերմանօթ մ'ունին մանր խղիկներով, մէն մին հունտերով լին:

Նոյն տեսակ սերմանօթ ունեցող տունկերը միասին խմբելով՝ Վէզալպինոս տասն երեք կարգ բաժնեց, և տունկերու դասակարգութիւն մը յօրինեց, որ մեծապէս օգտակար պիտի լինէր բուսաբաններուն և լաւագոյն դասակարգութեան մը հասնելու պիտի ծառայէր: Եթէ անոր հետեւին. բայց այս դասակարգութիւնն ընդհանրապէս անընդունելի եղաւ, և զրեթէ հաջիւր տարի ևս շատ բուսաբաններ հին ճամբան բռնեցին, տունկեր հաւաքելով և անուանելով առանց դասակարգելու: Վէզալպինոս շուրջ 1500 տեսակ տունկ կ'ձանչնար, որոց 740ն ինքն անձամբ հաւաքեր էր: Ինքն առաջին անգամ ցոյց տուաւ թէ այն ծաղիկներն որ սերմանօթ չունին այլ միայն առէչներ (կամ թելանման ծիղեր՝ ղեղին փոշիով ծածկուած) սովոր են սերմանօթ ունեցող ծաղիկներու վրայ իրենց փոշին թափել, և այս կերպով սերմերը կ'աճին ու կ'հասունանան: Այս տեսակ տունկեր որ առէչները մէկ ծաղկան և սերմանօթն ուրիշ ծաղկան մը մէջ ունին հիմակ երկուսն ալ տունկեր կ'ըլլուն:

ՊԵՐՍԵԼՍՈՍԻ ԵՒ ՎԱՆ ՀԵԼՄՈՆԻՒՐԻ ԴԻՄԻԱՐՍՆՈՒԹԻՒՆԸ, 1320—1600. — Տասնակեցերորդ դարուն քիմիաբանութեան մէջ նշանակութեան արժանի մեծ բան մը չկայ, բայց պէտք է անցնելով յիշել երկու երևելի մարդիկ. Պարակէլսոս, որ 1493ին Չուիցերիի Ինսիտէլ քաղաքը ծնած է, և Վան Հելմոնդ, որ 1597ին Պրուքսէլ ծնած է: Պարակէլսոս ժամանակ մը բնագիտութեան և վերաբուժութեան դաստառ եղաւ ի Պալ, բայց դաստառութեան պաշտօնը թողուց և Եւրոպա պտրտեցաւ իր կենաց մեծ մասն անցընելով: Չանապան բաներէ զատ՝ նա ցոյց տուաւ որ օդը կ'արծարծէ բոցը, և թէ՛ երբսր երկաթ ղեւն ծծումբային թեթեւ ջրի մէջ, նոր տեսակ օդ մ'անոր մէջէն կ'ելնէ. նոյնպէս յաջողեցաւ արծաթախառն ոսկիէն զատել ոսկին բորակային թթու զօրծածելով, որ արծաթը կ'լուծէ և ոսկին անօթին խորը կ'մէկ: Սակայն նա այնպիսի մեծ գիւտեր չըբաւ որ հիմակ յարդի լինին, նա մանաւանդ այնպիսի բաներ սորվեցուց որ սնոտի ճամբար

տակութիւններ են : Նոյնպէս Թափառաշրջիկ բժիշկ մ'էր Վան Հել-
մոնդ, բայց իբրեւ քիմիարան քան Պարակէլտոս աւելի զգուշաւոր
էր իր փորձերուն մէջ : Ա'երեւի թէ զիտէր մի շատ տարբեր կա-
զէր, թէեւ որոշ չնկարագրեց զանոնք, և մասնաւոր կերպով կ'յի-
շատակէ այն կազն որ դարեջրէն և ուրիշ եռացող հեղուկներէն
կ'արտադրի : Այս բանս «*իւլէպարէսն*» կաշանուանեց : Վան Հել-
մոնդ առաջին հեղինակն է որ կաշ բառը կ'գործածէ, զոր ինք
դերմանական *geist*, «*գէ*» նշանակող բառէն առած է :

Հայրս Կենդանի էր Կենդանի Կենդանի — Ուրիշ Համագիտարան. Տիեզերական
կենսագրություն. յոդ. Կուպոնիկ. ԳԱՄԱՆԻ, Կենսագրություն Կուպոնիկի.
ՔԻՄԻԱԻԻ, Ռնական գիտությունն պատմություն. ՏՕՐՊԻՆՍԻ, Ռնական
գիտությունն բառարան. ՀԻՖԻԻ, Ռնագիտությունն եւ տարրաբանությունն
պատմություն, 1850:

ഗുലാബ് ഷ.

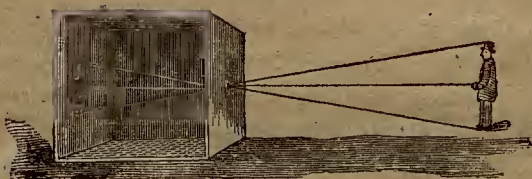
Այլ արեւ Բորբորս մօտ լսենեակը ի գործէ — Այսպիսի լին յեր ապառ նման է մօտ լսենեակին — Արեւոյն հաւասար լինող պէտքէ մը մոգական լապտերն է շէնէ — Այս անգիտեալ Բիբլիա Գրքան — Լուսող մոգական լապտեր մը կ'ընեն — Տոմար Անտիքի գիտելուն ելիկարականութեան մէջ — Դէտ Գրքան, Դանիէլի աստուածաշնորհ — Հոռու իդրէն յիշարան մը կ'ընեն — Շարք մը յիշարանութիւններ կ'ընեն, և Ռոմանովսկիան զոյգակները ի գործէ — Աստիճի Գոմանակն ակիբորտի մ'ընեն — Ընկած մարմիններուն արագութեանը կ'հաշուեն, և զոյգ կ'ուրիշ լինող արագութեան կ'աստիճանայ — Եւ զոյգ կ'ուրիշ անհասարակ ծանրութեաններ մը և նոյն ժամանակ գիտելը կ'ընեն — Ոյտի և ծանրութեան յարաբերութեանը կ'հաստատեն — Տանիճիցերորդ դասն Գիտութեան Բնականութեանը :

ՄԼԻՏԻՉ ԲՈՐԴԱՅԻ ԳԻՒՏՏԵՐԸ ԼՈՒՍՈՑ ՎՐԱՅ, 1560. —
Գիտութեան մէջ երկրորդ գիւտն եղաւ լուսոյ վրայ, և այս գիւտն
ընողն տասն հինգ տարեկան տղայ մ'էր: Մկրտիչ Բորդա 1545ին
Նափոլի քաղաքը ծնաւ, և յինքան շատ եռանդով ունէր նոր գիտու-

թեան համար, որ երբ դեռ ևս մանուկ էր, իր տան մէջ ժողովներ կ'կազմէր իր բարեկամներուն հետ որպէս զի լրագիրներ կարդան նոր փորձերու վրայ: Այս ժողովներն Գաղափարային Ակադեմիայի կազմուցան, և 1560ին, երբ դեռ ևս Բորդա տանն հինգ տարու էր, անոնց մէկ պատմութիւնը հրատարակեց զրբի մը մէջ, Բնական Ֆիզիկան անուամբ: Այս գիրքին տասնեօթներորդ զլխուն մէջ հետեւալ փորձը կ'պատմէ զոր ինքն անձամբ ըրած էր:

Բորդա կ'ըսէ թէ երբ մութ սենեակ մը մտաւ, արեւ պայծառ եղած ատեն, պատուհանին փեղկին վրայ խիստ նեղ ծակ մ'ընելէն ետեւ, կարող եղաւ արտադրել սենեկին պատին վրայ՝ ծակին դիմացը, պատուհանէն դուրս եղած իրերու նկարները: Այս նկարները ճիշտ իրական առարկաներուն ձևն ունէին, ինչպէս նաև անոնց յատուկ գոյները. ինչպէս՝ օրինակի համար, եթէ մարդ մը տունէն դուրս ծառի մը կռթնած կենար, ծառին կանաչ տերևները և մարդուն հագուստին զանազան գոյները պատին վրայ որոշ պիտի երևէին: Մինակ նկարին վրայ զարմանալի բան մը կար. միշտ գլխիվայր էր, այնպէս որ մարդն իր գլխուն վրայ կ'էկենար, կամ ծառին կռճին օւրին մէջ: Որչափ պզտիկ լինէր ծակը, նոյնչափ նկար

ՊԱՏ. 7

ըին ուրուագիծն ու գոյները պայծառ կ'երևէին, և Բորդա տեսաւ որ՝ կորնթարդ ոսպնածե ապակի մը դնելով (այս է՝ ապակի մ'որու կեդրոնը ցից է, տէս եր. 336) ծակին մէջ՝ կարող էր աւելի պայծառ ու մաքուր պատկեր մը նկարել սենեկին յատուկ մէկ կիտին վրայ:

Բորդա գիտէր Ալհազէնի դործերէն որ լուսոյ ճառագայթներն ամեն առարկայէ զանազան ուղղութեամբ կ'բեկրեկին, և այս նկարը պատին վրայ ճշդիւ բացատրեց, ըսելով թէ՝ փոքրիկ ծակը միայն հաւասարային մը կ'թողու ներս մտնելու զրսի առարկայի մ'ամեն կողմէն. իսկ թէ՛ երկինքէն և թէ՛ ուրիշ առարկաներէ ելած, ուրիշ

Ճառագայթներ փեղկէն դուրս կ'մնան : Ուստի սոյն անանձին ճառագայթներն ուղղակի պատին վրայ կ'իյնան , և ուրիշներու հետ չեն խառնուիր և այսպէս մաքուր պատկեր մը կ'յօրինեն : Դիւրին է տեսնել Դ պատկերին մէջ որ նկարը վերիվայր պիտի լինի , վասն զի ճառագայթները ծակէն անցնելու ժամանակ զիրար կ'էլքորեն : Բորդայի այս պարզ դիտը կ'կոչուի , Բոմբ օւնէակ : Հիմակ այնպէս կ'շարեն ասպակները մութ սենեկին մէջ որ պատկերները շիտակ կ'երևին :

Բորդա խիղճ տեսաւ որ առարկայից ճշգրիտ նկարները քաշելու համար որքան օգտակար էր այս դիտը . վասն զի պատին վրայ մարդու մը կամ ծառի մը դունաւոր պատկերը դժելով կարող էր անոր բուն մանրանկարն առնել բոլոր համեմատութեամբն ու զոյներովը : Սակայն՝ աւելի կարեւոր կէտ մը կար , այս փորձով իմացաւ նաև թէ ինչ կերպով կ'տեսնենք առարկաները , և հաստատել թէ Ահագէն իրաւունք ունէր լրելով որ մեր շուրջը դտնուող բաներուն լոյսը կ'զարնէ մեր աչաց վրայ : Վասն զի՝ քսաւ Բորդա՝ պատուհանին կամ փեղկին մանր ծակն իր ոտներով , մեր աչքին մանր ծակին կ'նմանի , որ բնական կերթնալով ոտք մը կ'պարունակէ , և առարկաները պայծառ կ'տեսնենք՝ վասն զի ճառագայթներն այս մանր ծակէն կ'անցնին : Սակայն նա չգիտէր թէ մեր աչաց ուր մասը կ'ներկայէ պատն որով վրայ պատկերը կ'նկարուի , նոյնպէս չգիտէր թէ ինչ պատճառաւ առարկաները շիտակ կ'տեսնենք : Վերջէն այլտի իմանանք թէ Բեքլէր՝ շատ տարիներ անցնելէն ետեւ՝ այս պատճառը գտաւ :

Երբ Բորդա յաջողեցաւ պատին վրայ իրական բաներու մաքուր նկարները քաշել , սկսաւ փորձ փորձել արուեստական պատկերներ նկարելու թափանցիկ բարակ լճովի վրայ՝ պատուհանին ծակէն ներս մուծելով , և դիտեց որ արեւն անոնց շատ սիրուն մէկ նկարը կ'յօրինէր պատին վրայ : Այս կերպով պատեցաւ ու որսի ներկայացումներ արտագրեց , և հետեւեալս Բեքլէրը լապտերը գտնելու օդնեց : Սակայն՝ կ'երևի թէ երբեք զայն ճրագի լուսով չփորձեց . այս փորձը գերմանացի Բիթլլըրը Երաւ , գրեթէ յինուն տարի ետք : Տարակոյս չկայ որ Բորդա քաջ գիտէր գործածել երկու տոտաւրացընող ապակիներ այնպէս որ առարկաներն աւելի մօտ և մեծ կ'երևին , բայց ստուգիւ չցիտցուիր թէ ինքն իրօք հեռագէտ մը քննած լինի :

ՅՈՒՅՏՈՐ ԿԻԼՊԷՐԴ, ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՒ ԵԼՏՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ, 1540—1603. — Գրեթէ այն միջոցին որ Բորդա լուսոյ վրայ փորձեր կ'ընէր յետալիա, Նիլպէրդ անուն անգլիացի մ'առաջին քայլն ըրաւ խիստ զարմանալի և կարևոր գիտութեան մը մէջ, այս է ելեկտրականութեան։ Արդէն հին ժամանակ Յոյները գիտէին որ սաթը շփուելով իրեն կ'ձդէր կամ կ'քաշէր յարդի շիղեր և ուրիշ թեթև մարմիններ, և յունական էլէպորոս բառէն է որ ելեկտրականութիւն բառն ելած է։

Սակայն՝ մինչև վեցերորդ դար՝ ոչ ոք այս հետաքրքրական իրողութեան վրայ փորձ մ'ըրած էր, և առաջին անգամ Տորստօ Նիլպէրդ, Բոլլէսդրի բժիշկի մը, գտաւ որ՝ սաթէն զատ՝ ուրիշ մարմիններ՝ շփմամբ՝ յարդ, մետաղի փոշի և այլ նիւթեր կ'քաշեն։ Այս բանս գուրնքնին կարող ես փորձել հասարակ կնքամովի մը ծայրը շփելով չոր ասուի մը վրայ, և ապա շփուած ծայրը մետեցնելով կտոր մը թեթև թղթի կամ փետուրի կամ թեփի։ Պիտի տեսնես որ այդ նիւթերը ցատկելով պիտի կային ժամանակ մը կնքամովին, ելեկտրականութեան պատճառաւ, որ կնքամովին շփմամբ յառաջ եկած էր։

Նիլպէրդ ցոյց տուաւ որ սաթը, աղամանդը, բիւրեղը, ծծումբը, կնքամովն, պղնձը և ուրիշ մի շատ նիւթեր շփուելով այս ձգողութեան զօրութիւնը կ'ստանան, նոյնպէս հաստատեց որ ձգողութիւնն աւելի զօրաւոր է երբ օդը չոր և պաղ է քան երբ սաք ու խոնաւ։ Այս դիւարը թերևս շատ պզտիկ բան մ'երևի՝ եթէ բաղդատուի ելեկտրականութեան վրայ մեր արդի գիտցած սքանչելի իրողութեանց հետ։ Բայց այս առաջին քայլն էր, և Նիլպէրդի գիրքը Մաքնիթախուսէն վրայ (ինչպէս ինքն անուանեց) որ 1600ին լոյս տեսաւ, պէտք է յիշել իբրև ելեկտրականութեան սկզբնական ուսմունք։

ԴԻՔՕ ՊՐԱՀԷ, ՍՍՏՂԱՐԱՇԷ, 1546—1601. — Հիմակ դառնանք աստղաբաշխութեան։ Այս վերջին ութսուն տարուան շրջանին մէջ՝ երեք երևելի մարդիկ, Դիքօ Պրահէ գանեցին, Կալիլէոս իտալացին, և Քէպլէր գերմանացին, աստղաբաշխական սքանչելի գիւտեր ըրին։

Դիքօ Պրահէ ծնաւ 1546ին Շուէտի Հէլսինգօրկ քաղաքը, որ այն ժամանակ Դանեցոց ձեռքն էր։ Տասն չորս տարեկան էր Պրահէ երբ իմացաւ որ աստղաբաշխները յաջողիւ են ճշդիւ դու-

շակեւ թէ 1560ին արեգական խաւարում մը տեղի պիտի ունենայ : Այս բանին վրայ այնքան զարմանք զգաց որ միտքը դրաւ սորվել այս հիանալի գիտութիւնն որով մարդ կարող կ'լինէր ապագայ դէպքերը գուշակել : Իր հայրը մտադիր էր որդին իրաւաբան ընել, բայց Դիքօ Պրահէ իր ստակով դուռն մ'ա գիրքեր գնեց և սկսաւ դադանի սորվել աստղաբաշխութիւն : Ի վերջէ ծնողքը թոյլ տուին որ իր յատուկ կոչման հետեւի, և այնուհետեւ Պրահէ բոլորովին այս գիտութեամբ պարապեցաւ և գեղեցիկ գործինքը գծադրեց և յօրինեց որպէս զի երկնային մարմինները դիտէ :

Այս ժամանակ՝ Կոպեռնիկի գրութիւնը թեթեւ տպաւորութիւն մը ըրած էր մտաց վրայ, և Դիքօ Պրահէ բոլորովին զայն մերժեց ինքն յատուկ տեսութիւն մը յօրինելով որ Դիքօն գրութիւն կ'ըսուի : Սակայն շատ չանցաւ այդ գրութիւնն ալ մէկդի գրին և մոռցան : Բայց փոյթ չէր, վասն զի Դիքօ Պրահէ այնքան օգտակար չեղաւ նոր օրէնքներ դանելով որքան անթիւ ճշգրիտ իրողութիւններ հաւաքելով, որ մեծ արժէք ունեցան իրմէ ետքն եկող աստղաբաշխներուն համար : Պրահէ քսան հինգ տարի բնակեցաւ Պալթիկ ծովուն Հուէն կղզեալին : Տանիմարգայի Ֆրէտէրիկ Բ թագաւորն անոր տուած էր այդ պզտիկ կղզին, ուր մոլորակաց զանազան շարժումները դիտեց, ստուգեց, հաստատուն աստղներուն դիրքն որոշեց, և մինչև 777 հատ նշանակեց ցուցակի մէջ : Կոյն կղզեկին մէջ՝ Պրահէ շքեղ դիտարան մը շինել տուաւ, զոր Ռաֆայէլ Կոպերնիկ, կամ երկնաբաղաբ անուանեց և ամեն տեսակ գործիներով լեցուց, այնպէս որ կարող եղաւ երկնային մարմիններու այլ և այլ դիրքը յատուկ տուամարի մը մէջ արձանագործել :

Երբ Ֆրէտէրիկ Բ մեռաւ, Դիքօ հալածանք կրեց և ստիպուեցաւ տարադրիլ մի քանի նախանձոտ մարդոց պատճառաւ որ զլացան տալու ոտացած ուժիկը : Պահէմիա գնաց նա Ռուտովֆ Բ կայսեր պաշտպանութեամբ, և այն տեղ յօրինեց այն ընտիր աստղաբաշխական ցուցակներն որ Ռաֆայէլ Կոպերնիկի կոչուեցան, և որ, ինչպէս որ վերջէն պիտի տեսնենք, Քէրլէրի համար շատ օգտակար եղան : Դիքօ Պրահէ 1601ին մեռաւ, և դեռ ևս կալելէնս և Քէրլէր իրենց մեծ դիտերը չէին ըրած :

ԿԱԼԵԼԷՆՍԻ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԳՈՒՏԵՐԸ, 1564—1600.

— Ծնաւ Կալելէոս Բիլլա քաղաքը 1564ին : Իր հայրը, թէև ազնիւ ընտանիքէ, աղքատ էր, բայց տաղանդի տէր և բարեկիրթ

մարդ մը լինելուն՝ բոլոր ճիգը թափեց որպէս զի որդին լաւ դաս տիրառլէ : Ուստի Բիզայի համալսարանը դրաւ զանի, և նպատակն էր բժշկութեան մէջ վարժել տալ : Կալիլէոս ուսաւ բժշկութիւնը Կէզալպինոս անուանի բուսաբանին մօտ, բայց նոյն միջոցին երկրաչափութիւնն ալ սորվելու սկսած լինելով, այնքան եռանդով այս ուսմունքը շարունակեց որ հայրն անօգուտ համարեց իր որդոյն կոչման դէմ դնել և թոյլ տուաւ որ իր բնական ընդունակութեան հետեւի : Տակաւին համալսարանն և հազիւ քսան տարեկան էր Կալիլէ որ իր առաջին դիւան ըրաւ : Երբ օր մը կ'նայէր կանթեզի մ'որ մայր եկեղեցւոյ առաստաղէն վար կ'տատանէր, դիտեց որ, ճոճումները թէ՛ երկար և թէ՛ կարճ տեւէին, միշտ նոյն ժամանակը կ'առնէին մէկ կողմէն միւս կողմն անցնելու համար : Այս բանս ստուգելու մտօք մատը բաղկերակին վրայ դրաւ և առնոր զարկերը կանթեզին մէն մի ճոճումին հետ բաղդատելով, տեսաւ որ միշտ իւրաքանչիւր ճոճումին նոյնքան դարկ կար : Այս պարզ գիտողութիւնը շարունակելով Կալիլէ գտաւ որ չուանի մը ծայրը կախուած ծանրութիւն մը միշտ նոյն ժամանակը պիտի անցընէ մէկ կողմէ միւսը ճոճելու համար, երբ չուանը նոյն երկայնութիւնն ունի և երբ փոքր է աղեղն որու մէջ ծանրութիւնը կը շարժի : Այս էր ճշմանաբանութիւնը, ինչպէս որ հիմակ կ'տեսնուին մեր ժամացոյցներուն մէջ, բայց ի սկզբան միայն բժիշկները դորձածեցին զանոնք որպէս զի հիւանդի մը բաղկերակին զարկերուն միջոցը համրեն :

Դոսքանայի դուքսը, Մէտիչեան ֆերտինանտ, 1589ին Կալիլէի տաղանդը զնհատելով՝ Բիզայի մէջ մաթեմադիքական ուսմանց դասախօս կարգեց, և այս պաշտօնը վարելու ժամանակն էր որ երեւելի գիտունն իր երկրորդ գիւտն ըրաւ, որ ընկնող մարմիններու կը վերաբերի : Նա գիտեց որ քար մը կամ որ և է մարմին մը՝ բարձրէն ընկնելով՝ հետզհետէ աւելի արագ վար կ'իջնէ ընկած վայրէկենէն մինչև գետինը հասնիլը, և մի շատ փորձեր ընելէն ետեւնա յաջողեցաւ հաշուել թէ ինչ աստիճան կ'աւելնայ ընկնող մարմնոյն յաջորդական արագութիւնը : Առաջին մանրերկրորդին՝ մարմնին 32 ոտք արագութեամբ կ'իյնայ, երկու մանրերկրորդին՝ 64 ոտք, երեք մանրերկրորդին՝ 96 ոտք և այսպէս շարունակելով իւրաքանչիւր մանրերկրորդին 32 ոտք աւելի շուտ վար կ'իյնայ մինչև որ դետինն իջնէ :

Կալիլէոս արագութեան այս աճումը կամ անկման շուտութիւնը

բացատրեց հետեւեալ կերպով : Քարին ծանրութիւնն է , ըստ , որ զայն վար կ'ըջէ , և երբ մի անգամ իր ծանրութեամբ դէպ ի վար կ'իջնէ , այս շարժումը նոյն համեմատութեամբ ընդ միշտ պիտի շարունակուէր առանց ձգողութեան : Բայց որովհետեւ ծանրութիւնը դեռ ևս քարը վար քշելու կ'ձգնի ճիշտ այնչափ առաջին մանրերկրորդէն ետք որչափ որ ճամբայ ելնելու ժամանակ ըրած էր , ուստի քարը կ'ընկնի նախ իր առաջին շարժման զօրութեամբ , յետոյ առաջին մանրերկրորդին թափին յաւելումով , ապա յաջորդով և և միւս յաջորդական թափերն իրարու աւելնալով մինչև գետինը կ'հասնի :

Այս բոլորովին ճիշտ բացատրութիւն մ'էր , որչափ որ հնար էր , և Վալիլէոս ուրիշ իրողութիւն մ'էս հաստատեց փորձով , որ ի սկզբան՝ քիչ մ'այլանդակ կ'երեւի , այսինքն , եթէ երկու ծանրութիւն կամ բեռ , մին թեթեւ և միւր ծանր , նոյն բարձրութենէ վար ձգուին , երկուքն ալ հաւասար ժամանակի մէջ գետինը պիտի ընկնին : Վալիլէոս չկրցաւ համոզել Բիզայի ուսումնական մարդիկն որ այս բանին հաւատն , վասն զի Արիստոտէլ ըսած էր թէ տաս լիտր բեռ տասն անգամ աւելի շուտ վար կ'ընկնի քան թէ մէկ լիտրը : Ուստի համոզելու համար զանոնք դանազան ծանրութեամբ մարմիններ Բիզայի աշտարակը հանեց և զանոնք՝ այդ գիտուններուն աչաց առջև՝ վար նետեց : Սակայն , որչափ որ տեսնաւ թէ այդ մարմիններն հաւասար ժամանակի մէջ վար ընկան , չհամոզուեցան , այնքան յամառ էին և Արիստոտէլի պէս խորհելու տրամադիր : Ի վերջէ այնքան նեղութիւն տուին Վալիլէոսի իր կարծեաց համար՝ որ նա Բիզա քաղքէն ելաւ և Բատուա գնալով ուսուցիչ եղաւ 1592ին :

Աւելի լաւ համոզուելու համար որ Վալիլէոս իրաւունք ունէր և իր հակառակորդներն անիրաւ էին , առ՝ օրինակի համար , հինգ հատ փափուկ կաւէ շինուած գնդակներ , բոլորն ալ մի և նոյն ծանրութեամբ , և մի և նոյն միջոցին՝ նոյն բարձրութենէ վար ձգէ — պիտի տեսնես իսկոյն որ բոլորն ալ միասին պիտի հասնին գետինը : Յետոյ չորս գնդակները կապէ այնպէս որ իրարու հետ կցուին : Այսպէս հինգերորդ գնդակէն աւելի ծանր պիտի ընկնի , և սակայն եթէ վերստին նոյն բարձրութենէ բոլորն ալ վար նետես , պատճառ մը չկայ որ չորսն աւելի շուտ վար իջնեն կցուած ընկնելով քան թէ երբ զատուած էին , և այսպէս հինգ գնդակներն առաջուան պէս միասին վար պիտի ընկնին :

Հարունսկիէ

ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ

Տ. ՄԵԼԻՔ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ՝ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ

Ս. ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԶՄԻՌՆԻՈՅ

. . . Խմբագիր Աբ. Մալյ,

Զմիռնիոյ Աղգային Վարչութեան որոշմամբ և Գեր. Ս. Առաջնորդ Հօր հաճութեամբ բարեբաղդութիւն ունեցայ ուղեկից լինել Նորին Սրբազնութեան իւր երկամսեայ թեմական այցելութեան ժամանակ :

Թէև սոյն այցելութեան ամեն պարագաներն հանդամանօրէն արձանագրած եմ, բայց ընդարձակութեան առթիւ անյարմար դատելով տպագրութեան՝ մի միայն էական և կարևոր կէտերու քաղուածոյն պատրաստեցի, զոր և ներկայիս զրկելով Ձեր Սիրելութեան կը խնդրեմ հրատարակել Ձեր ընտիր Հանդիսին մէջ :

Մնամ յարգանքօք

Ի 20 նոյեմբերի 1880

Տ. ՅԱՎՀ. ՔԱՀ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ի Զմիռնին :

Օգոստոսի 29ին ելանք Զմիռնէն և Հոկտեմբերի 24ին նոյն տեղը վերադարձանք: Սոյն երկամսեայ շրջանին մէջ հազիւ կարացինք այցելել ՚ի Ստորին և ՚ի Վերին Մաղնիսա, յԱղհիսար, ՚ի Քրքաղաճ, ՚ի Կընք և ՚ի Պէրկամա, իսկ Զմիռնիոյ վիճակին միւս թեմերն մնացին երկրորդ այցելութեան, զոր բարեպատեհ առթիւ անշուշտ պիտի կատարէ Ս. Առաջնորդն :

Երկու տարի առաջ Աբ. Մակար Ծ. Վարդապետն Ս. Առաջնորդի հրամանաւ արգէն դրած և Աղգային Վարչութեան հաղորդած է այս թեմերու վիճակագրական տեղեկութիւններն, այն է մեր Աղգայնոց թուահամարն, եկեղեցապատկան անօթոց՝ ընչից և կալուածոց ցուցակն, ելմտական հաշուեցոյցն, Ուսուցչաց և ուսանողաց սրբանութիւնն և այլն և այլն. ուստի իմ դրածներս պիտի լինին ոչ թէ այսպիսի տեղեկութիւններ, այլ մեր այցելութեան անցից և դործողութեանց զլիաւոր պատկերն, զոր աւելի պարզ կերպիւ ներկայացնելու համար հարկ կը համարեմ բաժնել հետեւեալ զլիակարգութեանց, որք են,

Նպաստի այցելութեան, Դիմաւորութեան, Յարգանք Տեղական Առաւ-
ժարութեան և Օրարազգեաց կողմէն, Ընդունութեան Թեմական Խորհրդոց,
Պահանջն Թեմական Եկեղեցեաց, Հասարակութեան Աշխատչի Կրօն, Բն-
նութեան և Հրահանգ Վարժարանաց, Բարոյն :

Նպաստի այցելութեան. — Ս. Առաջնորդն, թէ և իւր կողմէն եր-
կու տարի առաջ թեմական այցելութեան ղրկած էր Մակար Ծ.
Վարդապետն ամեն կարեւոր պատուէրներն տալով և իւր պարտա-
ւորութեանց սլայմաններն որոշելով յատուկ Առնդակաւ, բայց ինք-
նին ևս քաղցր պարտք համարած էր անձամբ այց ելանել իւր Հո-
ւային, մօտէն տեղեկանալ ժողովրդական վիճակին, և ըստ այնմ
անօրինել օղտակարն ու կարեւորն : Ս. Առաջնորդին բուն նպա-
տակն էր Առաքելական այցելութիւն մի, այն է Աստուածսիրու-
թեան և Եղբայրսիրութեան ոգին արծարծել, բարոյական և ազգա-
սիրական կասկերն ամրապնդել, Քրիստոնէական և Եկեղեցասիրա-
կան եռանդեամբ վառել, և ի Հայրենեաց հեռի ցիր ու ցան բնա-
կեալ Հայութեան մէջ ազգային ընդհանուր միութեան սէրն զար-
թուցանել, սակայն Ս. Առաջնորդն յականալից պարտաւորեցաւ ու-
րիշ պաշտօնական գործողութիւններ ևս կատարել, ինչպէս որ կար-
գաւ պիտի տեսնէք : Երբ այցելութեան բուն նպատակէն արտաքոյ
երկրորդական իրողութիւններ կը ներկայանային՝ այն է հին կու-
սակցութեանց խլրտումներ, անդիտութենէ յառաջ եկած սառնու-
թիւններ, ազգային անտարբերութեան գէպքեր և հարկ կը լինէր
այսպիսեաց կարգադրութեամբ զսաղիլ, կը ցաւէր Ս. Առաջնորդն
և կը հառաչէր, որ փոխանակ սիրոյ Աւետարանն քարոզելու ստի-
պուած է շատ տեղ և շատ անգամ իւր այցելութեան թանկագին
ժամերն զոհել հնացած խնդիրներու կարգադրութեան համար : Առ-
անձինն կը ցաւէր այս մասին և սակայն ամենայն համբերութեամբ
կը լսէր ամեն խօսքեր, խնդրուածքներ, տրտունջներ, բողոքներ և
այլն և այլն, և ապա կը անօրինէր ինչպէս որ պէտք էր :

Դիմաւորութեան. — Թեմական ժողովրդոց դիմաւորութեան տե-
սարանն խիստ զգալի էր և սրտազրա : Տակաւին այցելութեան քա-
ղաքն չհասած, և գրեթէ երկու ժամէն աւելի հեռաւորութեան
մէջ զանուած ժամանակ, կը տեսնէինք որ քսանէն աւելի ձիաւոր-
ներ Զանապարհին կ'ըստասէին : Սոքա ժողովրդեան պատգամաւոր-
ներն էին, ամեն հասակէ և ամեն կարգէ մարդիկ՝ Ս. Առաջնորդն
ընդունելու համար : Սոցա ամենամեծ փափաքն էր հանդիսաւոր կեր-

պիւ կատարել Առաջնորդի մոտն 'ի քաղաքն : Որչափ որ Ս. Առաջնորդն կը խորշէր հանդիսաւոր երևոյթ տալ իւր այցելութեան՝ պատգամաւորք յատուկ պատրաստեալ նժոյգ բերելով՝ կը թախանձէին որ Ս. Առաջնորդն իւր շքանշաններով և համազգեստով մտնէ 'ի քաղաքն , և նա յակամայից կը համակերպէր ժողովրդեան բողձանաց : Արդէն Ս. Առաջնորդի գալստեան լուրն տարածուած լինելով քաղաքին մէջ՝ ո՛չ միայն Հսոյազգիք , այլ և օտարազգիք՝ Յոյնք՝ Հրէայք և Տաճիկք համախմբուած կը դանուէին ճանապարհին վերայ : Սոյն տեսարաններն զրեթէ միօրինակ կը կրկնուէին Մաղնիսայէն յԱզհիսար , յԱզհիսարէն 'ի Քրքաղաճ , և 'ի Քրքաղաճէն 'ի Կընք և 'ի Պէրկամա մուա գործած ժամանակ : Ժողովուրդն իւր Առաջնորդի գալուստն կամ այցելութիւնն ո՛չ միայն կարեւոր կը համարի իրեն , այլ և կ'ուզէ իբրեւ փառք ու պարծանք օտարազգեաց ևս ցոյց տալ : Թերեւ այս է պատճառն որ Դիմաւորութեան կամ Ընդունելութեան պայմաններն խիստ վայելչութեամբ կը կատարէր ժողովուրդն , և այնպիսի սրտաշարժ կերպարանն կ'առնու սոյն հանգէսն որ ամենէն անսարքեր մարդն անգամ կըզգածուի և զանազան մտախոհութեանց կ'ենթարկուի : Խեղճ ժողովուրդ , իւր Առաջնորդներն միայն մնացած են իւր հրճուանաց և պարծանաց շարժառիթներն :

Յարգանք Տեղական Կառավարութեան և Եպարքիէաց Կողմէն . — Թէ և Ջմիրունիոյ վսեմ. Կուսակալ Միտհատ փաշա յատուկ պատուիրազիր տուած էր Ս. Առաջնորդին յանուն բոլոր տեղական Կառավարչաց ամեն յարգանք և ապահովութիւն չինայելու Նորին շրջազայութեան ժամանակ , բայց արդարասիրութիւնն պարտք կը դնէ մեր վերայ յայտնելու որ Գաւառական Կառավարիչք տակաւին պատուիրազիրն չտեսած մեծ յարգանք ու ապահովութիւն կը մատուցանէին մեզ թէ քաղաք մտած և թէ ելած ժամանակ : Քաղաքին մտնելու ժամանակ յատուկ սպառազէններ ընդառաջ կ'ենէին և քաղաքէն ելած ժամանակ մինչև միւս քաղաքն կ'ուղեկցէին ապահովութեան համար : Քրքաղաճի Գալիմպալամ պէյն ամեն պաշտօնական յարգանքներէն զատ՝ Առաջնորդարանի սուջե պահակ անգամ ուզեց դնել , և իւր երիվարն թիկնապահ զօրակոնաւ հանդերձ Ս. Առաջնորդի տրամադրութեան յանձնեց կամեցած ժամանակն շրջադայելու : Տեղական Կառավարիչք խիղոյն այցելութեան կը դային և փոխադարձն կ'ընդունէին Ս. Առաջնորդի կողմէն : Այսչ

սլէս էին նաև Յունաց և Հրէից եկեղեցականք և զլիսուորք : Ի Պէր-
կամայ Յունաց եկեղեցական դասն քաղաքէն դուրս գիմնաորելով և
Հետիոտս Ս. Առաջնորդի առջևէն քալելով (թէ և Գեր. Հայրն՝ քա-
նիցս ինքորեց որ չնեղուին) բերին մինչև Հայոց եկեղեցին շրջապա-
տուած խուռն բազմութեամբ : Ս. Առաջնորդն ո՛չ միայն փոխա-
դարձ այցելութիւն կուտար , այլ և շատ անգամ Յունաց եկեղե-
ցիներն ու դպրոցներն իսկ կ'այցելէր , զորս և շատ անգամ մեր
ազգային համախմբութեանց մէջ իբր նախանձելի օրինակներ կը
ներկայացնէր : Քանզի Յոյնք դրեթէ ամեն տեղ արական և իգա-
կան սեռի դպրոցներ ունին բարեկարգ դրութեամբ և մանկավար-
ժական ամեն պատրաստութեամբ :

Ընդհանրական Խորհրդոց . — Չորս տարիէն 'ի վեր , այս-
ինքն Տ. Մելք. Արքեպիսկոպոսի Առաջնորդութեան շրջանէն՝ Ազգ.
Սահմանադրութիւնն գործադրուած է Զմիւռնիոյ վիճակին մէջ :
Ամեն թեմերուն մէջ Թաղական , կամ , աւելի լաւ է ասել , Թեմական
Խորհուրդներն դոյութիւն ստացած են , բայց դժբաղդարար՝ շատ
տեղեր յաճախակի հրաժարումներ պատահելով աւելի տուած են
անպատեհութեանց : Այս անգամ Գեր. Առաջնորդի առաջին գործն
եղաւ առ հասարակ իւր այցելած քաղաքներուն մէջ նոր ընտրու-
թիւններ կատարել , Թեմական Խորհուրդներ կազմել և հաստատել :
Աոյն ընտրութիւններն այնպիսի յատուկ տնօրէնութեամբ և հսկո-
ւութեամբ կատարուեցան և այնպիսի պայմաններով ու նախապատ-
րաստ զգուշաւորութեամբ , որ ամենեւին կատարածանայ տեղիք չմնաց
ընտրական գործողութեանց օրինաւորութեան մասին : Հնար եղա-
ծին չափ ջանք և աշխատանք եղան որպէս զի ամեն իրաւունք ու-
նեցողներ մասնակցին քուէարկութեան : Գիր չիմացողներուն հա-
մար տեղ տեղ մասնաւոր և հաւատարիմ գրողներ նշանակուեցան
որպէս զի ցանկացողաց կամքին համեմատ բուն իրենց ընտրած ան-
ձանց անուններն գրուին քուէթղթոց վրայ և գեր խաղալու կամ
տարակուսանաց տեղի չմնայ : Ամեն քուէհամարի գործողութեան
մոլորվողեան մեծ մասը ներկայ գտնուեցաւ և զո՛հ եղաւ : Գոհու-
թեան գլխաւոր շարժառիթն այն էր , որ ընտրութիւններն բնաւ
կուսակցական երևոյթ չունեցան , այլ խառն և հանրական : Փորձն
ցոյց տուաւ որ Թեմական ընտրութեանց մէջ , ուր սակաւաթիւ են
բնակիչք , ընտրեւեաց ցանկ կազմելն ո՛չ միայն աւելորդ այլ և
պայթակղութիւն է ժողովրդեան , քանզի այնպէս կը կարծեն թէ՛

իրենց աղատութեան բռնարարութիւն եղած է : Առաի ընտրութիւնք կը կատարուէին բոլորովին ազատօրէն , այսինքն ընտրողաց ընդհանուր ցանկն և ընտրելեաց արժանաւորութեան պայմաններու ծանուցադիրն միայն կը կախուէին Եկեղեցեաց դաժին մէջ և ըստ այնմ ընտրութիւնք կը կատարուէին : Սահմանադրութեան Հրահանգն , դոնէ Թեմական Ընտրութեան նկատմամբ , սրբազրութեան և ամփոփ պարզութեան կը կարօտի , ինչպէս որ դործնական փորձն ինքնին ցոյց կը տայ :

Պահանջ Թեմական Եկեղեցեաց . — Թեմական Եկեղեցեաց պահանջից կամ առնելեաց խնդիրն ծանր և տաղաւի խնդիր մ'էր , զոր վերջնական կերպիւ կանոնաւորել ջանաց Ս. Առաջնորդն : Սոյն առնելիքներն երկու կերպիւ զոյացած էին , առաջինն այն էր որ ժողովրդէն ոմանք ուղղակի դրամական փոխառութիւն բրած էին Եկեղեցիէն տոկոսաւոր մուրհակաւ , և երկրորդն՝ որ յանուն Եկեղեցւոյ ժողովրդական հանդանակութիւններ լինելով և ստորագրողներէ ոմանք 'ի ժամանակին չվճարելով պարտամուրհակ տուած էին տոկոսեօք հանդերձ վճարելու : Տարիներ անցնելով և անվճար մնալով մուրհակներն նորոգուած էին և տոկոսներն բարդուած : Այս եղանակաւ զրեթէ ամեն Եկեղեցիք բաւականին մեծագումար առնելեաց տէր եղած էին , 20,000 դահեկանէն ոխեալ մինչև 70,000 դահեկանի , որ սակայն մեծաւ մասամբ լոկ անուանական հարստութիւնք էին , քանզի կային պարտատէրներ որ արդէն մեռած էին , կային՝ որ դաղթած էին , կային՝ որ աղքատացած էին , և կային՝ որք իրարու կը նայէին վճարման մասին , և այս պատճառաւ բազմիցս մեծամեծ խռովութիւնք իսկ տեղի ունեցած էին : Այս պահանջից երկարամեայ պատմութեան մէջ այնպիսի դէպքեր պատահած են՝ որոնք մեծ վնասոյց առիթ եղած են թէ՛ Եկեղեցւոյն և թէ՛ ժողովրդական խաղաղիկ բարեկեցութեան :

Ս. Առաջնորդն , որուն համար անշուշտ ժողովրդեան միութիւնն աւելի սիրելի էր քան թէ Եկեղեցւոյ հինօրեայ անուանական հարրստութիւնն , խորին ուշադրութեան առաւ սոյն խնդիրն թէ՛ առանձինն նորընտիր Թեմականաց հեա խորհրդակցելով և թէ՛ ժողովրդեան մէջէն ևս զանազան անձինք 'ի ժողով հրաւիրելով : Նախորդ Թաղականաց հաշիւներն քննելն ու նորերուն յանձնելն և ամեն պարտամուրհակներ կարգալէն և պարտապանաց անուններն ու դրամոց քանակութիւնն առանձին տուեմարի մէջ արձանագրել :

տալէն զկնի՝ հետեւեալ տնօրէնութիւնն ՚ի գործ դրու գրեթէ ամեն այցելած քաղաքի մէջ ՚ի ներկայութեան Թեմականաց :

Նախ՝ Տոկոսաւոր դրութիւնն իսպառ վերցուց , քանզի տոկոսներու բարդութիւնն աւելի չվճարման առիթ եղած էր քան թէ ազգային արկղի հարստութեան :

Երկրորդ՝ Անժառանգ կամ ազգատ ընտանիք թողլով մեռածներու ու զաղթածներու պարտամուրհակներն պատառեց ,

Եւ երրորդ՝ Պարտապաններն մի առ մի կոչելով պահանջեց որ կամ իսկոյն վճարեն՝ եթէ կարող են , կամ առւմարի մէջ ստորագրեն ամսէ ամիս անխափան դումար մի վճարել ըստ իւրաքանչիւր կարողութեան , և կամ ստորագրեն թէ անկարող են կամ չեն ուզեր վճարել : Ոմանք վճարմամբ կամ որ և իցէ փոխարինութեամբ պատառեցին իրենց մուրհակներն , և ոմանք ստորագրեցին ամսէ ամիս որոշեալ դումար մի հասուցանել թեմական արկղին , իսկ իսպառ զլացողք մի երկու հատ հազիւ գտնուեցան , և այն՝ պատճառ անօք :

Այսպէս կարգադրուեցաւ ահա սոյն կնիքոտ խնդիրն ամեն քաղաքացի մէջ , որով հինօրեայ պահանջներէն անշուշտ ամսէ ամիս դումար մի պիտի մտնէ ազգային արկղն , կարևոր ծախուց համար , որուն սաստիկ կը կարօտէին դպրոցներն ու եկեղեցիներն :

Հաստատութիւն Ազգային դպրոց . — Դպրոցական կամ այլ ազգային հաստատութեանց վերաբերեալ ծախքերն հոգալու համար մերթ ընդ մերթ ընկերութիւններ կազմուած և հանդանակութիւններ եղած էին մեր այցելած քաղաքներուն մէջ , բայց ամենքն ևս անտեւական և առանց կանոնաւոր ուղղութեան : Այսպիսի մեծահաշակ և կիսարդիւն հանդանակութեամբ ոչ միայն հոգացուած չէին ազգային ծախքերն , այլ և շատ անգամ հանդանակութեան բաժինն վճարող և չվճարող անձանց մէջ խռովութիւններ իսկ տեղի ունեցած էին . իսկ ընկերութեանց յարատեւութիւնը գրեթէ տեսնուած չէր գոնէ մի քանի տարի շարունակ :

Գեր . Առաջնորդն սոյն տարտամ վիճակին վերջ տալու համար անհրաժեշտ համարեց ազգային տեղական տուրք հաստատել և ամեն Հայ անհատ ընտելացնել ազգային պարտավճարութեան : Արդարեւ՝ մեր Սահմանադրութիւնն վաղուց զժամ է տրոց կարևորութիւնն , բայց յարգ ոչ միայն լիովին հաստատուած չէ Ազգին մէջ , այլ շատ տեղ թերեւս դադարաւոր անգամ չունին այս մասին :

Ս. Առաջնորդն Ազգային տրոց կարևորութիւնն Եկեղեցեաց մէջ
և առանձինն ժողովրդականաց առջև բացատրելէն զկնի, նաև լծու-
ղեց ընտրական իրաւանց հետ: Մինչև յայսօր կատարուած ընտ-
րութիւններն հիմնուած էին Առաւարտութեան տրոց վերայ, բայց
Ս. Առաջնորդն անհրաժեշտ համարեց նոյն իրաւունքն ազգային
տրոց վերայ հիմնել, ինչպէս որ կը տրամադրէ մեր ազգային օ-
րէնքն: Բաց յայսմանէ, թէև՝ ըստ Սահմանադրութեան՝ մի միայն
25 տարեկանէն վեր անհատք իրաւունք ունին ընտրութեան, բայց
Ս. Առաջնորդն սոյն իրաւունքն տարածեց նաև 20 տարեկաններու
վերայ և ըստ այնմ սահմանեց ազգային տուրքն, իսկ ընտրելիու-
թեան իրաւունքն ըստ առաջնոյն պիտի ունենան 30 տարեկանէն
վեր եղածներն:

Գեր. Առաջնորդն ժողովրդականաց հետ խորհրդակցելով և ժո-
ղովրդեան վիճակն նկատողութեան առնլով չորս դասակարգութեան
բաժնեց ազգային տրոց վճարումն. այն է՝ տարեկան 2 մէճիտ, 1
մէճիտ, $\frac{1}{2}$ մէճիտ և $\frac{1}{4}$ մէճիտ, աւելի վճարողաց տուրքն իրբև
ազգային հաճոյական նուէր նշանակելով: Սոյն դասակարգութեան
համեմատ յատուկ տուումներ կազմուեցան ամեն քաղաքի մէջ և
ամեն քուէարկու անհատք հրաիրուեցան, որ ինքնին, առանց
բռնաբարութեան, ստորագրեն թէ ո՞ր դասակարգին կ'որգն պատ-
կանի: Այս եղանակու ամենեքեան սիրով ստորագրուեցան և ազ-
գային տրոց հաստատութիւնն յօժարութեամբ ընդունուեցաւ բո-
լոր ժողովուրդէն, քանզի համոզուեցան որ ամենէն մեծ ընկերութիւնն
ժողովուրդն ինքն է, և ամենէն մեծ պարտաւորութիւնն ժողովուր-
դեան վերայ է ըստ չափու կարողութեան տուրք վճարել ազգային
պէտքերն հոյալու համար և ըստ այնմ իրաւունք ունենալ ընտրու-
թեան և ընտրելիութեան: Զմիւռնիոյ թեմական ժողովուրդն պար-
տավճարութեան սոյն սուրբ ճանապարհին մէջ յարատեւելով ո՛չ
միայն օգնած կը լինին ազգային հաստատութեանց և նպաստած ի-
րենց յառաջագիմութեան, այլ և ուրիշ Առաջնորդութեանց թե-
մականաց ևս բարի օրինակ տուած կը լինին:

Քննութիւն և Հրահանգ վարժարանաց. — Մեր թեմական վարժա-
րաններն կարօտ էին ինչպէս քննութեան՝ նոյնպէս և դարմանի:
Քննութեան կարօտ էին ո՛չ միայն աշակերտներն իրենց ուսման
մէջ, այլ և վարժարաններն իրենց վիճակին և կազմաւորութեան
մէջ: Ըստ նիւթականին արդէն անապահով էր դպրոցաց յարաուե-

շարունակութեան վիճակն, ինչպէս որ այս պատճառաւ մանաւանդ անհրաժեշտ համարուեցաւ ազգային տրոյց հաստատութիւնն, բայց բուն կրթական տեսակէտէն իսկ նայելով նախանձելի չէին մեր վարժարաններն, ինչպէս էին Յունականներն: Թերութիւնն հասկընալ ու խոստովանիլն ամօթ չէ, քանզի դարման կը մտածուի, մեծ թերութիւնն անհիմն գովեստներն են, որոնք շատ տեղ կը ջլատեն մեր ազգային ոյժն ու զօրութիւնն և ներքողներու փափուկ բարձին վերայ կը քնայնեն մեր մանուկ սերնդեան աշխոյժն ու յառաջդիմական շարժումն: Քննութեանէն տեսնուեցաւ որ թեմական դպրոցներն կանոնաւորութեան մեծ կարօտութիւն ունին թէ՛ ուսմանց տեսակին և թէ՛ ուսուցման եղանակին նկատմամբ: Քանի մի տեղ աշխարհիկ լեզուաւ չիմացող և աշխարհիկ կարգացածն չը հասկըցող աշակերտներն դրաբաւ քերականութիւն կը կարդային, որ ցաւալի բան էր:

Մեր Ս. Առաջնորդն, որ կարելի է ըսել թէ ուսուցչութեան համար ծնուած է, քաղցր զբաղմունք համարեց աշակերտաց հարցաքննութիւններն, բուն նպատակ ունենալով թերութիւններն ակնեւ ներեւ ցոյց տալ, սրպէս զի ըստ այնմ ամենայն նախապաշարմանց առաջն առնելով կարգադրէ և տնօրինէ ինչ որ շահաւոր է և արդիւնաւոր վարժարանաց յառաջագիմութեան համար: Հարցաքննութեան գլխաւոր պայման համարեց մաքուր առողջանութեամբ կարգաւ պահանջել, քերական կարգացող մանուկէն սկսեալ մինչեւ քերականութիւն ուսանող աշակերտն, կարգացածի բացատրութիւնն ինդրել և իմաստն պատմել տալ, բնաւ չնհրելով որ աշակերտն առանց հասկացողութեան որ և իցէ բան սերտած լինի կամ սերտէ: Շատ տեղ ուր անդիտակ էին կրթութեան արդիւնաւոր եղանակին, թերեւ կրօնասէին գովեստներ ըսել դպրոցներու կարծեցեալ յառաջագիմութեան համար, բայց Ս. Առաջնորդն աւելի թերութիւններն յիշեալ հանելու և ուղղութեան հրահանգներ տալու համար աշխտանցաւ քան թէ գովեստներ շուայլելու:

Ս. Առաջնորդն անձամբ անձին նկատողութեան առնուլն և բերանացի հրահանգներ տալն բաւական չհամարելով՝ խոստացաւ ՚ի Զմիւռին վերադառնալէն զինի՝ Ուսումնական Խորհրդոյ միջոցաւ յատուկ հրահանգ տպել տալ և զրկել թեմական վարժարանաց համար, որոյ մէջ օրոշակի նշանակուած լինին ո՛չ միայն կարեւոր ուսանելիքներն այլ և ուսուցման հրահանգներն և օգտակար դա-

տուած դասադրեանց անուններն , որպէս զի թեմական դպրոցներն իրենց վիճակին յարմար ունենան ամենայն դասական պիտոյք :

Գեր. Առաջնորդն խոստացաւ նաև Թեմական Տեսուչ հաստատել , որ շատ կարեւորութիւն ունի վիճակային դպրոցաց համար , և եթէ անհնարին լինի 'ի կատար ամէլ սոյն խորհուրդն , զոնէ ամարային արձակուրդի ժամանակ Զմիւռնիոյ վարժարանաց դաստիարակութեան հմուտ ուսուցիչներէն թեմերն զրկել տեղական վարժարաններու քննութեան և յարատե կանոնաւորութեան մէջ սլահպանելու համար :

Ուրախութեամբ կը լսեմք որ դատաւար իս քաղաքիս Ուսումնական ջանասէր Խորհուրդն սիրով ընդունելով Ս. Առաջնորդի շահաւոր առաջարկութիւններն յատուկ շրջաբերական ու հրահանգներ զրկած է թեմերն և խոստացած է ամարային արձակուրդի թեմական քննիչներ ևս հանել 'ի վիճակս :

Քաբուլ . — Թեմական այցելութեան յօդուածոյս մէջ բարեոք համարեցի քանի մի տող ևս Ս. Առաջնորդի քարոզներու նկատմամբ զրկել և այնու վերջաւորել տեղեկագիրս : Եթէ չճանաչէի Ս. Առաջնորդի բնաւորութիւնն ընդարձակ պիտի խօսէի նորա սրտաշարժ յորդորներու վերայ , բայց ակնածելով իւր համեստութիւնն վերաւորելէն՝ պարտք կը համարեմ խօսիլ մի միայն իւր թեմական քարոզներու նիւթոյն և նպատակին վերայ : Քաղաքներ կային՝ ուր ազգային լեզուն խիստ սակաւ կը խօսուէր , և քաղաքներ իսկ կային՝ ուր նախնական հայեցի կրօնասիրութիւնն կամ եկեղեցասիրութիւնն պակսած էր : Ս. Առաջնորդն մօտէն քննելով և վերահասու լինելով սոյն թերութեանց 'ի խորոց սրտէ կը հառաչէր և կը վշտանար , քանզի սոյն ընթացքէն ախուր ապագայ մի կը զուշակէր : Մայրենի լեզուի և եկեղեցասիրութեան կարեւորութիւն դրաւած էր նորա ուշադրութիւնն , ուստի և իւր քարոզութեան զլիաւոր նիւթն էին ազգային եկեղեցին ու լեզուն՝ ազգութիւնն պահպանելու համար : Սոյն նիւթոյն յարակից էին արհեստներն և աշխատանքներն՝ քարոզներն՝ ընտանեկան և ընկերական բարեբաւտիկ կեանք ու կեցութիւն ունենալու համար :

Տեղ տեղ Ս. Առաջնորդէն կը խնդրէին Տաճկերէն լեզուաւ քարոզ խօսիլ , և այս առթիւ մի օր քարոզելու ժամանակ սոյն խօսքերն արտասանեց սրտաթուով շեշտելով . « Ես Տաճկերէն լաւ չըզիտեմ , բայց եթէ քաջ իսկ զիմնայի կը նշովի իմ լեզուս եթէ

երբէք տաճկաբարբառ քարոզ խօսէր Եկեղեցւոյ մէջ և առիթ տար ժողովրդեան կարծելու (ինչպէս որ կը կարծեն արդէն) թէ Հայ եկեղեցին Հայու համար կարող է տաճկախօսութեան վայր լինիլ : Վայ, ըսաւ Ս. Առաջնորդն, այն հովիւներուն, որոնք փոխանակ ժողովուրդն իրենց ետևէն տանելու, իրենք ժողովուրդի ետևէն կ'երթան և ազգայնութեան ամեն թանկութիւնք օտարամոլութեան և անտարբերութեան կը զոհուին : »

Ս. Առաջնորդն մայրենի լեզուն և ազգային եկեղեցին մեր ցիր ու ցան Ազգի միութեան և գոյութեան մեծ կապերն կ'անուանէր և կը հռչակէր : Սոյն կապերն թուլցած կը տեսներ և ամբաստանէր կ'աշխատէր : Ո՛ր էր թէ սղաղիւր լինէի և 'ի դիր առնուի Ս. Առաջնորդի բոլոր քարոզներն, որոնք իւր սրտի խորքէն կը բղխէին :

Մեր ժողովրդեան անհոգութիւնն ու անաշխատութիւնն գրեթէ ամեն տեղ Ս. Առաջնորդի աչքին կը զարնէին, մանաւանդ երբ կը բաղդատէր Յունաց ազգի աշալիջութեան և դործունէութեան հետ : Այս ազգային մեծ թերութիւնն կը կշամբէր եկեղեցեաց մէջ և արթնութեան ու աշխատասիրութեան օգուաններն կը բացատրէր, յայտնելով թէ քնացած, անաշխատ, անհոգ և անտարբեր ազգերն ոտնակոխ պիտի լինին, և արթուններուն գերի ու ծառայ պիտի դառնան, ազգային կեանք ու անուն պիտի չունենան, և իրենց հայրենեաց մէջ անգամ օտարական պիտի համարուին, ուստի պէտք է զարթնուի, պէտք է աշխատիլ, պէտք է կենդանանալ : Ս. Առաջնորդն, որ Աւետարանի եռանդուն սիրահարն է, ինչպէս գիտեն ամեն զինքն ճանաչողք, իր մի քարոզութեան ժամանակ այս տխուր խօսքերն արտասանեց. « Ո՛ր որ կ'այցելեմ, կ'ուզեմ Աւետարան բանալ և քարոզել, բայց դժբաղդաբար գրեթէ ամեն տեղ ազգամոռացութեան և անտարբերութեան մատնան կը բացուի առջևս, որով և կըստիպուիմ այս ցաւալի կայութիւնն ողբալ քան թէ զուարթարար Աւետարանն աւետարանել : »

Չեմ կարծեր որ Ս. Առաջնորդի քարոզութեան սերմերն ապառաժի վերայ ցանտաճ լինին և չեմ կարծեր բնաւ թէ՛ մեր այցելած քաղաքներու ազգայինք օգտակար դասեր քաղած չլինին իրենց համար : Ուստի և քաղցր յուսով վերջաւորելով յօդուածս՝ կը խնդրեմ մեր թեմական ազգայիններէն, իրենց խոստման համեմատ, անընդհատ շարունակել այն ճանապարհն, զոր ցոյց տուաւ Ս. Առաջնորդն, ընդ սմին կը մաղթեմ նաև Վերին Նախախնայ

մութենէն արթնութիւն և զգաստութիւն պարզեւ և մեր Ազգին իրեն սեպհականութիւնքն ճշմարտապէս սիրելու, իւր ապագան բարւոքելու, իւր անունն բարձրացնելու և իւր զոյութիւնն անեղծ և փառաւոր պահպանելու :

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԲ ԶՄԻՌՆԻՈՅ

Բաւական ժամանակ կայ որ տեղւոյս ազգային գործոց ընթացքին վրայ բան մը զրած չունինք : Անտարբերութիւնը չէ մեր այս լուութեան պատճառն, այլ պարզապէս մեր պաշտօնին բերմունքը, վասն զի՝ ինչպէս որ մեր Արդոյ ընթերցողներն արդէն դիտած են, սովոր չենք ամսէ ամիս մանրամասն նշանակել ամեն պաշտօնական իրողութիւն և գործառնութիւն՝ որ աւելի օրագրի գործ է քան թէ հանդիսի, և միայն մերթ ընդ մերթ ընդհանուր տեսութեամբ անցնել այն խնդիրներուն վրայ որ հանրական կարևորութիւն ունին :

Անպատեհ չենք համարիր նոյնն ընել և այս անգամ, հարևանցի տեղեկութիւն տալով ազգային հաստատութեանց ուղղութեան ու մատակարարութեան վրայ :

Անդուլ գործունէութեան, հսկողութեան և տնտեսութեան ողին կ'տիրէ միշտ տեղւոյս Ազգային Վարչութեան անդամոց մէջ, որ՝ իրենց պաշտօնին պատասխանատւութեան գիտակցութեամբ, կ'շահան վարչային, կրօնական, ելմտական, դատաստանական և ուսումնական գործերն օրինաւորութեամբ և արդարասիրութեամբ տնօրինել և Ազգին շահերը պաշտպանել :

Գաւառական Ընդհանուր Ժողովն ամիսը մի, և երբեմն երկու անգամ նիստ կ'ընէ, Բաղաքական Ժողովն շաբաթն երկու անգամ օրինական նիստէ դատ՝ արտաքոյ կարգի նիստեր ալ կ'ընէ, երբ պէտքն զգայ, նոյնպէս և Վարչութեան միւս ճիւղերն, այնպէս որ, մինչդեռ մէկ կողմէ Գաւառական Երեսփոխանութիւնը հանրային գործոց տնօրէնութեամբ կ'զբաղի, միւս կողմէ Բաղաքականը զանազան հին ու նոր ու կնճառտ խնդիրներ կ'լուծէ, Տնտեսականն ելմտից

օրինաւոր մատակարարութեան հոյ կ'տանի ու ազգային մնսուկին վարին օրէ օր բարձրացընելու կ'ջանայ, իսկ Ուսումնականն՝ ազգ. վարժարանաց բարեկարգութեան ու յառաջդիմութեան աստիճանն, ինչպէս նաև Դատաստանականը զանազան վէճեր կ'տնօրինէ, Հիւանդանոցի նոր Հոգաբարձութիւնն ալ ամեն խնամք տանելով սոյն հաստատութեան :

Եթէ այս գործունէութիւնը մասամբ Գեր. Ս. Առաջնորդ հօր հսկողութեան և իմաստուն հովուութեան արդիւնքն է, նոյնչափ ևս ազգային պաշտօնէից խղճահար պարտականութեան հետեանքը : Եւ իրաւի, եթէ չենք սխալիր, չէ գտնուած ժամանակ մ'որ, ոչ միայն այսպիսի վարչային սահմանադրական կազմաւորութիւն, այլ և ազգային պաշտօնէից մէջ այսքան խնամատարութիւն, հոգատիրութիւն և օրինաւորութիւն տեսած լինի Զմիւռնիա : Բարեգուշակ նշան մ'է այս՝ որով ներկային մէջ ժողովուրդն օրինաւոր վարչային կազմութեան կ'ընտելանայ, և՛ անոր ազգաշէն օգուտները վայելելով՝ ապագային մէջ այս մասին աւելի ալ լծուն և կանոնաւորութեան հետամուտ լինելու փոյթ պիտի տանի, և պիտի դատապարտէ անշուշտ՝ եթէ վերագառնան երբէք, այն խառն և անիշխանական ժամանակներն, երբ ազգային պաշտօնատունն անձնական կրից ասպարէզ և վարչութիւնն ինքնիշխանութեան համանուն դարձած էր :

Ընդհանուր ժողովոյ վերջին տնօրէնութեանց մէջ նշանակութեան արժանի են, նոր գերեզմանատան շինութեան որոշումը, ազգային եւմտացոյցի խնդիրը, Արօնական ժողովոյ ընտրութիւնը, Պատրիարքարանի Դատարանի դումարին որոշումը, նոյնպէս ազգային վարժարանաց հիշատակէն և Զբոսարանի վաւերացումն և դպրոցական էլփոփոխութիւնն, որով ազգային արկղէն 120 հազար դրուշ (ընթացիկ դրամ) կ'յատկացուի և 30 հազար՝ թոշակներէ հաւաքելի, այս արամագրութեամբ որ՝ եթէ թոշակներէ դոյանալիք հաւանական դումարը պակսի՝ ազգային արկղն այդ պակասը լեցընէ : Իր Դիւանը կ'նորոգէ և Ատենապետ կ'ընտրէ Մեծ. Գր. Զիլինկիրեան, Մեծ. Տոբատր Պ. Կոստանդեանի տեղ՝ որ հրաժարած էր արդէն անձնական տկարութեան պատճառաւ, Դեր-Ատենապետ՝ Մեծ. Ս. Տէտէեան, Ատենադպիր Մեծ. Ս. Վարպետեան, և Դեր-Ատենադպիր՝ Մեծ. Մ. Մերկերեան : Կ'վաւերացընէ նաև մի քանի թեմական Երեսփոխանաց ընտրութիւնն, որ քիչ ատենէն պիտի լրանայ և Երեսփոխանութիւնն իր ամբողջութիւնը

սլիտի գտնէ : Զինուորական յետնեալ արոյց վճարման մասին՝ Քաղաքական Ժողովոյ կողմէ ներկայացած խնդիրը կ'կարգադրէ՝ այնպէս որ ի պաշտօնէ ծանուցուի Տեղական Առաւելարութեան հրամանն մինչև ղեկտեմբեր վճարման պայմանաժամ տալով, և այնուհետև եթէ չվճարողներ գտնուին, անոնց անունները յուցակաւ Առաւելարութեան հաղորդուի : Գաւառական Ժողովոյ նոր օրակարգին մէջ կան մի քանի ուրիշ կարեւոր խնդիրներ, ինչպէս ազգային սլաւոնաց բարձման խնդիրն և Ս. Մետրոպեան վարժարանի մէջ արհեստանոց մը շինելու խնդիրն որ նկատողութեան ախտի առնուի : Արդէն իր վերջին նիստին մէջ՝ յատուկ Մասնաժողով մը կազմելով՝ անոր յանձնեց ազգային արկղին պարտքը բաւալու կամ թեթեւցընելու միջոցները խորհիլ և տեղեկագրել : Թէև Տնտեսական Խորհրդին միջոցաւ պարտուց տոկոսներն $\frac{0}{100}$ 8ի իջած են՝ մինչդեռ առաջ $\frac{0}{100}$ 12 էին, սակայն Ազգը դեռ ևս տարեկան 90 հազար ղրուշ տոկոս կ'վճարէ, գումար մ'որ ելմտից հաւասարակշիւութիւնը կ'իսնդարէ և ազգային հաստատութեանց տուելի լաւ մատակարարութեան և գործոց անշփոթ ընթացքին արդեւք կ'յարուցանէ :

Աւելորդ չենք համարիր յայտնել որ այս խնդիրն յուզուած ժամանակ՝ Ընդհանուր Ժողովոյ նիստին ներկայ էին՝ իբրև ունկնդիր, Վսեմաշուք Սպարդաւեան Եղբարք, և Ժողովն իր Ատենապետին բերնով յայտարարեց իր խնդակցութիւնն ազգային այս երկու բարերարներուն, որք հաճեր էին կարեւոր խնդրոյ մը վիճարանութեան ներկայ գտնուիլ, և որոց մին, Վսեմ, Յովհ. Էֆ. Սպարդաւեան իր հայրենասէր և վեհանձն ոգւոյն մէկ նոր փորձը վերստին մօտ օրերս ցոյց առած էր, ազգային սնտուկին անձուկ վիճակին նկատմամբ՝ Գեր. Առաջնորդ Հօր կողմէ ստացած տեղեկութեանց վրայ՝ 500 օսմանեան ոսկի մշտապէս նուիրելով, որու տոկոսն 40 ոսկի՝ Ս. Փրկչի հիւանդանոցին, Հայոց Միացեալ Ընկերութեանց և այլ հաստատութեանց սլիտի յատկացուի՝ ըստ կամաց գերադնիւ Բարերարին :

Ատենապետ Էֆէնտին պահ մը դադար տալով նիստին, Վսեմ Սպարդաւեան Եղբարք, և ի մասնաւորի Յովհաննէս Էֆէնտին՝ իրենց սրտադին ղոհունակութիւնը յայտնեցին Գեր. Նախագահին և Գաւառական Ժողովին աշխատասիրութեան և անձնորոշութեան համար, և ըսին թէ մեծ հաճոյք կ'զգան առաջին անգամ պատահմամբ գտնուելով Ազգին օդուտը մտածող մէկ ժողովի մէջ, և թէ

կ'յուսան որ անոր արագայ յառաջիմութիւնը կ'ապահովի՝ եթէ ամեն Հայ անհատ իրեն ընկած աշխատութեան և գործակցութեան բաժինը՝ խորհրդով, խօսքով, գործով ու ստակով նուիրէ Ազգին և իր ազգային պարտքը կատարէ, ինչպէս որ իրենք ալ պատրաստ են միշտ իրենց աշակցութիւնը նուիրել յօգուտ Ազգին ։

Ոչ նուազ ուշադրութեան առարկայ ըրած են երկու Վսեմ. Բարերարք ազգային դպրոցներն, ուր մի քանի անգամ թէ՛ առանձին և թէ՛ Գեր. Առաջնորդ Հօր հետ այցելելով՝ անոնց թէ՛ նիւթական և թէ՛ ուսումնական վիճակին վրայ տեղեկութիւններ խնդրեցին, դասատուութեանց ունկնդիր եղան և իրենց ներկայութեամբ ու յորդորական խօսքերով խրախուսեցին թէ՛ աշակերտներն և թէ՛ պաշտօնեաները ։

Արդէն յայտնի է թէ՛ Ուսումնական Խորհուրդը* վարժարաններու Կանոնադրէն ու Ծրագիրը վաւերել և անոնց մատակարարութեան դումարը Գաւառական Ժողովոյ ընդունելութեան ենթարկելէ ետեւ՝ գործի սկսած է դպրոցական շրջանէն (սեպտեմբեր) և մի քանի անօրէնութիւններ ըրած է թէ՛ ներքին բարեկարգութեան և թէ՛ պաշտօնէից մասին ։ Օժանդակ ունենալով Տնտես. գործունի Խորհուրդը, վարժարանները նորոգել տուած է, որոնք վերջին երկրաշարժէն փլատուած էին, մի քանի նոր դասատուներ կարգած է, Տեսչութեան պաշտօնին կոչած է Հանդիսիս խմբագիրն, որ՝ Վարչութեան անդամոց և այլ աղկայնոց թախանձանաց վրայ՝ ընդունած է միայն աւժամանակեայ կերպով այդ պաշտօնը, մինչև որ յարմար ուրիշ անձ մը գտնուի, և ի վերջէ՝ իր միջոցները ներածին չափ՝ հետզհետէ ուսմանց օժանդակ գործիներ կ'հոգայ, նոյնպէս աղքատիկ աշակերտաց ուսումնական պիտոյքը, և որոշած է նաև կարօտ տղոց հանգերձեղէնը հանգանակութեամբ հայթայթել ։ Գեր. Առաջնորդ Հօր խորհրդակցութեամբ՝ երկսեռ վարժարանաց հոգը տանելու ատեն, չմոռնար նաև թեմական դպրոցներու վիճակն և անոնց համար յատուկ ծրագիր և հրահանգ կ'ուղղէ, ինչպէս որ ստորև կ'հրատարակենք ։ Վարչական բոլոր մարմիններու նոյնպէս Երեսփոխանութեան հրաւեր ուղղած է դպրոցներն այցելելու երրորդ կամին և հիմնովին տեղեկանալու ։

* Պարո կ'հասկարիմ յիշել որ Ուսումնական Խորհրդոյ նախորդ անգամոց, որք էն, Մէք. Պ. Տիւղերեան, Յովհ. Չափերեան, Մեսրոպ Սիմեոնեան, Խաչիկան Նաւ ընդհանրապէս, Մէք. Յ. Մատթարօս և Յ. Վեֆեան ։

Ուրախալի է տեսնել որ ժողովուրդն անտարբեր չերևիր այս պաշտօնական ջանասիրութեանց և դպրոցներու զարգացման գործին, և այս հողասիրութեան առաջին օրինակը կ'ընծայեն Վսեմ. Սպարդաւեան հարազատք: Ակներե և տեսնենք որ ինչպէս ողորմասիրական նոյնպէս ուսումնական հաստատութեանց մեծ կարեւորութիւն կը տան, և քաջ դիտեն որ ուսմունք ու դիտութիւն հիմնովին կրնան դարմանել անգործութեան և աղքատութեան վէրքերն, զորս ողորմասիրութիւնը միայն կ'սփոփէ:

Վսեմաշուք Սպարդաւեան Եղբարք բանիւ բերանոյ Գեր. Առաջնորդ Հօր իրենց գոհունակութիւնն յայտնելէ ետեւ ազգային վարժարանաց վիճակին վրայ, արժան դատեր են նաև նոյնը գրով հաղորդել Ուսումնական Խորհրդոյ, որ ի պաշտօնէ Խմբագրութեանս ղեկած է զայն ի հրատարակութիւն:

Աւստիկ նամակը. —

Պատուարժան Անդամք

Ուսումնական Խորհրդոյ,

Ինչպէս շարաթ մ'առաջ Գեր. Տ. Մելքիսեդեկ Առաջնորդ Հօր հետ ազգային երկսեռ վարժարանաց այցելութիւն ըրինք՝ այսօր ևս երթալով տեսանք վարժարանաց բարեկարգութիւնը, աշակերտաց և աշակերտուհեաց զգալի յառաջադիմութիւնը. հարկաւ այս ամէնը Պատուարժան Խորհրդոյդ անխոնջ աշխատութեան արդիւնքն է, նոյնպէս արժանաւոր Տեսչին րազմաջան վաստակոց պատուը: Ուստի մեր շնորհակալութիւնը Ձեզ լիովին յայտնելէ ետքը, որ ազգային մանկուոյն կըթուլեան ջանադիր էք, կը խնդրեմք որ մեր կողմէ յատկապէս շնորհակալութիւն յայտնէք Պ. Մամուրեանի, նոյնպէս վարժապետաց՝ որոնք կ'աշխատին շարունակ մանկտեաց դաստիարակութեան: Նաև մեր կողմէ քաջալեր կարդաք ազգային մանկուոյն որ աւելի ևս ջանան աշխատիլ և յառաջ երթալ ի պարձանս Հայ ազգի և յուրախութիւն մեր:

11/23 նոյ. 1880

Զմիւռնիա,

(Սպարաբեր.) ՅԱԿՈԲ, ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

ՍՊԱՐԴԱՎԵԱՆՑ

Շ Ր Զ Ա Ռ Ե Ր Ա Կ Ա Ն

Ա Ռ

Թ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Խ Ո Ր Հ Ո Ի Ր Դ Ս

Պատուարժան Ատենայետ

Թաղական Խորհրդոյ ,

Վիճակիս Ոսումնական Խորհրդոյ պարտաւորութեանց մինն է Թեմական դպրոցներու բարեկարգութեան և յառաջագիմութեան վրայ հսկել և անոնց կրթական վիճակին միօրինակ և տեղւոյն յարմար ուղղութիւն մը տալ : Այս պարտաւորութիւնը փութով ի գործ դնելու յորդորուեցաւ երբ Գեր. Առաջնորդ Ս. Հայրն իր Թեմական այցելութենէ ի դարձին լիովն տեղեկութիւններ հաղորդեց մեզ Թեմական դպրոցներու անկայուն և անդոհացուցիչ վիճակին վրայ : Ոսումնական Խորհուրդն արժան դատեց յօղուտ Թեմական զբաղումներու պարզ և միօրինակ ուսման ծրագիր մը յօրինել, նոյնպէս ուսուցման համարուող հրահանք, և պատրաստել հրաժարելի դասագրքանոց յոռոյ մը : Ծրագիր, Հրահանգ ու Յուցակ սոյն Շրջաբերականիս ստորև տպուած բոլոր Թեմային Խորհրդոց, ինչպէս նաև առ. Ձեզ ուղղելով, Ոսումնական Խորհուրդս յատկապէս կը խնդրէ որ Ձեր դպրոցն անոնց համեմատ վարեւու և կարգադրելու փոյթ տանիք, որպէս զի փափաքելի արդիւնքը ձեռք ձգէք :

Ոսումնական Խորհուրդս որոշած է նաև՝ տարուան մէջ՝ մերթնդ մերթ յատուկ տեսուչներ ղրկել Թեմին որ անձամբ ստուգեն, կարգադրեն ու տեղեկադրեն ծրագրին գործադրութիւնն և կրթութեան վիճակը . նոյնպէս պատրաստ է՝ ի գիւրութիւն Թաղական Խորհրդոյդ, որոշուած դասադրեանքը Ձեզն հասցնել՝ երբոր անոնց ցուցակին հետ զինն ալ իրեն ուղարկէք :

Ոսումնական Խորհուրդս քաջայոյս է որ Ձեր դպրոցին յառաջագիմութեան համար ջանք ու խնամք չէք զլանար և իրեն կա-

Յակոբիք այն ամեն կարողադրութեանց մէջ որ նպատակ ունին ազա-
յային կրթութեան կանոնաւոր և արդիւնաւոր ուղղութիւն մը տալ
Ինքնական դպրոցներուն մէջ:

Զմիւռնիա, 1880

Ի դիմաց Ուսումնական Խորհրդոյ
Արէնապետ ՊՕՂՈՍ Կ. ՏԵԼՊԵՐԵԱՆ
Արէնադպիւր ՄԵՍՐՈՊ ՄԻՄՈՆԵԱՆ

ԵՐԱԳԻՐ ԹԵՄԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱՅ

ԴՈՐԵԱՆԵԼԻ ԴԱՍԱԳԻՐԻ

1. Կրօն . . .	1. Նոր Կտակարան ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑԻ
2. Հայերէն . . .	2. Այբբենարան ՏԵՏԵՆԵԱՆՑ
3. Գիր. օրինակութիւն . . .	3. Նոր ընթերցարան ՄԱՐՄԱՐԵԱՆԻ
4. Ուղղագրութիւն . . .	4. Գրութիւն և պարբեր . . .
5. Գեղագրութիւն . . .	5. Քերական գործնական ԴՄՐԱԳՐԱՇԵԱՆԻ
6. Թիւ և հաշիւ . . .	6. Գեղագր. պարբեր. ՎԱՍԻԼԵԱՆԻ
7. Աշխարհագրութիւն . . .	7. Աշխարհագրութիւն ԱՍԼԱՆԵԱՆԻ
8. Ազգային պատմութիւն . . .	8. Ազգային պատմութիւն ՍՈՒՐԷՆԵԱՆԻ
9. Տառիւղի . . .	9. Նէվ իճար էլիֆբայէ: Ռիտալի աղագիր . . .
10. Երբ . . .	10. Նոր երգարան ՏՆՏԵՆԵԱՆԻ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՀՐԱՋԱՆԳ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ

ԱՆՐԱՅԻՇԵԱԼ ԾՐԱԳՐԻՆ ՀԱՄԵՄԱՏ

1. Ուսուցանել բացատրութեամբ ամենէ կարեւոր աղօթքը: Նախ՝
Նոր Կտակարանի գրքին բովանդակութիւնը յատուկ տետրակի մէջ
դրել տալ, եթէ աշակերտը դրելու կարողութիւն ունի, և ապա
նոյնը պատմել պարզ ոճով և՛ մի քանի աշակերտաց պատմութեամբ
կրկնել տալէն ետեւ՝ յաջորդ դասին բերանացի պատմել տալ աշա-
կերտաց, առանց ստույգ հարցումներ ուղղելու:

2. Ընթերցանել և կարդալ տալ աշակերտին որոշեալ դասը պարզ
առողջութեամբ, նոյնը յատուկ տետրակի մէջ օրինակել տալով՝
հատուածին բառերը և իմաստները բացատրել, և աշակերտին պատ-
մել և բացատրել տալ: Ըստ կարողութեան դասարանի՝ նոյն հա-
տուածը ուրիշ դասերու մէջ չվերլուծել, բառերու կազմութիւնը
մեկնել ու իմաստները համառօտել տալ: Գարադաշեանի Գործնա-
կան Քերականութեան համեմատ դատախօսել և զբարար Աւետա-
րանէն ընթերցում և թարգմանութիւն ընել տալ:

3. Ընթերցանութեան դասն օրինակել տալ, տառերը պարզ ու մաքուր գրելու վարժեցնել, ու տախտակին վրայ մերթ ընդ մերթ օրինակներ տալով և տառերուն բաղադրիչ զիծերը նշանակելով:

4. Ընթերցանութեան հատուածէն կամ ուրիշ կտոր մը բարձր ձայնով կարդալ և աշակերտին գրել տալ, և այս առթիւ ամանցեալ ու բարդ բառերու վրայ վարժութիւն ընել տալ:

5. Տպեալ կամ անտիպ Գեղադրութեան օրինակներ տալ և հրակել վայելուչ կերպով գրիչ ու թուղթ բռնելու և բնական գիրք մը սրահելու գրելու ժամանակ:

6. Մտաւոր ու գրաւոր: Առանց թուանշան գործածելու մտքով զանազան պարզ գործողութիւններու վարժեցնել, մանաւանդ գումարում և հանում, ապա թուանշաններուն արժէքն ըստ կարգի բացատրել, և չորս գործողութիւնները սորվեցնել, միշտ թանձրացեալ թիւեր գործածելով և բնական ու պարզ իրերէ օրինակներ մէջ բերելով:

7. Նախ՝ առանգել տեղական աշխարհագրական ծանօթութիւններ, ապա քոքը Ասիա և անոր զլխաւոր քաղաքները կարևոր ծանօթութեամբք, վերջը ընդհանուր տեղեկութիւններ աշխարհիս զլխաւոր մասերուն վրայ, առիթը պատահած ատեն բնական աշխարհագրութեան վրայ բացատրութիւն տալով, և միշտ օրինակներ ու աշխարհացոյց տախտակներ գործածելով:

8. Հայկազանց, Արշակունեաց, Բագրատունեաց և Ռուբինեանց զլխաւոր գեպքերը առնդել հետզհետէ, միշտ բանաւոր ընթացքին հետևելով, այս է՝ բովանդակութիւնը տալէն ետև, պատմել դասը բերանացի, դասին կարևոր կտորները նոյն ժամայն կրկնել տալ աշակերտաց ոմանց և նոյնն յաջորդ դասին պատմել տալ աշակերտաց իրենց յատուկ ոճով, առանց երբէք դոյ ընել տալու:

9. Գրել և կարդալ, բառերու իմաստը բացատրել, մերթ ընդ մերթ հայերէնի թարգմանել տալ տաճկերէն կտոր մը և հայերէնէ տաճկերէն, մանր մոներ առևտրական նամակներու և այլն շարադրութեան նիւթ տալով:

10. Եկեղեցական երաժշտութիւն ուսուցանել և միանդամայն ժողովրդային ու հայրենասիրական երգեր:

ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ*

ԺԱ.

Իմ ուրախութիւնս ոչ որ ունէր. հայրս պիտի տեսնէի ի Ձերակ : Իսկոյն հեծանք ձիերը, զոր կ'պահպանէին Վրէժ և Սուր՝ Անանունին հրամանին համեմատ, և ճամբայ ելանք : Բաւական մեծ կակ խումբ մը կ'կազմէինք : Նուրէմ մեր ուղեցոյցն էր, ճարպիկ ու անմոլար ուղեցոյց մ'որ կարծես թէ Սիւնեաց նահանգին ամեն սարն ու ձորը, քարն ու ժայռն իրեն տան պէս ծանօթ էին : Անտառուտ նեղ շաւիղներ, ուր թերևս մարդու ոտք չէր կոխած, ապառաժնուտ անցքեր ուր միայն օձեր ու կարիճներ կ'զարմանային առաջին անգամ՝ նորատեսիլ էակներ նշմարելով, ծործորներ ու հովիտներ, ուսկից մանր մունր ջրվէժները հոսելով՝ առուակներ կ'յօրինէին, և ապա՝ հեռանալով՝ գետակներ՝ Որոտն ու Երասխ գետերը թափելու համար, ահա ասոնք էին մեր տեսածն ուղևորութեան ժամանակ : Մարդկային շունչ և հետք անգամ չէին երևեր այս կողմերն. հողն անկոխ, օդն անբնակ, ուղիներն անհարթ էին, և դերեզմանական լուսթիւն ու ամայութիւն կ'ափրէին ամեն դին : Այս անշէն, թափուր, անզարդ բնութեան երևոյթն ուրիշ պարագայի մէջ մեզ սքանչացում պիտի պատճառէին անշուշտ, պատմութեան յիշատակներ անշուշտ մեր մոտայ մէջ զրդուելով՝ պիտի ընդ նշմարէինք այն քաջերու ու դիւցազուններու սատկերներն որ երբեմն այս հին ու վայրագ սարերն ու անտառներն իրենց որսորդութեան, ներքին պատերազմի շնդիւններով և զոյրդիւններով թունա հաներ և ստէպ արեան հեղեղներ թափեր էին, սակայն նոյն պահուն մեր, մանաւանդ իմ բոլոր սիրտս, հողիս, երևակայութիւնս ուրիշ տեղ, Չորակ՝ կ'սրանային, և սոյն անձուկ ու տաժանելի ճամբով կ'պատրաստուէի տեսնել վերջնապէս այն անուանի դիւցազնն, որ հայրս էր, և որու գէմքը չտեսած՝ իր արիւթութեան ու հայրենասիրութեան նախճիրները լսած և յետին ծայր ողևորուած էի :

* Հարունակութիւն : Տե՛ս «Եղեղնային» ամսագիր, էրէս 343 :

Ի վերջէ՛ Նուրէ՛մ մութ քարայրի մը պէս երկու նեղ այլ սե-
պածն բլուրներու կիրճը հասաւ և կանկ առաւ, աչքը պէպ ի Ա-
տոմ գարձընելով, որ կ'քալէր թեթևասն Այծեմիկը շալակն ա-
ռած, և կարծես թէ փոքրիկ աղջիկն իրեն համար բեռ մը չէր
այլ հոգեշունչ թե մ'որ իրեն առոյգութիւն ու կայտառութիւն կ'ազ-
դէր: Անմղ մանկութիւնը ծերութեան վրայ յենած, սեւթոյր
զանգուր գլուխ մը՝ ալէզարդ գանկի մը վրայ դրուած, ինչ սի-
րուն ու անուշ տեսարան, որ կ'պատկերէր կենաց զարուհն ու
ձմեռը, ծաղիկն ու փուշը, բնութեան սքանչելի անընդհատ այլա-
կերպութիւն, մահու ու կենաց խնամութիւն, որով անդու կ'նո-
րոգուի, կ'ծլի, կ'արդասաւորի, կ'թողի բնութիւնն և վերստին
նոր հիւթ ու նիւթ առած կ'ծնի, կ'աճի ու կ'մաշի, մի և նոյն
շրջանն սկսելու համար: Ուստի կեանքն ու մահն անբաժան, իրար-
մով պոյութեան պատճառ, ոչ բարիք կրնան համարուիլ ոչ չա-
րիք, այլ ստուեր մ'այլայլուն, որու ոմոնք պաղանիք անունը կ'ըն-
ծայեն . . . :

Բայց այս խորհրդածութիւնը փայլակի պէս անցաւ գլխէս, և
նորէն իրականութեան դառնալով՝ ակնդէտ կ'սպասէի իմանալ Նու-
րէմի գաղարման պատճառը:

Նա յանկարծ հրաւէր կարգաց Ատոմին տալ իրեն Այծեմիկն և
դիմել իր միւս ընկերներուն հետ երկու բլուրներէ ձևացած նեղ
անցքէն՝ Զորակի խորն՝ ուր խաչաձև քարի մը սարը կ'երևէր:

«— Այս է, ըսաւ նա խորհրդաւոր դէմքով մը, այն Զորակն
ուր Զօրայ իր ընտանեօք և Աագին հետ ապաստան գտած է: Ան-
քոյթ և անծանօթ վայր մ'է այս, և խաչը կ'սպասկէր երբեմն քա-
րաշէն մատրան մը պաղաթն, որ այժմ լոկ խոռոչ մ'է, ուր վա-
հանու վանքէն ժամանակ առ ժամանակ՝ միաբան մը կ'դայ և սո-
ղալով ներս կ'մտնէ աղօթք ընելու: Այս գուրը՝ հիմակ ապահով
կրնայ վերջէն վտանգաւոր ծուղակ մը դառնալ՝ եթէ խսկոյն դուրս
ելնելով՝ մեր ճամբան դէպ ի Օսմանեան հողը, Վան, Գարդաշու,
կամ որ և է տեղ՝ ուր ոռոս որսական բարակ չգտնուի, չշարու-
նակենք . . . :

«— Եւ դու ինչո՞ւ կանկ առիր, հարցուց Ատոմ. միթէ այդ խո-
ռոչին դուռը գո՞ց է քեզի համար:

«— Դու, Ատոմ, տակաւին չգիտես Բաղարերդէն մեր փախստեան
պայմանը, թող Աւագ պատմէ քեզ: Հիմակ խօսքի տտեն չէ: Եթէ

օր մ'էս անցրենք այս տեղ՝ թերեւ բռնութիւնք : Աս իբրեւ պահակ՝ պարտաւոր եմ մնալ այս բնաշէն ժայռուա բերդին վրայ , որ թշնամոյն անակնկալ յարձակումին դէմ մաքառիմ . . . : Հապա՛ Այծեմիկ . . .

«— Թող խօսքդ լինի » , ըսաւ Ատոմ , և Այծեմիկն յանձնելով , յառաջ անցաւ . անոր ետեւէն մտանք Չորակը՝ Անանուն , Նուրիճան և ես , Վրէժն ու Սուրբ թողլով Նուրէմի մօտ :

Մութ բլրաշէն Չորակին վրայ դարաւոր թանձր թփեր , ծառեր , մացառներ՝ իբրեւ բնական հովանի կ'տարածուէին իրարու մէջ ոլորուելով այնպէս որ վայրենի հովանոցի մը կ'նմանէր և իրեն բնիկներն էին , թերեւ երբեմն ճգնաւորներ , նոյն միջոցին սարդեր , սողուններ , ճճիներ ու վայրի հաւեր :

Սիրտս սկսաւ բախել ու այլայլել քանի կ'մօտենայի այն ապաստանն ուր պիտի գտնէի հայրս , մայրս ու եղբայր մը : Մտ թն երթալով կ'աւելնար և տեսալ մը սարսուռ կ'ազդէր ինձ : Ա՛ղարմանայի որ ոչ ոք կ'գիմաւորէր մեզ . անտարբերութեան նշան կ'համարէի այս , որու կ'միանային և կասկածներ , թէ արդեօք ծնողքս վտանգի հանդիպեցա՞ն թէ ոչ առ ահի ուղի ընկան սուանձին : Այսպէս ծանր ծանր յառաջ երթալու ատեն՝ նշմարեցի թուփերու և ահադին փուշերու մէջ կրօնաւոր մ'որ մեր ոտքի ձայնն ու հանած շշուկը լսելով՝ գլուխը մեզի դարձուց և ապա յանկարծ՝ ահաբեկ այծեմի մը պէս՝ սկսաւ վազն ի վազ դիմել այն խուռոճն՝ որու վըրայ ընդ ազօտ կ'փայլէր սպիտակ մարմարէ խաչը :

«— Ո՛վ է այս կրօնաւորը , մրմնաց Ատոմ , արդեօք Բարթող՝ մեզի ծանօթ ճգնաւորն է , որ թերեւ մեզ թշնամի կարծեւով՝ կը փութայ իմաց տալ Զօրայի :

«— Բայց ուսկից եկած է և ի՞նչ բան ունի այս տեղ , յարեց Անանուն :

«— Նուրէմի ըսածն է : Աղօթելու համար այցելած է , ըսաւ Նուրիճան : Իրաւի՝ աղօթելու ժամն է դատեր :

«— Անմեղ մարդ մ'է , և Այծեմիկի հոգեւոր հայրը : Մեզի վընաս չունի : »

Երբ այս խօսակցութիւնը կ'զաւանար մեր մէջ՝ յանկարծ ի միջան՝ գնդակ մը սուլելով մեր քովէն անցաւ : Ատոմ ողորալի ճիգ մ'արձակելով դեռիւնն ընկաւ : Գնդակը սրունքէն մտեր և միւս կողմէն ելեր էր :

« — Ահա անձնաս ճգնաւորին գործը, » մըմնաց Նուրիճան :

Այս աղաղակն արձագանք տուաւ Զորակին մէջ, և՛ նոյն պահուն՝ ծառերուն մէջէն՝ ուրուականի պէս երևան ելաւ բարձր հասակով, նիհար, սևամօրու մարդ մ'որ արտորնօք սկսաւ մեր կողմը վազել : Իր ճակարկն՝ վրայ նկարուած էին երկարատե վիշտերու և տառապանաց դժեր ու խորշեր :

« — Ո՛հ, Ատոմ, Ատոմ զարկի, անիծեալ կասկած ու զնդակ . . . Բնչ . . . »

« — Օրհնեալ ձեռք, մըմնաց Ատոմ, և ճիգ մ'ընելով ելաւ պազաւ նորեկ մարդուն ձեռքն և յարեց. « — Բան մը չէ, Զօրայ. քաջազունի մ'առաջին համբոյրն է այդ : Դու ողջ եղիր, և թող ես ոտիցդ տակը մնունիմ, այն ոտին որ պատուոյ և ազատութեան շաւղին մէջ քաշելու վարժ է. բայց չպիտի մեռնիմ, և ահա որդիդ, Դերենիկն, այս սուրբ աւանդը քեզի կ'յանձնեմ. . . »

« — Ո՛րդեակ իմ, զոչեց հայրս, ո՛րդեակ իմ, » և զիս գործովանօք զրկեց ու համբուրեց, ուրախութեան արտառք լծափելով . . . :

Փարեցայ իմ հօրս, մի քանի վայրկեան անշունչ և անխօս իմ գլուխս դրի այն լանջին վրայ որ միշտ հայրենեաց համար տրոփեր և հայրենի լոյսամբներու գէմ իբրեւ ամուր թումբ տոկացեր էր : Կարծէի թէ նոր ողի ու կեանք կ'առնէի, նոր աշխարհ կ'տեսնէի, առաջին անգամ տեսնելով իմ վեհահոգի հայրս . . . :

Բոլոր ընկերներս անոր բոլորտիքն առած՝ ակնածութեամբ կը դիտէին, թողով որ մեր երկարատե կարօտն իրարմէ առնունք և մեր սիրտն ու արտառքն իրարու խառնենք . . . :

Նոյն միջոցին ճգնաւորն, որ իրօք Բարթոլոմէ էր, բոլորովին շուարած Ատոմին մօտը դալով՝ կ'ցաւէր ու կ'ողբար իր անխոհեմութեան վրայ և՛ Աւետարանը բայած՝ կ'կարդար անոր վէրքին վրայ :

« — Մարդ Աստուծոյ, աղօթքի տեղ ջուր, ջուր բեր ինձ, քսաւ Ատոմ ժպտելով. քու Աւետարանդ կարող է բուժել հոգւոյ վէրքն այլ ոչ մարմնոյ, և լաւ կ'ընես եթէ գլխիդ վրայ կարգասայդ սուրբ դիրքն, և այսուհետեւ անհիմն լուրեր տալէ զգուշանաս : »

Ամենքն սկսան ժպտիլ Ատոմին զուարթութեան և խեղճ Բարթոլոմէ ճգնաւորին շփոթութեան վրայ, որ ամբարշտութիւն կ'համարէր տաքակուսիլ իր համադեղ կարծած Աւետարանին վրայ :

Սակայն ես անհամբեր էի տեսնել եղբայրս ու մայրս, որ ար-

դէն հասեր էր, աղմուկն ու շփոթը լսելով, մեր զսնուած տեղն :

«— Ահա քեզ եղբայր մը, ըսաւ շիկնելով մայրս և ճակատս համբուրեց : Աւրուժան է անունն, յարեց նա, և յուսամ որ պիտի սիրես :»

Պագի, զգուցից այս անմեղ սիրուն էակն, որ զնգանի մը մէջ ծնած, դեռ ևս չէր զգար որ Հայաստանի նոր զնգանն ընկած էր, և առաջին օրէն կ'աւելար ստրկութեան դառնութիւնները, մեր աչքի արտասուաց հետ : Բայց միթէ կ'ազդէն երեխայի մը վրայ դեռութեան շունչն ու բռնութեան մթնոլորտն, երբ նա արխասիրտ մօր մ'ազատահոս կաթը կ'ծծէ, երբ նա հայրենասէր հօր մ'անվեհեր նկարը կ'բերէ իր անձին վրայ, ինչպէս իրօք կ'բերէր Աւրուժան, և երբ նա քաջերու խումբի մը և դիւցազուններու շրիմններու մէջ լոյս կ'տեսնէ և հայրենասիրութեան ու ազատութեան ազաղակներ կ'լսէ . . . : Չէ, չէ, գերութեան օղակը չէր ծանրանար Աւրուժանի վիզէն այլ անկախութեան ողին կ'բուրէր ճակատին վրայ, ճակատ գողտրիկ ու անարատ, որ սահմանուած էր թերեւ տառապիլ, բայց այդ տառապանացը մէջ մթերել վրէժխնդրութեան և ազատութեան արդարացի ողին ու սէրը :

Բայց նոյն պահուն Զօրայ իր սուր աչքը չորս զին տանելով բան մը կ'փնտռէր : Անշուշտ փնտռածը 'Նուրէմի էր : Ատում" որ արդէն՝ Աւագին խնամոց շնորհիւ՝ վէրքը կապեր ու ոտք ելեր էր, մեղմիկ ըսաւ հօրս .

«— Տէր իմ, կ'դուշակեմ խնդիրդ, և թէև վաղուց քեզմէ հեռու, միշտ կ'պահեմ փափաքներդ ու հրամաններդ կանխելու սովորութիւնս : Կ'նայիմ որ 'Նուրէմ, հաւատարիմ թիկնապահդ կը փնտռես : Այս տեղ մօտ է նա, կիրճին բերանը կ'պահպանէ և մեզի պիտի ընկերանայ մինչև Քարդաշտ : Իր հետն են նաև Անանունի երկու անխօս սարկաւաղները, Սուր ու Արէժ, նոյնպէս Այծեմիկը . . .

«— Այծեմիկը, մըմնջեց հայրս այլայլելով, իմ . . . 'Նուրէմի դուստրը . . . : Եւ ինչպէս, միթէ նա Վահանու վանքը չէր . . . ինչ անխոհեմութիւն . . . :

«— Լուութիւն, ըսաւ Ատում . . . : Շուտով մի՛ դատապարտեր զիս. պատճառը կայ : 'Նուրէմ՝ Բաղաբերդէն Եղէզն զիւր զաւուն՝ այնքան աղաչեց պաղատեց զիս որ ստիպուեցայ Բարթող վարդապետին խնամոց յանձնուած այդ անմեղ աղջիկն առնուլ և տիրոջը յանձնել . . . վաճառ զործ մ'ըրի : »

«— Բայց, Ա՛տոմ, չե՞ս կարծեր որ Նուարդ Այծեմիկի ներկայութիւնը մեր մէջ տարօրինակ դէպք մը գտնէ. չե՞ս կարծեր որ նա մեր ընտանեկան անդորրութիւնը վրդովէ . . . : Միթէ հնաւրդ չկայ՝ առանց Նուրէ մը վերաւորելու, հեռացընել Այծեմիկը . . . :»

«— Նուրէմ՝ սխալաբան է հեռանալ. բայց դու պիտի կարենան հեռանալ . . . :

«— Լուսթիւն, ձայնեց հայրս՝ չորս դին նայելով, լուսթիւն, քեզմէ դիտողութիւն չեմ պահանջեր այլ հնազանդութիւն . . . :

«— Ա՛նայիմ որ բանակի մէջ շատ ապրեր և զինուորի լեզու կը դործածես, տէր իմ. . . : Բայց, Ս. Գրեգոր վկայ, հրամայելու կարգը մերն է հիմակ, և քաջ դիտես որ խօսէլս՝ իրաւունք ունիմ . . . :»

Այս պատասխանին վրայ՝ հօրս ճակտին վրայ սև մուշկ մ'իջաւ, նա ակնկոր սկսաւ խորհիլ, հառաչել, և ինձ անմեկնելի յուզման մէջ կ'վարանէր։ Ատոմ ըսաւ .

«— Մի վրդովիր, Զօրայ. կան վէրքեր զոր մարդ անգէտս կ'ըստանայ, և հին վէրք մը մի նորոգեր . . . :

«— Հապա Նուարդ, հառաչեց հայրս, այդ ազնուասիրտ կինը պիտի հանդուրժէ՞ . . . :

«— Նուարդ արդէն գիտէ . . .

«— Գիտէ՞ . . .

«— Արդէն գիտէ Այծեմիկը։ Այս անմեղ էակն իրեն ծանօթ է։ Բարձրով վարդապետին մօտ տեսաւ զանի, շատ սիրեց, շատ զգուեց, և խօսք տուաւ ճղնաւորին առնուլ տանիլ՝ ի դարձին՝ այդ աղջիկը . . . : Ուրեմն ի՞նչ կայ. դու միայն անհոգ ու անտարբեր կերպարան մը դասէ և մեզ առաջնորդէ դէպ ի հայրենի հողն, որ քու պաշտպանութեանդ կ'կարօտի։ Ես միւս բաները կարգի կը դնեմ, և Նուրէմի կ'խօսիմ ինչ որ պարտ է . . . :»

Երբ այս խօսքերը կ'անցնէին հօրս ու Ատոմին մէջ՝ Նուրէմ առանձին երեցաւ և դռնեց, իր վրայ դրաւելով ամենուն ուշադրութիւնը .

«— Բարեկամներ, հրացանի մը ձայնն ստիպեց զիս թողուլ Չորակի մուտքն և հասնիլ . . . : Ի՞նչ կայ. միթէ թշնամին ներսն է, մինչդեռ ես անոր կ'սպասեմ դուրսը . . . : Միթէ մուցածք որ վաղն առտու պարտաւոր ենք՝ այս հողերէն շատ հեռու դնուիլ,»

եթէ չենք կամիր վերստին Բաղաբերդ և թերևս մահը տեսնել :
. . . »

Մօրս՝ մանաւանդ իմ սիրտս դող ելաւ այս ձայնին , մինչդեռ
Ատոմ ըսաւ ժպտելով .

« — Ճշմարիտը , Բաղաբերդի քաջերն իմ մամիս պէս կ'վախնան :
Տէս , Նուրէմ , գնդակով մը զիս բարեկեց Զօրայ , և թէև քիչ
մը կաղ մնացի , բայց միշտ կարող պիտի լինիմ Այծեմիկը գրկե-
լու ու կրելու . . . »

« — Այծեմիկը , պառայ միամտօրէն Բարթող ճգնաւորը , ո՞ր
է , Ատոմ , Այծեմիկն , ո՞ր թողուցիր իմ հողոյս զաւակը . . .
ո՞ր . . . »

« — Այծեմիկը , ձայնեց Նուարդ ըստ կարգի , որո՞ւ տուիր ,
Բարթող ճգնաւոր , միթէ մոռցա՞ր խոստումդ . միթէ ինձ չըպիտի
տայիր այն սիրուն աղջիկը . . . »

« — Ի՞նչ դիտնամ , հոգի , պատասխանեց Բարթող իր սպիտակ
մօրուսը շղջելով , Ատոմին գործին խելքս չհասնիր : Առաւ Այծե-
միկն որ քեզն յանձնէ , և դու հիմակ իզմէ կ'պահանջես : Արդեօք
ծնողքը դատ՞ր , Ատոմ :

« — Այծեմիկը հեռու չէ մեզմէ , պատասխանեց Ատոմ : Չորա-
կէն դուրսն է . պիտի շալկիմ տանիմ հետս ուր որ երթամ . . .
իմ զաւակս պիտի լինի . . . »

« — Օրհնեա՛լ է Աստուած , յարեց Բարթող ճգնաւորն : Աչքս
ետին չպիտի մեռնիմ . Է՛հ , կարծեմ լաւ դործ մ'ըրի : Վստահ
եմ որ ձեր խնամօք պիտի ծլի ծաղիկ այդ վարդն և թերևս օրին
մէկն իր անցայտ ծնողաց ծոցը դառնայ . . . »

« — Ամէն , » ըսաւ Ատոմ նշանակական քմծիծաղով մը :

Գրեթէ ամենքը հետաքրքիր կ'երևէին այս մութ խօսակցութեան
բուն իմաստն իմանալու , եւր հայրս նիւթը փոխելով ըսաւ .

« — Այս փափուկ պարապայիս մէջ չամեր խօսիլ երկարօրէն որք
աղջկան մը վրայ , մինչդեռ աւելի ծանր գործ մը , մեր ուղեւորու-
թեան գործը կարգադրելու հարկ կայ : Նուրէմ , ցոյց տուր մեզի
ճամբան , երևե՞ք այս տխուր վայրէն , աւելի աղաա ու մաքուր օդ
ծծելու ելնե՞ք . մեկնի՞ք . . . »

Այս հրամանին վրայ ամենքը՝ վերջին բարեւ մը տալով այս վայ-
րի Չորակին , սկսան քալել : Երբ հասանք կիրճին բերանն , յամենէ
առաջ՝ մօրս աչքին զարկաւ Այծեմիկն որ Աուրին մօտ հանդարտիկ

կ'կենար : Երբ նա ևս տեսաւ Նուարդն , մանկական անմեղու-
թեամբ ,

«— Մայր , ձայնեց , վաղելով անոր մօտ և ձեռքը ջերմագին
համբուրեց :

«— Ի՞նչ անուշ ու կայտաւ զաւակ , մրմնջեց մայրս , ի՞նչ զգա-
յուն սիրտ ,» և անոր երեսները սլազաւ անբացատրելի այլայլու-
թեամբ մը :

Ապա Ատովին դառնալով ,

«— Ա՛ռ նայիմ սահգ , ծերունիդ Ատով , հեծիւր ձիդ և իմ քո-
վէս եկուր , ըսաւ անոր : Ես հսդեղաւակ պիտի ընեմ այս աղնիւ
աղջիկն , ես որ աղջիկ չունիմ , իմ տանս զարդն և իմ օգնականս
պիտի լինի օրին մէկն :»

Աջնուասիրտ մայրս այսպէս կ'իսուէր , և չգիտէր թէ հեռուն ան-
որոշ ապագայ մը կար Վարուժանի և Այծեմիկի համար : Ա'կար-
ծէր սիրել ու զգուել անծանօթ օտար աղջիկ մը , մինչդեռ այդ
աղջիկն իր . . .

Բայց ինչո՞ւ կանխեմ իրողութիւններ որ իրենց բնական ընթաց-
քով պիտի պարզուին , ինչո՞ւ ընդնշմարեմ կոյր բաղդ մ'որ ստէպ
կ'տանի կ'ձգէ մեզ ուր որ չենք գիմեր . . . : Ճակատադրի դէմ
շատ անգամ անգոր են մարդկային հաշիւներն , թող թէ յոյսերն
ու փափաքները , և թերեւ անցեալ պարագաներու կատարեալ զի-
տակցութեան թերութիւնն է որ մեզ ապագայ պատրանաց կ'տանի
. . . :

Ատով՝ իր առջեւ առնելով Այծեմիկը , մի քանի խօսք փսփսաց
նոյն պահուն Նուրէմի , որ գլուխը ծռեց աչքն Այծեմիկին վրայ
սեւեռելով . ապա Վրացի կտրիճը հովի պէս թեթեակի հեծաւ ե-
րիվարն և՛ Սուրին ու Վրէժին հետ՝ մեր խումբին ետեի կողմն ան-
ցաւ , մինչդեռ հայրս Զօրայ Վարուժանն առաւ իր գիրկն և մօրս
ու ինձի հետ Ատովին ետեէն սկսաւ զնալ : Աւագ , Անանուն , Նու-
րիճան աղատօրէն կ'ճախրէին մեր բոլորտիքն , և ամենուն երեսին
վրայ կ'տիրէր այն խնդութիւնն զոր՝ երկար ու տաժանելի տառա-
պանքէ ետք՝ բնիկ երկիրը դիմող տարադիրներ կ'զգան :

«— Դու պիտի լինիս այս անգամ մեր առաջնորդն , Ա՛տով , ը-
սաւ Զօրայ . . . :

«— Որպէս թէ ուրիշ անգամ չեմ եղած . . . :

«— Այս ուղևորութեան երկայնութիւնը կարճեցընելու համար

Աւագ պիտի պատմէ մեզ Տամառօս մեր փախուստը Բաղաբերդէն ,
յարեց Զօրայ :

«— Երկար չէ պատմութիւնը , ըսաւ Աւագ , և արդէն Բաղա-
բերդէն Ատովին դրած նամակէս իմացած էք՝ թէ ինչ միջոցներ
կ'խորհէինք խոյս տալու համար : Նուարդի զոհարներն ու Նուրէմի
հնարադիտութիւնն ըրին այս հրաշքը :

«Արդէն դիտէք , բարեկամներ , որ ռուս բերդական ինչպէս շա-
հած էի՝ կտակի մը խոստամբ : Մինչդեռ նա՝ որ դիշեր ցերեկ
արբշխու էր , կ'սպասէր որ Զօրայ մուտի և՛ հիւանդապահ հնոջ
շնորհիւ՝ թագուն դանձի մը տիրանայ , ես Նուրէմի հետ փախուս-
տի հնարը կ'փնտռէի : Այս խնդիրը շատ փափուկ էր : Ռուս զօ-
րական մը՝ դրամի համար՝ կ'ծախէ ամեն նուիրական բան , այլ ուղ-
ղակի չգործեր զնուորական հրամանի դէմ , չմատներ պաշտօնական
զաղանիք . աչք կ'դոցէ եթէ իրեն յանձնուած աւանդ մը գողնան ,
կամ գերի մը փախցնեն , բայց իր ձեռօք չաւանդեր ուրիշին ինչ
որ ի պաշտօնէ պահպանելու պաշտօն ունի , և եթէ զայն բռնի կոր-
զել ուղես , կեանքն անդամ կ'զոհէ վատութեան արատը չնդու-
նելու համար :

«Նուրէմ որ քաջ տեղեակ էր ռուսական բարուց և որ միշտ
պատրաստ կ'գտնուէր իր կենաց վտանգով ամենէ յանդուգն ձեռն-
արկը կատարել , օր մը հրամանատարին կ'ներկայի՝ մեզ ապսպրե-
լով արթուն ու կազմ լինիլ առաջին պատեհ առթիւ Բաղաբերդէն
դուրս ելնելու համար :»

Այս տեղ Աւագ կանկ առաւ և Նուրէմի ակնարկելով՝ յարեց .

«— Բայց , բարեկամներ , ահա Նուրէմ ներկայ է , և նա աւե-
լի քաջ կարող է պատմել քան զիս իր բանակցութեան արդիւնքը :

«— Չէ , ես իմ լեզուս սուրիս չափ չեմ կարող լաւ գործա-
ծել , պատասխանեց հեռուէն Վրացի կարիճը , և քեզի կ'թողում
Աւագ , որ մեր պաղտնի խորհուրդներուն հոգին էիր , շարունակել
սկսած պատմութիւնդ :

«— Արդ՝ շարայարեց Աւագ , Նուրէմ դիտէր նաև որ Իվանօֆ
բերդակալին և հրամանատարին մէջ , որու անունն է Հէրշէֆ , մեծ
հակառակութիւն և ատելութիւն կար , և ինչ որ առաջինն ընէր
ու հրամայէր միւսն հակառակը կ'անօրինէր : Այս ոսոխութեան
շարժառիթը դիւրին պիտի լինի իմանալ , եթէ միայն ըսեմ ձեզի
որ , թէև Հէրշէֆ , բնիկ Ղեհացի , ամեն մարտական դորժողու-

թեանց մէջ յաջողակ, և Բաղաբերդի առումն իր դործն էր, սակայն այդ փառքն Իվանօֆի գրաւեր էր՝ արքունիքն ունեցած բարեկամներուն շնորհիւ, և ոչ միայն նիւթապէս ռոճիկն աւելցեր, այլ և կայսերական շքանշանի արժանացեր էր: Նուրէմ՝ երկու զօրականներուն մէջ տիրած այս դժտութենէ օգուտ քաղելով, կ'յայտնէ հրամանատարին թէ իր տէրը, Ջօրայ, գրեթէ մահուան դուռը հասած է, թէ Իվանօֆի ծանր պայմաններ դրած էր անոր ազատութեան համար, և կերպով մը կաշառ կ'պահանջէր, թէ չուսար որ հայ կալանաւորն երկար ժամանակ ապրի, ուստի կ'խնդրէ որ Հէրշէֆ հրաման տայ, ինչպէս որ կարող է, գոնէ քիչ մ'ատեն խնամուելու և հանդիստ անկողնի մէջ միռնելու համար Ջօրայ զինուորական մտակայ անկեւանոյցը փոխադրուի: Նուրէմ՝ այս խնդիրն առաջարկելու ատեն՝ չմոռնար նաև Հէրշէֆի ակնարկել որ այս մարդասիրական գործն անվարձ չպիտի մնայ, և՛ իբրև տրիտուր այս բարեգործութեան՝ անոր կ'յանձնէ ոսկի առփ մը որու մէջ կար շապիկի զոյգ մ'ադամանդեայ ասեղ, Ջօրայի հին զարդերէն մնացած, ընտիր գոհար մը:

«Իբաւի՝ Հէրշէֆի համար աւելի մեծ արժէք ունէր Իվանօֆի դէմ՝ ամբաստանութեան նիւթ գտնելու պարագան քան թէ ոսկի առփն: Ուստի՝ անարժան դատելով անոր ընթացքը՝ կ'ընդունի սակայն պարզեւ իբրև յիշատակ, և ապա հրաման կ'տայ որ Ջօրան հիւանդանոցը փոխադրուի:

«— Մեր Վեհափառ Կայսեր հրամանը, կ'ըսէ նա, Ջօրան սպաննել չէ, այլ Սիպերիա արսորել: Արդ՝ ներկայ վիճակին մէջ Ջօրայի կենաց դէմ կ'դառաճանէ Իվանօֆի, քանի որ վնդանին մէջ անդարման թողուլ կ'ուզէ, և այսպէս մեր Կայսեր կամաց հակառակ կ'գործէ. . . : Յանցաւոր է նա, յաւելուց զայրապին, և իսկոյն գրիչ մ'առնելով գրեց առ Իվանօֆի որ հիւանդն՝ որ հոգեվարք է, հիւանդանոց զրկէ: Ապա Նուրէմի տալով այն հրամանագիրն,

«— Յուսամ որ զոհ ես, ըսաւ անոր, միայն, լաւ միտ դիր, սա պայմանը կ'դնեմ. պէտք է որ հինգ օրուան մէջ դու այս սահմաններէն հեռանաս, վասն զի այս պայմանաժամը լրանալէն ետև՝ յատուկ մարդ պիտի հանեմ և եթէ քեզ բռնեն քու տիրոջդ տեղ Սիպերիա պիտի զրկեմ:»

«Նուրէմ՝ զլուխը կ'ծռէ և դուրս կ'ելնէ:

«Երեկոյեան դէմ՝ էր երբ Բաղաբերդ հասաւ և իր պատգամաւորութեան արդիւնքը մեզ հաղորդեց։ Ես քաջ իմացայ Հէրշէֆի միաքն, անուղղակի թայլտութիւն մը կ'տար մեզ խոյս տալու։

«— Իսկոյն պէտք է հիւանդ մը զանեւ, ըսաւ Նուրէմ, և Զօրային տեղ զանի գնեւ պատգարակին մէջ, որ գուրսը պատրաստ է։»

«Եւ իրօք զինուոր մ'որ բաւական ժամանակէ ի վեր կ'տառապէր բերդին մէկ խորշը, սիրով յանձն առաւ հիւանդանոց փոխադրուի, Զօրայի զոհեմները հապնելով՝ այնպէս որ պահակներէն ոմանք դիտով և ոմանք կաշառուած լինելով՝ շատ բնական դառն այդ փոխադրութիւնն և անհոգ կեցան, մինչդեռ Նուրէմ՝ նոյն միջոցին՝ Իվանօֆի ներկայելով՝ հրամանատարին թուղթը տուեր էր բաւական մեծ կակ գումարով մը, և փոխարէն արտօնագիր ստացեր էր Զօրան հիւանդանոցը տանելու։ Ուստի Նուրէմ ուրախ զուարթ վերադարձաւ և ինձ ըսաւ։

«— Բարեկամ, գործը յաջող և Բաղաբերդ մերն է աւայժմ, մեկնինք . . . :»

«Զօրայ՝ պահապան զինուորի հաղուստով՝ Նուարդի և ինձի հետ պատգարակին ուղևոր պիտի լինէր, և նոյն միջոցին Նուրէմ՝ մեզմէ հեռանալով՝ մօտակայ Նուրէի գիւղը մեզի պիտի սպասէր, անկից Զորակ գնալու, մեր ժամադրութեան վայրը։

«Իրաւ՝ Հէրշէֆի հրամանը, գիշերային մթութիւնն, Իվանօֆի արբեալ վիճակը մեզի նպաստաւոր էին, սակայն միշտ ներքին երկիւղ մը, անակնկալ դարանի մը կասկածը մեր սիրտը կ'վրդովէր։ Դողի մէջ էինք որ մեր հնարքն երեան չեւնէ։ Միայն Նուրէմ իր սովորական պողարիւնութեամբ կ'գործէր և միշտ կ'կրկնէր։

«— Հէրշէֆ բթամիտ մարդ չէ։ քաջ դիտէ թէ Զօրայի հիւանդութիւնը պատրուակ մ'է և մեր նպատակը՝ փախուստ, իսկ ապացոյցն՝ ինձի տուած հինգ օրուան պայմանաժամն է։ Տարակոյտ չկայ որ հրամանատարն Իվանօֆին ծուղակ մը կ'պատրաստէ և զանի կառավարութեան առջև պիտի ամբաստանէ, մեր փախուստն իր անհոգութեան և կաշառակերութեան վերագրելով։»

«Զերկարեմ, մեր վախը մեզի մնաց, վառն զի յաջող ելք մ'ունեցաւ մեր հնարքը, և ասոր ապացոյցը մեր այս ուղևորութիւնն է։ Զօրանոցին հիւանդանոցը մօտեցեր էինք՝ երբ մի առ մի մուծին հեռացանք պատգարակէն, զոր երկու ռուս պահակներ կ'կրէին, և թողուցինք զայն որ իր ճամբան շարունակէ։ Անշուշտ՝ հիւ-

ւանդ զինւորն՝ նախ՝ իբրեւ Ջօրան խնամուած և ապա՝ դուր երեւան դալով՝ մեծ նեղութիւն կրած է, բայց մեզի ինչ փոյթ, Անիրաւութեան և բռնութեան դէմ, երբ արդարութիւնն ու իրաւունքը չեն գօրեր, բարեկամներ, ուրիշ ինչ միջոց ունի տկարը պրծելու համար՝ եթէ ոչ գաղափարութիւն։ Թող Բաղաբերդ հիմակ Կվանօֆի զնդանը լինի, թող Հերշէֆ այս պարագայէն իր անձնական վրէժը լուծէ, մենք մեր փրկութեան վրայ փառք տանք։ Աստուծոյ և մահաւանդ Նուրէմի, որ ինչպէս պատերազմի՝ նոյնպէս բանակցութեանց մէջ անհման է։

Նուրիկի գիւղի մօտ գտանք Նուրէմն որ մեզ Ջօրակ առաջնորդեց, և ապա Խզէդն գալով՝ ձեռք Վտով, Նուրիճան, Անանուն և Գերեյի, առաւ և մեզի բերտ։ Մնայած դէպքերը զիտէք։ Մեր կեանքը պարտաւոր ենք Նուրէմի, որ ահա անձայն ու հանդարտ կ'հետեւի և կ'հսկէ մեր վրայ, որպէս թէ օտար մը լինէր։ Միայն այս ընդհանուր ուրախութեան մէջ եթէ կայ տրտմութեան պատճառ մը, այս է Վտովի վէրքն, որ յուսամ թէ մեր կրեւիք վերջին վերքը պիտի լինի։»

Այս ակնարկութեան վրայ ամենուն աչքն Նուրէմի և Վտովի դարձաւ. մին մտախոհ ու արտում կ'վարէր իր երկվարը, միշտ նայելով Այծեմիկին, որ Վտովի ձիուն վրայ կ'փնանար, միւսը՝ թէև ծեր, արթուն էր և ուշադիր՝ ու իր սովորութեան համեմատ, չորս զին կ'գիտէր հետազնին աչօք։ Աւագին վերջին խօսքը լսելուն՝ Վտով ըսաւ.

«— Երանի թէ իմ վերքս կնքէր մեր բոլոր քաջած տառապանքն և անվտանգ հասնէինք մեր փափաքելի հայրենիքը։ Բայց, Աւագ, ես քիչ մը կասկածուս և թերահաւատ մարդ եմ, շատ պատրանք կրեր եմ, և մինչև որ Գարգաշտ, Ռշտենց առնը չմտնեմ, չպիտի ըսեմ որ ամեն դիպուած, ամեն պատահար անցած է մեզի համար։»

Եւ Վտով իրաւունք ունէր։

Արդէն Պարսից Հայաստանի սահմաններէն անցնելով՝ Վասպուրական մօտեր էինք, որու սարերն ու հովիտները մեր աչքին առջև շքեղօրէն կ'պարզուէին, երբ՝ երեկոյեան դէմ՝ թանձր անտառի մը մէջ դադար առնլու ժամանակ, ձիերու տրոփիւն ու մարդու ձայներ մեր ականջին զարկին։

Նուրէմ՝ որ նոյն պահուն ծառի մը տակ նստած կ'հանգչէր ու

կ'մտածէր՝ իսկոյն նոյնքան աշտանակեց և նետի պէս թռաւ ու անտառին մթութեան մէջ անյայտ եղաւ : Պահ մ'ետք կ'դառնայ և կ'ըսէ .

«— Ընկերներս, ոտք ելիք, Բուրդերու հրոսակ մը՝ հեռուն՝ անտառին ծայրը՝ դարանամուտ կ'սպասէ մեզ, թերևս կողոպտելու համար :

«— Քանի՞ հոգի են, հարցոց Ջօրայ շտապաւ :

«— Քսանի չափ կան :

«— Ուրեմն կ'զարնենք կ'անցնինք, յարեց Ջօրայ :

«— Բայց անոնք կ'ին ու զաւակներ չունին, մըմնջեց Նուրէմ :

«— Մեր սիրտն ու զէնքերն ալ չունին, ըսաւ Անանուն :

«— Խոհեմութիւն, ըսաւ Աւագ : Նախ խորհինք և սպա դործենք, և եթէ այս անտառէն՝ առանց կռուի ելնելու հնարը կայ, այդ հնարը նախամեծար կ'համարիմ :

«— Չկայ, ըսաւ Նուրէմ, պէտք է ետ դառնալ :

«— Փախուստ տա՛լ, այդ անկարելի է, յարեց Ջօրայ : Ես կարծեմ թէ Բուրդերը մեզ պաշարած են, և կամայ ակամայ մեր ճամբան զէնքով պիտի յարգարենք :»

Հայրս այսպէս խօսելու ատեն՝ աղմուկն աւելցաւ . այլանդակ աղաղակներ մեր բոլորախօս կ'լսուէին և կարծես թէ օդին մէջ նշոյլներ կ'իփայլէին և գնդակներ կ'սուլէին : Հատ ծանր ու վտանգաւոր էր մեր վիճակն, այս խտարին անտառին մէջ, որմէ ասպահով ելք մը դանել անկարելի կ'երեւէր :

«— Ո՛չ, ազատում չկայ, ըսաւ Ջօրայ արտմազին, կ'երեւի թէ միշտ պատերազմելով պիտի անցընենք մեր կեանք, թէ և կ'սոստովանիմ, կենացս մէջ առաջին անգամն է որ իմ հրաշսնս գողալով կ'լեցընեմ : Իմ ընտանիքիս համար կ'գողամ, բարեկամներս, և ձեր արիւթներէ շատ բան կ'յուսամ : մանաւանդ որ մեր թշնամիները միայն Բուրդերը չեն, այլ և այս անել ու սոսկալի անտառն : Ուստի՝ կարևոր բանն է՝ Նուարդն ու մեր զաւակները պահպանել, և այս կրակէն անփնաս պահել : Այս պահանջութեան դործը կը յանձնեմ Նուրէմին ու Ասոմին, այս պայմանաւ որ իրենք չկրօնուին, այլ միայն հեռուէն մեզ հետեին, մինչև որ Բուրդերը ցրուենք՝ յանկարծակի յարձակելով անոնց վրայ :»

Ամենքը հաւանեցան այս խորհրդին : Նուրէմ իր դիրկն առաւ վարուժանն, որ կ'ննջէր՝ մեզ սպառնացող վտանգին անդէտ : Այ-

ծեմիկ արդէն Աստուծոյն առջևը՝ ձիուն վրայ նստած էր, իսկ Նուարդ՝
ակամայ Զօրայէն հեռանալով՝ արտում ախուր իմ երիվարիս մօտ
եկաւ, ձեռքս բռնեց և :

« — Ո՛րդեակ, ըստ : քանի հայրդ գտայ՝ երկիւզ չունիմ սրտիս
մէջ, զի քեմ ուր իր զօրաւոր բազուկը մեզ պիտի ազատէ այս վտան-
գէն, որ անշուշտ վերջինը պիտի լինի, սակայն Վարուժանն, հրա-
յաններու պայթումէն պիտի արթննայ ու լայ և իմ սիրտս պիտի
ճմլէի : Արդեօք աւելի լաւ չըլինիր եթէ իմ ծոցս պահեմ այդ
հրեշտակս :

— Մայր իմ, ըսի, կ'զգամ ցաւդ. բայց կարծեմ թէ Նուրէմի
պէս դիւցադնի մը դիրկն աւելի ապահով օրորոյ մ'է Վարուժանի
համար քան թէ քու ծոցդ այս ծանր պարագայիս մէջ, ուր թերեւ
հարկ լինի այլ և այլ ռազմական շարժումներ ընել և երբեմն ար-
շաւակի քշել ձին : Նուրէմի համար՝ թեթեւ, քնքուշ փետուր մ'է
Վարուժան, և վստահ եմ որ Այծեմիկին չափ պիտի խնամէ . . . »

Այծեմիկ անունն արտասանելուս՝ մօրս ձեռքը դողաց և բոլոր
մարմինը սարսուռ մ'զղաց :

— Ի՞նչ ունիս, մայր իմ, հարցուցի, կ'դողաս . . . :

« — Ո՛չ ինչ, սրդեակ, ախուր նախազգացում մը . . . »

Նոյն պահուն՝ Զօրայ առաջին հրացանը պարպեց, և ամենքս
արշաւակի յառաջ անցանք՝ մինչդեռ Նուրիճան և Անանուն իրենց
փողերու շոնգիւնով անտառը թունտ կ'հանէին, որ թշնամեաց սար-
սափ աղզեն և կարծել տան որ մեծ դունդ մը կ'կազմենք . . . :
Եւ իրօք Բուրդերն իրենց հրացանները մութին պարպելէն ետեւ՝ սկսան
քաշուիլ և թերեւ խմբուիլ, նորէն յարձակելու համար . . . :
Զօրայ միշտ կ'յառաջանար և մեզմէ կ'հեռանար իր ընկերներով, երբ
յանկարծ մեր ետեւէն նոր աղաղակներ հասան մեր ականջին . . .
. . . Նուրէմ՝ « — Շնորհ, աւելի շուտ քշեցէք, » կ'ըսէր մեզ և Ա-
ստուին, և դաշոյնը ձեռքը մութին կ'շողացընէր՝ մեր բոլորտիքը
շրջելով . . . :

Սոսկալի վայրկեան մ'էր . . . պահ մը ձայները դադրեցան :
. . . մայրս վշտադին պոռաց :

« — Ո՛ւր են մեր քաջերն, արդեօք ընկա՞ն, » և դաշոյնը պատե-
նէն հանելով՝ աւելի արագ սկսաւ արշաւել : Մեր երիվարներուն
պայտերէն կայծեր կ'ելնէին, ուղղունքներէն շողի և բերնէն փրփրա-
լի շողիք : . . . ծառերը մութին իբրեւ սև ճիւղեր՝ կ'առատնէին

մեր աչքին, և աշնան հովաշարժ տերևներ վար թափելով՝ խորհրդադար ու ահարկու խորշիւն մը կ'հանէին . . . : Բայց մերայինք չկային . . . անեղ և անեղը կ'դառնար մեզ անտառն, և այս անգուլ արշաւէն վարութան ու Այծեմիկ արթննալով սկսան լալ ու սրտալ . . . :

Յանկարծ մեր առջև կանգնեցան երկու խոժոռադէմ մարդիկ : Նուրէմ գոչեց մեզ՝

«— Ընդ առաջ,» և նոյն միջոցին ինք վար ցատկեց, վարուժանը ծառի մը տակ նստեցուց, և մօտենալով այն ահարկու մարդոց հարցուց .

«— Ի՞նչ կ'ուզէք . . . :

«— Ստակ կամ կեանքդ, պոռաքին միաբերան . . . :

«— Ահա՛ ձեզ դրամ,» գոռաց Նուրէմ, և մին հրացանի զնդակով ու միւսը դաշոյնով վար տապալեց :

Մեր երիվարները կ'հեռանային . . . անտառին մէջ ուրիշ շարժուն մարմիններ կ'տեսնէինք, ապա ձայն մը դողտրիկ ու ողբալիկ մեր ականջին դարկաւ .

«— Մայրիկ, մայրիկ . . . :

«— Ո՛հ, զաւակս կ'կանչէ զիս,» գոչեց Նուարդ և մարելով գետինն ընկաւ :

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պոլս. 25 Դեկտեմբ. 1880.

Բարեկամ, Ո՛րքան դիւրին բան է խմբագրութեան պաշտօնը մեր մէջ: Թող թէ առ հասարակ Հայ խմբագիր մը գրեթէ միշտ եւրոպական օրագիրներու արձագանքը կ'տայ, այլ և ստեպ ուրիշ Հայ խմբագիր և մինչև անգամ ինքն իրեն արձագանքը կ'դառնայ: Մի և նոյն բանը կ'կրկնէ ու կ'կրկնուի, որպէս թէ նիւթի պակասութիւն լինէր, և հարցընող չկայ թէ ինչո՞ւ այսպէս կ'վարուի, վասն

զի՛ն լրջաբար թերթ մը կարդացող քիչ կայ : Ի՞նչ անուն պիտի տայիր տէրութեան պաշտօնակալի մ'որ հնարը գտած է մի և նոյն ծառայութեան համար տասն անգամ վարձ ստանալ : Ասոր համար մեծ ճարտիկութիւն պէտք չէ, մանաւանդ երբ հսկող, համար փնտռող քիչ կ'ընեն : Բայց միթէ յանցաւորը խմբադիւրն է որ՝ դիտելով թէ հաստն ու բարակը հրապարակի վրայ նոյն դիւնն ունի, երբ նեղը կ'մտնէ, արդէն հիշցած յօդուածներէ ամբողջ էջեր վերջոտին կ'արտատպէ նոր մէկ թիւին մէջ, և երբեմն ուրիշին գրած նիւթը կամ դիտողութիւնները կ'իւրացընէ՝ անոնց նոր ձև մը տալով, ու կ'ծախէ : Արդեօք ընթերցողին անհոգութիւնն է որ առանց ուշադրութեան աչքէ կ'անցընէ լրագիրն և ինչ որ տաս կ'ուտէ, մինչև անգամ անհետիւն, անճոռնի սխալներ և նախապաշարմունք կ'մարտէ, ու փորը չցաւիր, արդեօք օրինաւոր դատաբանութեան պակասութիւնն է, որ շատ անգամ անկլանելի վրիպակներ անտես կ'սահին կ'անցնին, վերստին երեւելու պայմանաւ, այնպէս որ մեր մէջ ինչ որ հին է, փտուն է շատ անցուկ ու խտրութիւն համադրամ մը կ'դառնայ, և ինչ որ նոր է ու կարևոր, ինչ որ օգտակար է և ընտիր կ'մերժուի կամ կ'անգոհնուի . . . :

Իմ միտքս Հայ մամուլի մէջ երեցած անկանոնութիւններն ուղղել չէ, և ոչ անուն ու լրագիր յիշել, այլ միայն իրողութիւն մը հաստատել, որ հազիւ մի քանի լրջամիտ անձերու աչքին կը զարնէ : Անցեալները Քուրդն՝ իբրև դժոխային էակ կ'նկարագրէր զրիչ մը, այսօր անոր ներքողը կ'կարկայ և անոր հետ հաշտութիւն ու միութիւն ընել կ'բարոզէ, առանց ակնարկելու որ շատ ժամանակ առաջ, ուրիշ Հայ թերթ մը ցոյց տուած էր թէ մրջափ վտանգաւոր ու անքաղաքագիտական ընթացք մ'է Հայոց դրացի այլ այլ լասեռ ու այլապէս ժողովուրդ մը զրգոյնը, նոյն իսկ զրչով, ինչպէս նաև Հայկական խնդրոյն անմիջական լուծման վրայ անպայման յոյս դնելն, խնդիր մ'որ այժմ ուրիշ տեսակիտով սկսած են դատել անոնք անգամ որ այդ տեսակէտն ընդունողներն չազգասէր և թշնամի կ'հռչակէին :

Պիտի առարկուի թերևս որ քաղաքականութիւնն՝ ըստ պարագայից՝ կ'փոխուի, և Հայ մամուլն՝ Ազգին տրամադրութիւններն ու կարծիքը ներկայելով՝ ծուռ ընթացք մը բռնած չլինիր : — Սակայն այդ առարկութիւնը կրնայ յարմարիլ քաղաքական ազդերու որ ընդարձակ ու խառն շահեր ունին պաշտպանելու միջազգային

օրինօք և՛ ի հարկին՝ ղինուք, այլ ոչ Հայ ժողովրդեան, որու առաջին հիմնական քաղաքականութիւնը պիտի լինի իր ազգայնութեան պայմանները պահել, զարգացընել, անպայման չվտաճելով արտաքին դիւանագիտութեան մ'որ երբեմն ակար ազդութիւններն իբրեւ դործիք կ'ործածէ և ապա կ'ճզմէ։ Ասկէ զատ՝ միթէ կարելի՞ է քաղաքականութիւն փոխել առանց դիւք, կարծիք փոխելու։ Շատ տեղ Հայը դեռ ևս նոր բառերով հին պաշտօնները կ'սքօղէ, նոր դրակով հին գլուխ մը կ'ծածկէ, ուռուցիկ զղացումներով և երազներով նոր Հայաստան մը կ'ստեղծէ, դրչի ծայրով սուր իւր սրէ, իսկ դործ, իր ներքին վիճակին քննութիւնն՝ վերանորոգելու մտօք, կ'պակսին։ Այս պակասութիւնները ցոյց տուող դրչներ եթէ ելնեն, եթէ կորովաբիւ քննադատներ պատուել ուզեն մեր ներքին ազգային վէրքերը ծածկող վարպետներ իսկոյն Հայերը կ'վրդովին, կ'զայրանան և յանդուգն դիտողն ու դատողը կ'հալածեն։ Աւերանորոգում քաղաքային, կրօնական, կրթական, գրական կարծեաց և սովորութեանց վերանորոգութեամբ կ'լինի։ Բայց մենք շողիով շարժելիք մեքենան առանց շողիի շարժել կ'ուզենք, ընդհանուր վերանորոգում կ'ուզենք, և մեր գլուխը նորոգելու միտում չունինք . . . :

Ո՞ր դիտէ, թերևս այս վերանորոգութեան պաշտօնը Հայ կանանց տրուած է գլուխ հանել, և կ'տեսնեմ որ զանազան ընկերութիւններ, զանազան անուամբ կ'ճզնին՝ նոր սերունդ մը պատրաստելու։ Միայն զարմանքս տարաւ կարգալով անցեալ օր Հայուհեաց Ընկերութեան Ատենայետ, Տիկին Ա. Ապրօի մէկ նամակն, առ Ս. Պատարիարքն, Գրաքար նամակ մը, շնորհալի մատերու մէջէն և անշնորհ զէնք մը, ինչ հակադիմակ։ Այդ դիրն այն տալանորութիւնն ըրաւ իմ վրայ ինչ որ պիտի ընէր եթէ ուշիմ, բարեկերթ և շնորհագեղ տիկին մը այլանդակ դիմակ մը հագած իմ աչքիս երևէր։ Ըստ երևոյթին՝ հիմակ կանանց ճշտեմ է զրաբար գրակցիլ, և երբ Տիկին Ապրօ մը զրաբար կ'զրէ՝ պէտք է բոլոր աշխարհաբարեաններն, նոյն իսկ Պ. Չերազ, գլուխ ծռեն այդպիսի շնորհափայլ հեղինակութեան մ'առջև և իրենց կարծիքը փոխեն . . . :

Բայց այս փոփոխութիւնն յետագէմ քայլ մ'է, ինչպէս՝ բաւական ժամանակէ ի վեր՝ Մշակի ու Մեղի մէջ ծագած կրօնական վիճարանութիւնն։ Երբեմն Ն. Շահնազարեան դպրոցը դասախօսող Պ. Ամիրխանեանցն, (որ դեռ ևս դաստիարակութեան սահմանը պի-

տի տայ Մանգու-ձէին,) այս վէճին զրդիւն է : Ըստ իս՝ այսպիսի կռիւներ անժամանակ են, և միայն կիրք, զժտութիւն կ'արտադրեն քան թէ օգուտ : Մշակ՝ միշտ ծայրայեղ՝ այս անգամ բողոքական քարոզչին ծուղակն ընկած է, Մէլլը՝ որու օգնութեան հասած է Արարող՝ և խնդիրն աւելի պղտորած է իր վերջին մէկ յօդուածով քան թէ պարզած՝ միշտ խոհեմութեան սահմանէն դուրս չենք եւ ազգային եկեղեցին ու լեզուն ազգութեան հիմունքը նկատելով կը պաշտպանէ, սակայն իր տեսակէտը շատ անձուկ է : Մշակ՝ որ դիտութեանց հմուտ է, պարտաւոր էր գիտնալ որ ամեն ընկերական վիճակ իր յատուկ գոյութեան պայմաններն ունի, և եթէ այսօր Հայ ժողովուրդը՝ քաղաքական հիմնարկութիւններէ և օրէնսդրութեանէ զուրկ՝ իր մի քանի սեպհական տարերքով կ'պահպանուի, վաղն այդ տարերքը կրնան փոխուիլ և ուրիշներու տեղի տալ : Ինքնին ազգային խորութիւններն ալ նշանակութիւն չունին՝ ընդհանուր մարդկութեան նկատմամբ, և Հ. Սրէնբերի ըսածին պէս՝ հայրենասիրութիւնն ալ ազգի մը համար այլ է ինչ որ է եւասիրութիւնն անհատի մը համար : Արդ՝ կարող ենք սակայն դրչի ծայրով ջնջել հայրենասիրութեան զգացմունքն իբրեւ գատապարտելի եւասիրութիւն ազգային, կարող ենք ցեղական ու ազգային խորութիւնները ջնջել և մարդկային ազգը մի ընտանիք նկատել, Ինչպէս անհատական՝ նոյնպէս ազգային ինքնապահպանութիւնը բնական օրէնք մ'է՝ որով կ'զարգանան անձինք և ազգեր՝ իրաքանչիւրն իր յատուկ շրջանին մէջ և իր յատուկ միջոցներով՝ մինչև որ գիտութիւնը ծառայի և միօրինակ հարթէ այն տարբերութիւններն որ կը բաժնեն մարդկութիւնը, բայց երբ պիտի գործէ գիտութիւնն այդ հրաշքը . . . : Ըստ իս՝ կարեւոր կէտն է, առ այժմ լոյս սփռել և Ազգին տարակրօն անդամներն հայութեան սահմանին մէջ ամփոփել, առանց Պապականի, Լուսաւորչականի և Բողոքականի խնդիր յուղելու և միոյն կամ միւսին կրօնական զգացմունքը վերաւորելու :

Թոյլութիւն, սէր և հաշտութիւն, այս պէտք է լինի ամեն կրօնի նշանաբանն, բայց աւելի փութն է Ս. Պատրիարքը Մանգու-ձէի հետ հաշտեցնել, քաղաքական տարբեր կարծիքներ իրարու հետ միաբանել քան թէ կրօնական, սկզբունքներ և հասարակութիւններ : Եւ իրօք՝ Մանգու-ձէ՝ բոլոր կարծեցեալ դասակարգերէ կ'հռչակէ իր հաշտութիւնը Ս. Պատրիարքին հետ, միշտ իրեն վերապահելով

ազգային խնդիրները քննադատելու ազատութիւնը, վասն զի առանց այս պայմանին սոյն հաշտութիւնը տարբեր անուն պիտի ստանար, յետո՞ւ կ'առնէ պիտի կոչուէր . . . բայց՝ ինքնին խմբագրի մը հաշտութիւնը Ս. Պատրիարքին հետ ինչ կ'նշանակէ, բոլորովին չեկրցայ ըմբռնել: Կամ՝ Մանգու-Քէն ունենալով Ս. Նախագահին և Ազգին դէմ՝ իր բոլոր գրածները քինու առգիւնք էին, և կամ Ազգին և անոր Պատրիարքին ընթացքը մնասակար դատելով՝ աղատորէն ցարդ իր կարծիքը կ'այտնէր: Առաջին պարագային մէջ յանցապարտ կ'սեպուի, երկրորդին մէջ՝ անպարտ: Բայց կարող եմ ըսել թէ հաշտութիւնը կ'ենթադրէ ապաշաւ: Այսպէս գտնելու համար պէտք է անդիտել Փանոսեան էֆէնտիի բնաւորութիւնը, որ կարեւոր դեր ունէր իր գրածոց մէջ: Անհամբեր և երբեմն ցասկոս՝ աեղն է ըսել, որ ստեպ կ'մոռնար իր դանդաղ միջավայրն, և Ազգին մէկ վերքը բուժելու տրամադրութեամբ՝ անդէտս՝ անոր սրտին մէջ դաշոյն մը կ'մտնէր, մանաւանդ երբ ազգային խնդիրները քաղաքական կարեւորութիւն մ'ունենային և Բ. Գրան հետ յարաբերութիւն, այնպէս որ՝ եթէ ոչ զգացմունքն ու ներքին դիտաւորութիւնն, իր ոճն ու բացատրութեան բուն եղանակն օտարոտի պոյն և նշանակութիւն կ'առնուին, և ժողովրդեան կողմէ իբրեւ մնասակար ու մասնատու կ'հալածուէին, հալածանք որ՝ անդրադարձաբար՝ խմբագրին անկախութեան զղացումը վերադրելով՝ անոր դրշին աւելի դառնութիւն և խորհրդածութեանցն տեսի վէսութիւն և չափազանցութիւն կ'ընծայէին: Ազատ ժողովրդեան և անկախ հողի վրայ Մանգու-Քէի գրգռիչ լեզուն և յանդուգն դիտողութիւնները մեծ դեր մը կրնային խաղալ և միտքերը յեղափոխել, սակայն Հայ ժողովրդեան ներկայ դրութեան մէջ՝ իր աաճկախօս խմբագիրը ստեպ պայրոյթ պիտի գրգռէր, թէ և ստեպ արգաբարութիւն և իրաւունք խօսէր և շղոմարարութիւնն ու թեթեամբութիւնն ապտակէր: Բայց ժողովուրդն ալ իր վրձն ուրիշ կերպով լուծեց: Մանգու-Քէ, որ երբեմն մինչև հազար բաժանորդ կ'համբարէր, օրէ օր ընկաւ. բաժանորդները հեռացան, և գրամական նեղութիւնն աւելնալով՝ այնպիսի միջոյններու դիմեց որ խմբագրի մը ազատախօսութեան հետ չեն համաձայնիր: Լաւ ևս է գաղբիլ քան հանդանակել լրագիր մը անուցանելու համար, շինծու գոյութիւն մ'որու առջև ուսմիկը կ'ծիծաղի իր տարած յաղթութեան վրայ, մինչդեռ խմբագիրը կ'վարանի իր գործոյն արգիւնաւորութեան վրայ: Այս-

պէս է ամեն տեղ ժողովուրդը՝ ստէպ իր շահույց դէմ կ'որոծէ . կը սիրէ որ զինքն ու իր սիրական կուռ քերը զգուեն , չոյն և իր տկարութիւնները սքօլեն . այս պայմանաւ կ'վճարէ իր բաժինն : Այն այն խմբադրին՝ որ թէն աղատաբան՝ սահմանափակ շրջանի մը մէջ կ'հրատարակուի և ապէս ու ինքնահաւան ժողովուրդեան մը հետ զործ ունի , այսպէս իր թերթը զարգացրնելու վիճակին մէջ չգտնուիր : Այսօր կայ , վաղը կ'մեռնի և եթէ իր ապրուստն իր թերթէն կախումն ունի , լաւ ևս է որ ինքն ալ չուանէ մը կախուի Պ. Էմիլ Զօլայի ըսածին պէս՝ «Ստակն է որ լաւ գործեր կ'արտադրէ : Երեւակայէ՝ մեր այս հանրավարական ժամանակները , պատանի մ'որ Բարիդի փողոցները կ'ընկնի անօդնական , անդրամ : Այս պատանին լրաշիններու յօլած տալով քիչ շատ կ'սկսի ապրիլ , և ժամանակ կ'գտնէ նաև ուրիշ երկեր գրելու : Իր կենաց տաս տարին այս սոսկակալի պայքարին մէջ կ'անցընէ : Ապա յաջողութիւնը կ'հասնի , ոչ միայն փառաց այլ և հարստութեան կ'հասնի . իր ընտանիքը թշուառութենէ կ'ազատէ . . . : Այնուհետեւ ազատ է , ինչ որ կ'մտածէ ազատօրէն կ'խօսի . միթէ գեղեցիկ քան չէ՞ այս : Դրամն այս պարագայիս մէջ իր մեծութիւնն ունի : »

Իսկ Մանգու-Քէ և դու , բարեկամ , ի՞նչ ունիք . ո՞չ ինչ . հազար տարի աշխատիք թիզ մը չպիտի բարձրանաք , վասն զի թղուկ ժողովուրդեան մ'անդամներն էք , որ մեծ մասամբ աւելի ձրի ուտելու կարողալ կ'սիրէ քան թէ վճարել . . . թերեւ հաշտութիւնը Մանգու-Քէի բաղդը բանայ . . . :

Դրամական տաղնապը բաւական չէ , Հայ խմբագրին գլխուն վերայ այս պահուն Դամոկլէսի սուրն ալ կախում է , և ինչպէս ու ի՞նչ նիւթի վրայ գրելիքը չգիտէ : Ահա Մանգու-Քէ կ'լինի այս անստուգութեան և մէկ ամիսուան դադարման կ'դատապարտուի , ինչո՞ւ , վասն զի օրինաւոր սահմանէն շեղեր է եղեր : Բայց ո՞րն է օրինաւոր սահմանն և ո՞րն անօրինաւոր , այդ յայտնի չէ նոյն իսկ խօսելու և գրելու ազատութեան մը հողի վրայ : Հայոց առաջին քաղաքական լրագրին այս դադարումը ցաւալի է այլ ոչ անպատիւ :

ՇԱՀՆՈՒՐ

Յ. Գ. Կ'իմանամ որ Ս. Երուսաղէմի Միաբանութիւնը շատ վշտացեր է Հոկտեմբերի ամսապըրդ մէջ տպուած այս տողերուն վրայ , թէ «Ազգը չաղատիր պարտքէն զայն Ս. Պատրիարքին վրայ գրե-

լով, որ թերևս Միաբանութեան մէջ ածելէ չտարձ է. քստ որում՝ ներկայ Միաբանութիւնը չբաւորութեան մասին բնաւ տարբերութիւն չունի Ս. Պատրիարքէն, քանզի՝ կ'գրեն ինձ թէ միայն տառապանք ու չարչարանք կ'կրէ, առանց բարօրութիւն վայելիլու, ինչպէս կ'վայելէին երբեմն Աթանասի պէս կալուածապաշտ ազգախաբներն իրենց կեղծ աթոռասիրութեան շրջանին մէջ*:

Ը.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԱՄԵՆ ժամանակ՝ ամեն տէրութիւն ներքին կամ արտաքին ցաւ մը, կնճիւ մը, և երբեմն թէ մին և թէ միւսը կ'ունենայ: Առաջինն ընկերական կազմաւորութեան մէկ յոռի կողմը կ'մատնէ, երկրորդը՝ միջազգային յարաբերութեանց անկայուն հիմունքը: Թուրքիա՝ որու ընկերական, տնտեսական և քաղաքական տաղնապները հանրածանօթ են, որ հիմնական վերանորոգման կ'կարօտի, որ Պէրլինի դաշնադրին բացած վէրքերէն միս, այս է Տուլսինյօի խնդիրը նոր գոցեց, զայն Մոնդէնէկրօի յանձնելով, և որ այժմ Եռնաստանի սահմանաց հրատապ խնդրով կ'զբաղի, որ երոսական տէրութիւնը կարող է արդեւ որ անկորրութեան և բարօրութեան մէջ կ'զսնուի: Մեծն Բրիտանիոյ մէջ ընկերական այնպիսի ահարկու կուի մը սկսած է որ նուազ զօրաւոր Պետութեան մը դուրսութեան կրնար սպառնալ, այս է Իրլանտայի ազգաբախին սեպհականութեան խնդիրն, որ մի քանի միլիոն ժողովուրդ Անկլիոյ դէմ զինած է՝ և ինքնօրինութեան խնդրոյն հետ միացած՝ անմիջական լուծում կ'պահանջէ. ինչպէս Իրլանտիոյ անկլիացի հոլա-

* Այս առիթն աւելորդ լինէ համարէք ազգէլ նաև ուղեգրութեամբ պարգած վերջալէ մը: Վահան վարդապետի մասին գրած էինք՝ որ Հալէպէն 600 հազ. հանդուակած է, մեկուս ալիս լինի 60 հազ., 'ի նպաստ վանուց, որոն Պապուսարքան Միաբանութիւնը մեր գրածին վրայ վշտանալուն կ'ցաւին, վասն զի զայն հակառակութեան ոգիով գրած լինէ երբէտ:

Ծ. Խ.

աէրներ նոյնպէս Անկլիոյ կալուածատէրներ մեծ տաղնապի մէջ են : Իրլանտացի բնիկը կ'ուզէ հողն աէր լինիլ , ինչպէս անկլիոցի ապարկապանն , ուստի ի վերջէ կառավարութիւնը պիտի ստիպուի իր հողային ազատութեամբ օրէնսդրութիւնն այլափոխել և հողերու առուծախը դիւրացը ելով՝ երկրային կեդրոնացեալ սեպհակա-նութեանց մէջ բաժանում հաստատել : Ինքնօրինութեան խնդիրն ոչ նուազ կ'ուզէ Աստրիոյ սլաւ ցեղերն , որ կ'սահանջեն՝ ղերման-ներու հակառակութեամբ՝ առանձին օրէնսդրական իրաւունք , ինչպէս Ահհայիք և Ձէքերն , որոց սահմանման նպաստաւոր կ'երևի Գաֆէ կոմսը : Իսկ Գերմանիոյ կառավարութիւնն ընկերհաշմաները նուաճելու օրէնքներ , և շատերը Համպուրիէն աքսորելու համար վճիռներ հանելու առեն՝ միջնադարեան հալածանքի մ'առջև կը դանուի՝ որու մէջ զէնքը՝ լիզուն ու դրիչն է թէև , բայց պատիւ չեղբեր գերմանական անուան և դիտութեան . այս է Հրէից գէմ ժողովրդային բողոքն և բացուած խաչակրութիւնն՝ ազգային ժողովին մէջ՝ ուր թէև Ղիրչօփի պէս ազատամիտ զլուխներ կ'աշու-տանեն Հրէից դասն ու վայելած քաղաքային արտօնութիւններն , սակայն դարձեալ զարմանալի երևոյթ մ'է , որ 40 միլիոն Գերման կէս միլիոն Հրէայ ժողովրդեան առևտրական հնարագիտութենէ կը վախնայ : Նոյնպէս Ռուսիոյ արդի վեճակն վարդապոյն չէ , ու Նի-հիլիսդներն՝ Մէլիքօֆ իշխանին ամեն վարչային տաղանդին հակա-ռակ՝ վերստին կ'իլլումին և ցոյց կ'տան որ կառավարական հիմնա-կան վերանորոգութեամբ միայն պիտի դադրին սպառնալ կայսերա-կան թաղին և թէ գլխատութիւն , աքսոր և թիարան իրենց աւելի ոյժ և զայրոյթ կ'ազդեն քան թէ վհատութիւն : Եւ միթէ Ֆրանս-ոսյի սլաշտնէութեան յաճախակի փոփոխութիւնն , կրօնական մի-տքանութեանց արտաքսման առթիւ ծաղած յուզմունքն և այժմ հանրավարական սկզբանց հակակիր դատաւորներու դէմ ելած հա-լածանքն , որ՝ ըստ օրինաց՝ իրենց սլաշտնին մէջ անշարժ էին , և հիմակ պիտի շարժական լինին , հանրավարութեան ներհակ կու-տակցութիւններու խլրաումներն , նոր ապացոյցներ չէ՞ն որ Ֆրանսա ներքին ծանր հիւանդութեան մ'ենթակայ է և թէ իր հանրավա-րական դրութիւնը վտանգի մէջ կ'դանուի . . . : Անթոյլաուու-թիւնն և կերպ մը մեծ ամասնական բռնապետութիւնը միայն անվստ-տահութիւն կ'արտադրեն և փոխադարձ վրէժխնդրութիւն կ'որդեն :

ՊԱՅՄԱՆՔ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արեւելեան Մարկոյ տարե-
կան զինն է կանխիկ Զմիռնի
համար $3\frac{1}{2}$, իսկ օտար երկրի
համար 4 Մեմփոնի:

Խմբագրութեանս վերաբե-
րեալ ամեն նամակ, ձեռագիր
պէտք է ուղղել առ խմբագիր-
տնօրէն Մ. Մամուրեան, Փոքր
Վեցիր խան, թիւ 65:

Անվար նամակ կամ ծրար
չընդունուիր:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողն
կրնայ դիմել

ԶՏԷ-ՆԷ-

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

Կ. ՊՕԼԷ

Մեծ. ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՄԱՍՆԱՅՈՂՈՂՆ
(ԵՒՆԷ ԳՆԷՂԵՂ, ԲԷ-2)

ՆԷԷ-ՏԷՂԷ-

Մեծ. ԽՈՍՐՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

ԱՂԷ-ՆԷՂԷ-

Մեծ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԷՐԻՏՃԵԱՆ

Հ-ԼԷ-

Մեծ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Մ-ԲԷԷԷ-

Մեծ. ՄԻՐԵՆ ՄԻՐՋԱՅԵԱՆՑ

Marseille

M. Siméon Mirzayantz.

Մ-ՆԷԷ-ԲԷԷ-

Մեծ. Յ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Manchester

O. Ovaghimian Esqre

Լ-ՆԷՂԷ-

Մեծ. Յ. ՄԱԿՍՈՒՏՕՓ

London

Monsieur A. Maxoudoff.

ՎԷՆԷՆ-

Մեծ. ՇԱՀԻՆՕՓ Լ ՔՈՔՈՎԻՏ

Wien

M. M. Shatinoff & Poppovits.

ՊԱՅՄԱՆՔ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Արեւելեան Մանկոյ տարե-
կան զինն է կանխիկ Զմիռնի
համար $3\frac{1}{2}$, իսկ օտար երկրի
համար 4 Մենիսիս:

Խմբագրութեանս վերաբե-
րեալ ամեն նամակ, ձեռագիր
պէտք է ուղղել առ Խմբագիր-
տնօրէն Մ. Մամուրեան, Փոքր
Վէզիր խան, թիւ 65:

Անվճար նամակ կամ ճրար
չնդունուիր:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողն
կրնայ դիմել

ԶՏԻՆՆԻՆ

ԽՄԲԵԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

Կ. ՊՕԼԷՆ

ՄԷԺ. ԴՈՐԾԱԿԱԼ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՂՆ
(ԵՒՆԻ ՏՈՒՆԻՆ, ԲԷՆ 2)

ՆԻՆՆԻՆ

ՄԷԺ. ԽՈՍՐՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

ԱՆԷՆՆԻՆ

ՄԷԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԵՐԻՏՃԵԱՆ

ՀԱՆՆԻՆ

ՄԷԺ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԴՐԻԴՈՐԵԱՆ

ՄԱՐՏԻՆԻՆ

ՄԷԺ. ՍԻՄԵՕՆ ՄԻՐՉԱՅԱՆՏ

Marseille

M. Siméon Mirzayantz.

ՄԱՆԿԻՆ

ՄԷԺ. Ե. ՅՈՂԱԿԻՄԵԱՆ

Manchester

O. Ovaghimian Esqre

ԼԱՆԿՆԻՆ

ՄԷԺ. Ե. ՄԱԿՍՈՒՏՕՓ

London

Monsieur A. Maxoudoff.

ՎԵՆԵՆԻՆ

ՄԷԺ. ՇԱՀԻՆՕՓ Լ ՔՈՔՈՎԻՏ

Wien

M. M. Shalinoff & Poppovits.